

ELSA AZƏRBAYCAN

HÜQUQ JURNALI

4-CÜ BURAXILIŞ

MƏQALƏLƏR:

Hüquq Jurnalında tələbələr və məzunlar tərəfindən 3 dildə yazılmış məqalələr yer almışdır.

MÜSAHİBƏLƏR:

Jurnalda professional hüquqşünaslar və akademiklərin müxtəlif hüquqi mövzularda olan müsahibələri ilə tanış ola bilərsiniz.

elsa

The European Law Students' Association

AZERBAIJAN

ELSA NƏDİR?

Avropa Hüquq Tələbələr Assosiyası (ELSA) müstəqil, qeyri siyasi, gəlir məqsədi güdməyən dünyanın ən böyük hüquq tələbələr təşkilatıdır. ELSA Avropanın 42 ölkəsində, 210 universitetində 30,000-dən çox hüquq tələbələrini və gənc hüquqşünasları özündə ehtiva edir.

ELSA-nın Azərbaycanda təşəbbüs qrupunun əsası bir neçə hüquq tələbəsi tərəfindən 2010- ci ilin iyununda qoyulmuşdur. Elə həmin ayda təşəbbüs qrupu tərəfindən təşkil edilən prezenta-syalardan aydın müşahidə etmək olar ki, hüquq tələbələrini əksəriyyəti ELSA-nın Avropada təşkil olunmuş müxtəlif beynəlxalq tədbirlərində iştirak etməkdə, habelə bu təşkilatın digər üzvləri ilə möhkəm qarşılıqlı münasibətlər quraraq öz əlaqələrini genişləndirməkdə maraqlıdırlar.

Azərbaycan ELSA-nın Türkiyənin Alanya şəhərində keçirilən 58-ci Beynəlxalq Şuranın İclasında müşahidəçi üzv statusunu qazandı, beləki Azərbaycan səslərinin çoxluğu ilə ELSA ailəsinə qəbul olundu.

Biz inanırıq ki, tələbələr ELSA-nın geniş fəaliyyət imkanları və beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə beynəlxalq hüquq sistemləri barədə dəyərli biliklər və təcrübə əldə edəcəklər. Və hər bir Azərbaycanlı hüquq tələbəsi idarəetmə, qrup fəaliyyəti qabiliyyəti, praktiki iş təcrübəsi, Avropa dəyərlərini paylaşmaq və başqa imkanlardan faydalancaqlar.

Avropa Hüquqşünas Tələbələr Assosiasiyası (The European Law Students' Association)

Avropanın müxtəlif dövlətlərindən, universitetlərindən, mədəniyyətlərindən olan on minlərlə Hüquqşünas Tələbəni və Gənc Hüquqşünası özündə birləşdirməklə, Hüquqşünas Tələbələrini bütövlükdə dünyadakı ən böyük şəbəkəsidir. Təşkilatın yaradılmasında və hal-hazırki fəaliyyətində əsas məqsəd Avropanın müxtəlif ölkələrindən olan gəncləri eyni

təşkilatda birləşdirməklə, onlar arasında mənəvi-əxlaqi inteqrasiyaya, elmi biliklərin paylaşılmasına nail olmaqdan, Beynəlxalq Konfranslar, Təlimlər, Səhnələşdirilmiş Məhkəmə prosesləri keçirilməsi yolu ilə Hüquqşünas Tələbələrini nəzəri biliklərinin praktiki tətbiqinə şərait yaratmaqdan ibarətdir.

44 Avropa dövlətindən olan Hüquqşünas Tələbələrini və Gənc Hüquqşünasların vahid bir şəbəkədə təşkilatıdıraraq ELSA istər tələbə mübadiləsi həyata keçirməklə, təhsil səfərləri təşkil etməklə, istərsə də təcrübə proqramları təşkil etməklə Hüquqşünasların öz sahələrində daha professional formalaşması və təcrübə qazanması yolunda böyük köməklik göstərmiş olur. Eyni zamanda təşkilatın Beynəlxalq olması Hüquqşünaslara istər mədəni, istər elmi cəhətdən Avropaya inteqrasiya olmaq imkanı yaratmaqdadır.

“İnsan mənəviyyətinə və mədəni müxtəlifliklərə hörmət edilən bir dünya”

təşkilatın fəaliyyətində başlıca prinsip kimi çıxış edir. Təşkilatın yaranma məqsədləri sadəcə sadələşdirməz akademik xarakterli fəaliyyətlərdən ibarət deyildir, ELSA eyni zamanda, müxtəlif dövlət, din və irqlərdən olan Hüquqşünas Tələbələrini və Gənc Hüquqşünasların daimi dostluğunu yaratmağı qarşıya məqsəd qoymuşdur, fəaliyyət məqsədləri sırasında müxtəlif əyləncəli tədbirlər, gəzintilərin təşkili də yer tutmaqdadır.

WHAT IS ELSA?

ELSA is the world's largest independent law students' association. ELSA is an international, independent, non-political, non-profit-making organisation run since 1981 by and for students. It is comprised of students and recent graduates who are interested in academic and personal excellence. ELSA offers law students a perfect platform to develop their existing skills, acquire new skills and meet fellow students and legal professionals throughout Europe.

ELSA gives many opportunities to its members to get access to premium projects. ELSA members can be a delegate in WIPO, UNCITRAL or in other UN bodies. With ELSA, this is a reality! And ELSA will provide you with the opportunity to work on projects throughout Europe with people of multiple nationalities.

Students and young lawyers enrolled in ELSA are seeking for excellence. They are not afraid to challenge their legal skills and are willing to invest their free time into the improvement of their knowledge.

Vision:

“A just world in which there is respect for human dignity and cultural diversity”

The Philosophy Statement of the European Law Students' Association

Purpose:

To contribute to legal education, to foster mutual understanding and to promote social responsibility of law students and young lawyers.

Means:

- To provide opportunities for law students and young lawyers to learn about other cultures and legal systems in a spirit of critical dialogue and scientific co-operation.
- To assist law students and young lawyers to be internationally minded and professionally skilled.
- To encourage law students and young lawyers to act for the good of society.

Organisation:

Local, National and International Level The ELSA Network works on three levels, the local, the national and the international. ELSA has 42 National Groups as members and almost all National Groups are divided into Local Groups. Every Local and National Group has a Local or National Board.

ELSA AZƏRBAYCAN HÜQUQ JURNALI

ELSA AZERBAIJAN LAW REVIEW

ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalının əsası 2015-ci ildə qoyulmuş, 2016-cı ildə isə ilk dəfə çap olunmuşdur.

Jurnalın əsas məqsədi hüquqşünaslıq sahəsində oxuyan tələbələrin mütaliə meylinin və həvəsinin gücləndirilməsi, ölkənin hüquq sahəsində elmi və praktik baxımdan mübahisəli və ümdə məsələləri barədə məlumatla malik olmasının təmin edilməsi və hüquqşünaslıq ixtisasında oxuyan tələbələrin, gənc hüquqşünasların elmi araşdırmalarının, mövqelərinin və şərhlərinin geniş hüquq ictimaiyyətinə çatdırılmasından ibarətdir.

Jurnalın vəzifəsi hüquqşünaslıq sahəsində təhsil alan tələbələrin biri-biri ilə qiyabi olaraq tanışlığının, onlarla təcrübə hüquq işçiləri arasında bu və ya digər formada elmi kontaktın qurulmasının və ölkədə, eləcə də dünyada baş verən hüquqi yeniliklərlə bağlı məlumatlandırılmanın təmin edilməsindən ibarətdir.

Jurnalın fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Məqalələr, elmi araşdırmalar, mövqelər, şərhlər;
2. Hüquq sahəsi üzrə ölkə ərazisində və dünyada baş verən müxtəlif hadisə və hərəkətlər barədə məlumatlar;
3. Hüquq sahəsi üzrə milli və beynəlxalq məhkəmə aktlarının çap edilməsi.

ELSA Azerbaijan Law Review was established in 2015 and its first edition was published in 2016.

The main aim of Law Review is to motivate law students to read academic literature and write academic articles, to provide them with appropriate information related to highly important and topical discussions taking place in the civil society and to deliver young lawyers' and students articles to society.

The activities of Law Review are the followings:

1. Articles, academic researches, interpretations;
2. Information related to law sphere on a local and international level;
3. Printing interesting local and international judiciary acts.

MARINE POLLUTION AND STATES' PROTECTION MEASURES

Aqil Ashrafov

Baku State University, II year LLM degree student in
Maritime and Energy law

KEY WORDS:

UNCLOS, AGENDA 21, STOCKHOLM, RIO CONFERENCES, POLLUTION OF MARINE, CONSERVATION OF MARINE LIVING RESOURCES,

ABSTRACT:

The 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS) which is considered to be a 'Constitution for Oceans' provides a legal framework for the governance of oceans on more than one hundred issues. It is regarded as a turning point with respect to protection and preservation of the marine environment which has been traditionally regulated by a variety of international legal treaties and therefore having a fragmented nature. The content of the provisions of UNCLOS with respect to the marine environment has been greatly influenced by the 1972 Stockholm Conference on Human Environment, which was considered to have been a milestone in the development of international environmental politics. The continuous interplay between international environmental politics and UNCLOS can also be traced in relation to the 1992 Rio Conference (United Nations Conference on Environment and Development-UNCED) as well. Agenda 21, one of the five outcomes of the Rio Conference, represents the most comprehensive document that has been most shaped by UNCLOS. Chapter 17 of Agenda 21, entitled briefly "Protection of the Oceans, All Kinds of Seas, Including Enclosed and Semi-Enclosed Seas and Coastal Areas" which was prepared based on Chapter XII of UNCLOS, goes beyond it and incorporates new dimensions into the marine environmental protection.

AÇAR SÖZLƏR:

UNCLOS, GÜNDƏM 21, STOCKHOLM, RIO KONFRANSLARI, DƏNİZ ÇİRKƏNƏMƏSİ, DƏNİZ

CANLI EHTİYATLARININ QORUNMASI

XÜLASƏ:

1982-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Dəniz Hüquqları Konvensiyası (UNCLOS), 'Okeanlar üçün Konstitusiya' hesab edilən, yüzdən çox mövzuda okeanların idarə olunması üçün qanuni bir çərçivə təmin edir. Müxtəlif beynəlxalq hüquqi müqavilələr tərəfindən ənənəvi şəkildə tənzimlənən və buna görə parçalanmış bir təbiətə sahib olan dəniz mühitinin qorunması ilə əlaqədar bir dönüş nöqtəsi olaraq qəbul edilir. UNCLOS'un dəniz mühiti ilə bağlı müddələrinin məzmunu beynəlxalq ətraf mühit siyasətinin inkişafında mühüm mərhələ sayılan 1972-ci ildə Stokholm Konfransının İnsan və ətraf mühit tənzimlənməsindən çox təsirlənmişdir. Beynəlxalq ətraf mühit siyasəti ilə UNCLOS arasında davamlı qarşılıqlı əlaqə 1992-ci ildə Rio konfransı (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransı-UNCED) ilə də əlaqələndirilə bilər. Gündəm 21, Rio Konfransının beş nəticəsindən biri, UNCLOS tərəfindən ən çox formalaşmış ən geniş sənəddir. Gündəm 21-in 17-ci fəslə "Okeanların, dənizin bütün növlərinin, o cümlədən, əhatə olunan və yarımşəviyyəli dəniz və sahiləyən sahələrin qorunması" haqqındadır və UNCLOS-un 12-ci fəslinə əsasən hazırlanmışdır.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

КООНМП, ПОВЕСТКА ДНЯ 21, СТОКГОЛЬМСКАЯ, РИО КОНФЕРЕНЦИЯ, ЗАГРЯЗНЕНИЕ МОРЕЙ, СОХРАНЕНИЕ МОРСКИХ ЖИЗНЕННЫХ РЕСУРСОВ

АННОТАЦИЯ:

Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву 1982 года (ЮНКЛОС),

которая считается «Конституцией для океанов», обеспечивает правовую основу для управления океанами по более чем ста вопросам. Это считается поворотным моментом в отношении защиты и сохранения морской среды, которая традиционно регулируется различными международно-правовыми договорами и поэтому носит фрагментарный характер. На содержание положений ЮНКЛОС, касающихся морской среды, большое влияние оказала Стокгольмская конференция 1972 года по окружающей среде человека, которая, как считалось, стала важной вехой в развитии международной экологической политики. Непрерывное взаимодействие между международной экологической политикой и ЮНКЛОС также можно проследить в связи с Конференцией 1992 года в Рио-де-Жанейро (Конференция Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию - ЮНСЕД). Повестка дня на XXI век, один из пяти итогов Конференции в Рио-де-Жанейро, представляет собой наиболее всеобъемлющий документ, который был в наибольшей степени сформулирован ЮНКЛОС. Глава 17 Повестки дня на XXI век, кратко озаглавленная «Охрана океанов, всех видов морей, включая закрытые и полузамкнутые моря и прибрежные районы», которая была подготовлена на основе главы XII ЮНКЛОС, выходит за ее рамки и включает новые аспекты в морской защите окружающей среды.

INTRODUCTION:

One of the main areas of international maritime law is the control of marine pollution, the reduction and mitigation of its effects. This subject, which is extremely complex in nature, requires the existence of flexible and development-prone rules within the international law discipline. In the First and Second Maritime Law Conferences under the auspices of the United Nations, sea pollution was not emphasized. Only the 1958 Geneva Offshore Convention contains regulations on the obligations of states in the pollution caused by oil and radioactive waste [1]. In the recommendations of the 1972 Stock-

holm Conference, recommendations were made to the states regarding the lack of comprehensive legal arrangements, including all sources and types of pollution, in relation to the marine environment. The UNEP (United Nations Environment Program), established in accordance with the resolution adopted at the Stockholm Conference, has contributed to the development of significant improvements in the protection of the marine environment. In accordance with the decision taken at the first meeting of the UNEP Executive Council, it was decided to initiate UNEP regional maritime programs due to the importance of environmental protection of seas and oceans. With the adoption of the Mediterranean Action Plan in 1975 and the completion of the legal framework of the program in 1976, the UNEP Regional Marine Programs constitute a model for similar programs [2].

The rules of international law on the protection of the marine environment have developed in a complex network of contracts. It is seen that all these arrangements, which are generally fragmented and scattered, are mostly made in order to prevent some environmental accidents as a result of the emergence of some marine accidents. For the first time, a comprehensive and global regulation was adopted for the protection and conservation of the marine environment together with the UNCLOS [3]. The environmental threat, which is also accepted as the constitution of the sea law, is taken into account with almost all dimensions of the environmental environment and it is tried to create a universal standard by covering the general obligations related to this very wide subject. The aim of the study is to examine the positive legal arrangements for the protection of the marine environment of the UNCLOS, but it has also been necessary to make evaluations about the new order brought by the UNCLOS regarding the resolution of the disputes. In the contracts made in the field of international environmental law, the generally adopted method for the resolution of disputes is called soft settlement, while the parties bring solutions to their problems through mutual negotiation.

The first attempts of creation the rules of the maritime law belongs to the form of customary law for centuries and started to develop from the second half of the 19th century. The first examples of studies in this direction, were established by the International Law Association and International Law Institute in 1873 [4]. In addition to the La Haye Codification Conference of 1939 for the treatment and gradual development of maritime law in the 20th century, the Maritime Law Conferences organized under the leadership of the United Nations Organization are important. The first conference organized in Geneva in 1958. During the Geneva Sea Law Conference four main treaties and one additional protocol were adopted [5]. The Conventions and Protocol are the product of the (first) United Nations Conference on the Law of the Sea, held in Geneva from 24 February to 27 April 1958. The convening of the Conference (by United Nations General Assembly resolution 1105 (XI) of 21 February 1957) was the culmination of a long process. It had its precedents in the work of the Hague Conference for the Codification of International Law held in 1930 under the auspices of the League of Nations. This Conference dealt with the territorial waters. Although not agreeing on the breadth of the territorial sea, it could present in its report 13 draft articles setting out a measure of agreement on many aspects of this subject. These articles would become the basis of further work. In the framework of the United Nations, the International Law Commission (ILC) indicated since the beginning of its work, in 1949, the regime of the high seas and of the territorial sea among the topics ripe for codification. A Special Rapporteur was designated, who proceeded to submit reports on various aspects of the law of the sea. Up to the end of its work, in 1956, the ILC, and the General Assembly, which closely followed its work, proceeded through several drafts concerning different aspects of the law of the sea. It was only in the final report submitted to the General Assembly in 1956 that all provisions were systematically ordered as one body of draft articles covering the whole of the law of the sea. This final report was to be the main basis for the work of the 1958 Geneva Conference.

CONCLUSION: The establishment of the United Nations Organization has been an important milestone in the field of maritime law as in many other areas of international law. As a result of the Third Maritime Law Conference held following the first and second Maritime Law conferences held in the years 1958 and 1960 under the leadership of the United Nations, The UNCLOS has been accepted, also called “constitution of oceans”. Following the Stockholm Conference in 1972, the UNCLOS has created a general framework for the protection of the marine environment and has significantly affected other practices and country practices in this area. Integration countries must be in relationship with reserves countries when they apply the rules of conservation of marine living resources. In order for the relevant provisions of the UNCLOS to respond to the requirements, the Agenda 21 Chapter 17 has an important potential with its content that includes these principles. Chapter 17 of Agenda 21 contains significant parallels with the UNCLOS, on the other hand it contributes to the interpretation of current principles. The conceptual expansions provided by Agenda 21 contribute to the interpretation of the provisions of the UNCLOS on the protection of the marine environment in accordance with the requirements of the day and enrich the framework of measures for the protection of the marine environment.

REFERENCES:

1. Knight G./Chiu H. (1991) *The International Law of the Sea*, Elsevier Publications, London, p. 666
2. UNEP Bölgesel Deniz Programları ve Akdeniz örneği için bkz. Sav Özden (2000), *Akdeniz Deniz Çevresinin Korunması ve Bölgesel Bir Düzenleme Örneği*, Turhan Kitabevi Yayını, Ankara, ayrıca bkz. Güneş Şule (2005), “Mediterranean Environmental Programme”, *Proceedings of the Seventh International Conference on the Mediterranean Coastal Environment*, 25-29 October 2005, p. 95-102.
3. 1982 UNCLOS
4. Caminos H./Molitor Michael R. (1985), “Pro-

gressive Development of International Law and the Package Deal”, AJIL (American Journal of International Law), Vol. 79, No. 4, p. 871

5. Lütem İlhan (1959), Deniz Hukukunda Gelişmeler, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı, AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 137, Ankara. ayrıca bkz. Gündüz Aslan (1998), Milletlerarası Hukuk, Temel Belgeler, Örnek Kararlar, Geliştirilmiş 3.baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, p. 347-365.

THE LIMITATION OF CARRIER'S LIABILITY FOR DELAY IN DELIVERY UNDER THE CONTRACT OF CARRIAGE OF GOODS BY SEA

Arzu Safarli

Baku State University, II course LLM degree student in Maritime and Energy law

ABSTRACT:

This Article is dedicated to determine the limits of carrier's liability for delay of the cargo in delivery while carrying it from one destination to another. The Article deals with the circumstances that the carrier can refer in order to limit his liability and the circumstances that cause the loss of right to limit liability. The limitation of carrier's liability for delay in delivery is analyzed on the basis of proper national and international documents including, Merchant Shipping Code of the Republic of Azerbaijan, Hague and Hague-Visby Rules, Hamburg and Rotterdam Rules and other international legal acts.

KEY WORDS:

Contract of carriage of goods, carrier, limitation of liability, delay in delivery, intentional or reckless action or inaction.

XÜLASƏ:

Bu məqalə dəniz daşımalarında çatdırılma zamanı yükün gecikdirilməsinə görə daşıyıcının məsuliyyətinin hədlərinin müəyyən olunmasına həsr olunmuşdur. Belə ki, məqalə dəniz daşımalarında daşıyıcının məsuliyyətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi çatdırılma da gecikmə zamanı məsuliyyətin məhdudlaşdırılması qaydası, daşıyıcının məsuliyyətini məhdudlaşdırmaq üçün istinad edə biləcəyi hallar və məsuliyyətin məhdudlaşdırılması hüququnun itirilməsindən bəhs edir. Qeyd olunan məsələlər başda Azərbaycan Respublikasının Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsi, Haqa, Hamburq və Rotterdam qaydaları olmaqla, yerli və beynəlxalq qanunvericilik əsasında təhlil edilmişdir.

AÇAR SÖZLƏR:

Dənizlə daşıma müqaviləsi, daşıyıcı, məsuliyyətin

məhdudlaşdırılması, çatdırılmada gecikmə, daşıyıcının qəsdən və ehtiyatsız hərəkəti və ya hərəkətsizliyi.

АННОТАЦИЯ:

Эта статья посвящена определению пределов ответственности перевозчика за задержку доставки груза при его перевозке из одного пункта назначения в другой. В статье рассматриваются обстоятельства, на которые может ссылаться перевозчик для ограничения своей ответственности, и обстоятельства, которые вызывают потерю права на ограничение ответственности. Ограничение ответственности перевозчика за задержку доставки анализируется на основе соответствующих национальных и международных документов, в том числе Кодекса торгового судоходства Азербайджанской Республики, Гаагских и Гаагско-Висбийских правил, Гамбургских и Роттердамских правил и других международно-правовых актов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Договор перевозки груза, перевозчик, ограничение ответственности, задержка доставки, умышленное или безрассудное действие или бездействие.

INTRODUCTION:

The principle of limitation of liability is one of the distinguishing and unique characteristics of the maritime law and other transportation laws. If the carrier does not fulfill its obligations on the basis of the contract of carriage of cargo by sea and if no exception is applicable he will be liable to pay compensation to the cargo owner. Nevertheless, the liability is based on limitations, in some circumstances. Limitation of liability is kept because it is deemed to be benefit of both shippers and carriers since it makes carriers able to calculate their risk in advance and establish uniform and cheaper

freight rates. The main consideration point is that what circumstances enable the carrier to refer to the limitation of liability for delay.

Clearly, where a shipper makes a claim based on delay, courts look to the general maritime law, which is based on common-law rules relating to delay by common carriers if there is no provision in the governing law [10].

In this Article, limitation of liability for delay shall be analyzed in comparison with the proper rules of Hague, Hamburg and Rotterdam Conventions. Because of the lack of any provision in relation to delay in delivery, neither Hague nor Hague-Visby Rules emphasizes any explanation deals with the limitation of liability of the carrier's delay in delivery [3]. Hague or Hague Visby Rules only stipulates the general limitation of liability without providing any statement in respect of delay in delivery. The applicability of Hague or Hague-Visby Rules related to delay is discussing and depends on the domestic law of the contracting parties and the final decision of the Court. Because of it, proper articles of Hamburg and Rotterdam Conventions will be discussed below. As a main part of the carrier's whole liability the limitation of liability for delay firstly, was utilized in text of United Nations Convention on Carriage of Goods by Sea in 1978, hereinafter Hamburg Rules. The reason was that the limitation levels in the Hague rules were deemed to be too low. Article 6 of the Rule is dedicated to this issue and called limits of liability. Due to the 1(b) of the above mentioned article, the liability of the carrier for delay in delivery is limited to an amount equivalent to two and a half times the freight payable for the goods which was delayed [5]. Obviously, the convention determines the limits of freight which should be paid for delay in delivery. This clause also adds such a condition that the amount for delay in delivery shouldn't exceed the total freight which is determined to be paid under the contract of carriage of goods by sea [5]. 1(c) of the article again affirms an undoubted, definite character of the noted provision and stipulates that no case shall exceed the limitation.

The position of Article 7 of the Hamburg Rules is also noteworthy. Under article 7 the Rules pronounce that the limitation of liability of the carrier can apply in any action against him in respect of delay in delivery whether that action derives from the contract, tort or otherwise. A main question arises about whether the

servants or other employees of the vessel can refer to the current rules or not? This question can be answered completely under the Article 7.2 of the Rules. The article stipulates that if such an action is asserted against the servant, agent of the carrier, the servant or agent is entitled to refer to limitation of liability which is the carrier is entitled to refer. From this point of view, the servant or agent is required to prove he acted within the scope and period of his employment. This provision is called Himalaya Clause under transportation law and from this point of view, we see that the Himalaya clause is applicable and characteristic for the Himalaya clause, too.

How is the limitation of liability for delay regulated under the United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by Sea- hereinafter, Rotterdam Rules? In order to remove all drawbacks and missing statements related to the carriage of goods by sea and other means, Rotterdam Rules try to regulate everything clearer and in detail [13]. This step is also observed in accordance with delay in delivery. Unlike other international conventions, including Hamburg Rules, Rotterdam Rules doesn't regulate the limitation of liability for delay with loss of or damage to cargo together. From this point of view, after the article 59 which defines the general limitation of liability, article 60 of the mentioned Rules is dedicated to the limitation of liability caused by delay. While analyzing the text of the article we meet the same understanding and the same meaning with the relevant article of Hamburg rules. The amount also is the same as equivalent to two and one-half times the freight payable on the goods delayed. In order to understand the accurate amount of compensation we should refer to the Article 59 of the Rules which is the most decisive one. Under this, the liability of the carrier for breaching his obligations under the contract of carriage is limited to 875 units of account per package or other shipping unit, or 3 units of account per kilogram of the gross weight of the goods that are the subject of the claim or dispute [6]. The Convention notes 2 main exceptions from the general rule of the calculation of compensation:

1. In case of the declaration of the value of the goods by the shipper under the contract of carriage of goods by sea;

2. In case of determination of a higher amount than the amount of limitation of liability set out in this article has been agreed between the carrier and the shipper.

From this point of view, the term of units of account needs to be clarified. The next clause of the article gives the explanation itself. It states that the units of account are the Special Drawing Right as defined by the International Monetary Fund. The amounts are to be converted into the national currency of a State according to the value of such currency at the date of judgment or award or the date agreed upon by the parties. The value of a national currency, in terms of the Special Drawing Right, of a Contracting State that is not a member of the International Monetary Fund is to be calculated in a manner to be determined by that State [6].

Moreover, this article requires referring to Article 22 of the Rotterdam Rules in its text. Article 22 deals with the calculation of compensation for damage or loss of cargo. Obviously, it doesn't specify any opinion related to compensation for delay. Convention neither offers a formula as to how compensation for damage due to delay has to be proven by claimants nor specifies to what extent the carrier is to be liable for all possible financial consequences of a particular delay. Nevertheless, for the sake of clarity and consistency, considering that Article 60 is named as limitation of liability for loss caused by delay, we can come to such a conclusion that, Article 22 is also applicable to calculation of compensation for delay in delivery, if the delay of the carrier cause and damage or loss of the cargo. It stipulates that such compensation is calculated by reference to the value of such goods at the place and time of delivery. The rules also clarify the notion of the value of the goods and define that the value of the goods is fixed according to the commodity exchange price, if there is no such price, according to their market price. Notwithstanding these facts, if there is neither commodity exchange price, nor market price, by reference to the normal value of the goods of the same kind and quality at the place of delivery. Under the next provision of the Rotterdam Rules In case of loss of or damage to the goods, the carrier is not liable for payment of any compensation beyond what is provided for in paragraphs 1 and 2 of this article except when the carrier and the shipper have agreed to calculate compensation in a different manner. By adding this statement, the main

purpose of the Rules is to prevent any misunderstanding about the calculation between the shipper and the carrier in the future.

A main question arises about the relation between delay and damage to or loss of the cargo in respect of the limitation of liability. The arguable point is that how the limitation of liability issue should be solved in case of delay in delivery causes loss of or damage to the carrier goods? According to the practice and the position of the international conventions and domestic legislation, in this case, the limitation of liability is defined on the basis of damage to or loss of the cargo. That's why, the limitation of liability for delay in delivery and the limitation of liability for damage to or loss of the cargo are regulated separately- within different paragraphs.

Another noteworthy point is the possibility of the increase or decrease of the amount of the limitation of the liability of the carrier. As a general rule, the amount of the carrier's limitation of liability can not be changed in a side of decreasing [8]. It means, the limitation of liability can not be reduced. Notwithstanding this fact, the Hamburg Rules allow to increase the amount of the limitation of liability. In this sense, the increase shall be based on the agreement of the contracting parties. It is stated under Article 23.2 of the Rules that notwithstanding the provisions of the proper article a carrier may increase his responsibilities and obligations under this Convention. On the other hand, paragraph 4 of the Rules provides that by agreement between the carrier and the shipper, limits of liability can increase.

The Rotterdam rules provide this statement within the determination of the explanation of the limitation of liability using this opinion – “the higher amount of limitation of liability set out in this article has been agreed upon between the carrier and the shipper”. Both of the conventions support the idea of higher amount of carrier's limitation of liability.

LOSS OF RIGHT TO LIMIT LIABILITY

The limitation of liability of the carrier is always discussed along with the loss of right to limit liability. Because it is the inseparable part of the carrier's position in order to be based on the limitation of his liability for loss, damage, delay. Under both the Hague-Visby Rules and the Hamburg Rules the carrier is not entitled to the benefit of the limitation of liability if loss, dam-

age or delay is caused actions intentionally or recklessly, and with knowledge that such loss, damage or delay would probably result. Because of the lack of provision under Hague Rules in respect of delay in delivery only the statements of Hamburg and Rotterdam Rules will be discussed and analyzed below.

Under Article 8 of the Hamburg Rules it is clearly stated that, the carrier is not entitled to refer to the limitation of liability, if it is proved that... and the delay in delivery resulted from an action or omission of the carrier- if it is done intentionally to cause such delay. In conclusion the international convention differentiates 2 main reasons for the loss of the benefit of right to limitation of liability. Firstly, the carrier's intentional actions or omissions. Second, if the carrier is aware of the probability of delay in delivery (knowledge) beforehand. For the sake of clarity, it should be mentioned that the Convention requires, both active and inactive behavior of the carrier as actions and omissions. In short, the claimant has an initial burden to show that the damage happened during the carrier's period of responsibility, then, the burden of proof switches to the carrier who has to show that the damage was not caused by his fault or negligence [12].

On the other hand, the details of the above – mentioned statement gives us to come to such a conclusion that, if the carrier does something wrong, carelessly which results the delay of cargo in delivery, it cannot be a ground for the loss of right to limit liability. The main point is to have knowledge about this event or to predict it beforehand. [7]

The Rules also clarify the scope of the persons to whom the loss of right to limit liability is applicable. As the application of the limitation of liability rules to the servant or agent of the carrier's in a same way as the carrier, the next clause of the noted article provides the applicability of the loss of right to limit responsibility for the agents or servants of the carrier's, as well as the carrier. The problem is regulated by article 61 of the Rotterdam Convention, namely, loss of the benefit of limitation of liability. While taking into consideration to this article, we come to such a conclusion that the Convention repeats the position of the Hamburg Rules word by word. The Rotterdam rules also require the carrier not to intentionally breach his obligation under the contract of carriage of goods by sea. He can't utilize the limitation of his liability if the claimant proves that it was the personal act or omission of the carrier.

FROM THE LEGAL POINT OF VIEW OF THE AZERBAIJAN LEGISLATION

What is the position of the legislation of the Republic of Azerbaijan in relation to the limitation of liability for delay in delivery? As an answer to this question the Merchant Shipping Code of the AR solves the problem of limitation of liability under Article 132. The Code's position is completely similar to the Hamburg and Rotterdam Rules related to delay in delivery. It declares liability of the carrier for delay of delivery of the cargo, can not exceed the sum of freight, taken into account for payment by the contract on transportation of cargo by the sea [1]. In other words, the Code stipulates that the total sum which should be paid by the carrier cannot exceed the limitation of liability which is determined for the complete loss of the cargo. On the other hand, the Merchant Shipping Code tries to conserve the rights and interests of the agents and servants of the carrier under Article 133. In this point, we meet the applicability of Himalaya clause which supports that the third persons as agents, servants, stevedores who are not parties of the contract of carriage of goods by sea can freely refer to the limitation of liability. Apparently, the legislation of Azerbaijan doesn't contain any specific and different provision in accordance with limitation of liability for delay, unlike the above –mentioned international conventions. In other words, he should be unwilling in relation to the reason of this obstacle.

In relation to some points we can meet different positions unlike Rotterdam Convention, too. Under the Article 132 Merchant Shipping Code of Azerbaijan the liability of the carrier for loss or damage to cargo is determined not exceeding 666.77 units of account for one place or other figure of dispatch, or calculating two calculation figures for one kilogram of gross weight of the lost or damaged cargo [1]. The Code avoids to apply 835 Units of account as compensation. This idea makes it closer to Hague, Hague- Visby Rules.

The next Article of the Code deals with the loss of tight of limitation of liability and the problem again is regulated with the loss of or damage to the cargo under this article. The meaning of the first paragraph of above-mentioned article is completely similar to the positions of Hamburg and Rotterdam Conventions. The only discrepancy is that the Code uses the notions of 'premeditated action' instead of 'intentional action'

and ‘carelessness’ instead of recklessness. And regularly, in the next paragraph the Code deals with the admissibility of this rule for the servants and agents of the carrier’s, as well. Apparently, the Code doesn’t mean any special, additional or various rule from the international conventions in respect of limitation of liability within delay of the goods in delivery.

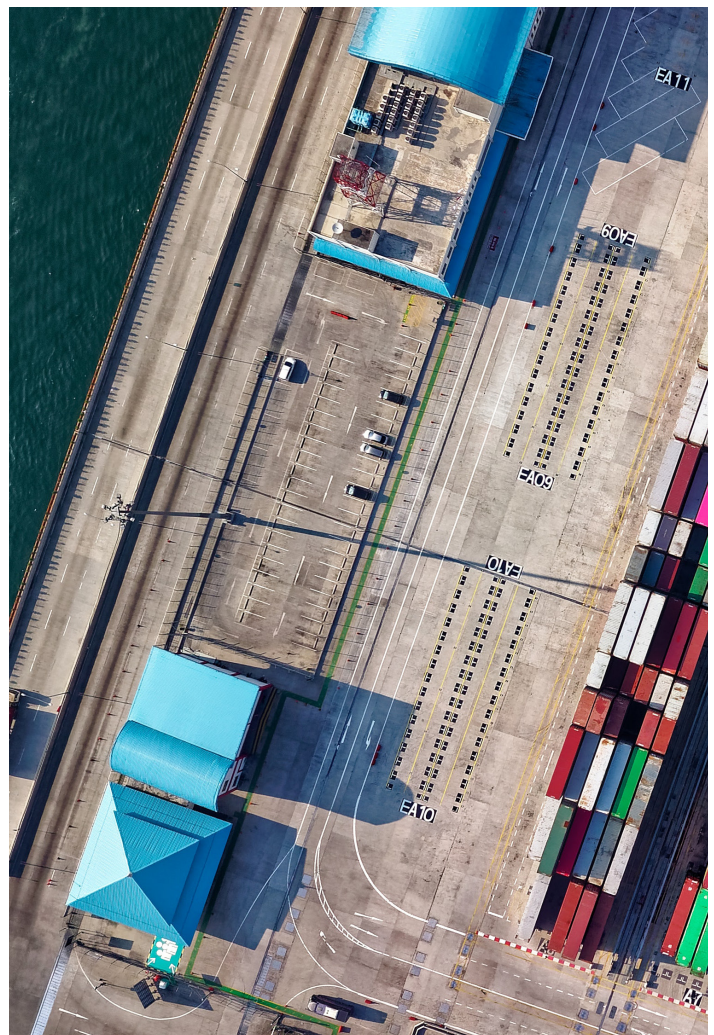
CONCLUSION:

Summarizing all above-mentioned, the final destiny of the carrier’s liability and determination of the limits of his liability completely depends on the reason of his delay, the reason of his action or inaction that causes delay in delivery. If the cases beyond the carrier’s control causes delay the carrier may refer to limitation of liability, even may fully relieve from liability, otherwise, anyway, he is liable for his intentional or reckless action or inaction

REFERENCES:

1. Merchant Shipping Code of the Republic of Azerbaijan, 22.06.2001;
2. The Law on Transport of the Republic of Azerbaijan, dated 11.06.1999;
3. International Convention for the Unification of Certain Rules of Law Relating to Bills of Lading, (Hague Rules), 25 August 1924;
4. The Hague-Visby Rules - The Hague Rules as Amended by the Brussels Protocol, 23 February 1968;
5. The United Nations Convention on the Carriage of Goods by Sea, (Hamburg Rules), 1978;
6. The United Nations Convention on Contracts for the International Carriage of Goods Wholly or Partly by sea, (Rotterdam Rules), 2008;
7. Muharrem Gençtürk, Uluslararası Eşya Taşıma Hukuku, Genel Kavramlar, Gecikmeden doğan Sorumluluk, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2006, s.160-165;
8. Nicholas J. Healy, David J. Sharpe, David B. Sharpe, Peter Winship – Cases and Materials on Admiralty,

- American Casebook Series,5th Edition, p.364-366;
9. Payne and Ivamy, Carriage of Goods by Sea, 13th ed, Butterworths, London and Edinburg 1989;
10. Robert Force, Admiralty and Maritime Law, Federal Judicial Center 2004, p.77
11. Schoenbaum J.T, Admiralty and Maritime Law, 4th edition, Thomson West, 2004.
12. Tetley, William, Marine Cargo Claims, vol.1, 4.ed., Thomson Carswell, 2008, p.936.
13. Thomas Rhidian , An Analysis of the Liability Regime of Carriers and Maritime Performing Parties in a New Convention for the Carriage of Goods by Sea – The Rotterdam Rules, p.77.

FREIGHT FOR THE CARRIAGE OF GOODS BY SEA

Aygun Ganbarova

*Baku State University, II year LLM degree student in
Maritime and Energy law*

KEY WORDS:

Freight, payment of freight, dead freight, back freight, paid in advance, paid on delivery.

ABSTRACT:

The most commonly used way for cargo transportation is by sea. The main reason for this is the fact that vessels with marine vehicles are able to ship a large amount of cargo and transport costs are fewer than those of other vehicles. The manner of implementation of this process depends on the parties' consent. Adjustment of freight issue has great importance in any legislative act related to carriage of goods by sea. I think that this issue must be kept in the center of attention from the point of resolving of possible disputes.

AÇAR SÖZLƏR:

Fraxt, fraxtın ödənilməsi, ölü fraxt, geri göndərmə fraxtı, fraxtın əvvəlcədən ödənilməsi, çatdırılma anında ödəmə.

XÜLASƏ:

Yük daşınmasında ən çox istifadə edilən yol dəniz yoludur. Bunun əsas səbəbi dəniz nəqliyyat vasitəsi olan gəmilərin bir dəfəyə yüksək miqdarda yük götürə bilməsi və daşıma xərclərinin digər nəqliyyat vasitələri ilə müqayisədə dəfələrlə az olmasıdır. Bu prosesin həyata keçirilməsi qaydası tərəflərin razılığından aslıdır. Dənizlə malların daşınması ilə əlaqədar olan istənilən qanunvericilik aktında fraxta dair məsələnin tənzimlənməsinin böyük əhəmiyyəti var. Hesab edirəm ki, yarana biləcək mübahisələrin həll edilməsi baxımından bu məsələ diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Фрахт, оплата по фрахту, мертвый фрахт, возврат фрахта, предоплаченный фрахт, оплата за немедленную доставку.

АННОТАЦИЯ:

Самый распространенный способ перевозки грузов - по морю. Основной причиной этого является тот факт, что суда с офшорными транспортными средствами могут перевозить большое количество груза, а транспортные расходы меньше, чем у других транспортных средств. Процедура осуществления этого процесса основана на согласии сторон. Любой законодательный акт, касающийся перевозки грузов по морю, имеет большое значение в регулировании вопроса о фракциях. Я думаю, что этот вопрос должен быть в центре внимания для разрешения споров, которые могут возникнуть.

INTRODUCTION:

First and foremost, we have to determine what is freight and who must pay the freight. Freight can be understood both narrow and wide sense. The widest sense this notion is generally used for the fee payable to a carrier/ shipowner, whether payable by the consignee, shipper, sender or charterer. In the other words, freight is money which paid for the transportation of goods (under a contract of carriage, bill of lading or under a voyage Charter-party). In its narrow sense freight is transportation cost. Our topic is related to payment of freight due to contract of carriage of goods. So, we can easily say that payment of freight under a voyage Charter-party is not concern to us as payment of freight under contract of carriage.

Let's start to give notion of contract of carriage. Because this issues (contract of carriage) are closely related to each other. If we look at the notion of contract of carriage by sea we see that this means any contract

the carrier undertakes against payment of freight to carry goods by sea from one part to another, however a contract which comprise carriage by sea and also carriage by some other means is deemed to be a contract of carriage by sea for the purposes of this Convention (Hamburg Rules) only in so far as it relates to the carriage by sea [11, p 24]. This notion is also given in our legislation. Article 87.1 of The Merchant Shipping Code of Republic of Azerbaijan reflects that carriage of cargo by sea contract is any contract under which a carrier is obliged to transport the cargo (provided or to be provided by the shipper) to the destination port and deliver it to the person authorized to accept the cargo (hereinafter referred to as a consignee) and payment of the transportation costs (freight) will be borne by the shipper or consignee [1, p 28]. Freight is also closely related to charter-party issues. Both time charter and bareboat charter the payment of freight is directly referred to a person who he/she is a charter hire. Thus legal problems related to freight is part of the interrelation between sale's law and the law of carriage [12, p 1]. But, as above mentioned we are mainly interested in paying of freight for carriage of goods.

Firstly, we should note that to pay freight is essential matter for carriage of goods. This means that, payment of the freight is one of the fundamental provisions in a contract of carriage. As we know that shipper or consignor has several main obligations. Payment of the freight is also one of the main obligation of consignee due to clause of different literature and legal acts. Failure to fulfill this obligation will result in a liability issue for shipper. For these reasons that seem mostly to be historical, special principles apply to freight payments, in particular the rules as to set-off where there is damage to, or short delivery of, the good. It is difficult to justify the special treatment given to freight, in anything other than historical terms [10, p 102]. In some circumstance freight may be paid by consignee, but as we know that freight is mainly paid by the shipper in a good manner. There is a provision in common law and due to provision the carrier has a lien on the goods for unpaid freight. So, no doubt that shipper should pay the freight agreed upon. The carrier has a lien on the cargo for unpaid freight and it is completely right.

Time of the payment of the freight is different and it differ from contract to contract. As we know that, there are so many different legislation of the countries. Due to these diversity it is determined that "If there is

no any other agreement, the freight is paid at the time of delivery of the goods. Freight shall be paid upon reception of the goods". This frame is also reflected in Scandinavian law. Also we can say related to this issue that English law says that, unless otherwise agreed, freight is payable only upon delivery of the cargo to the merchant, provided that the cargo is not so damaged that "the nature of the thing has been altered". There is a case that if, however, payment has been made in advance, it will depend on the contractual situation whether the prepaid freight shall be considered as a loan or as a latest advance payment. There are also other cases where the earning shows itself before the payment [12, p 7]

As mentioned beforehand that the commonly accepted principle says that freight is earned after the carrier's fulfillment of his own obligations (in the other words upon delivery of cargo to the consignee), and in many situations this is also when the freight shall be paid. However, a disparity should be made between the earning of the freight and the payment thereof. Contracting parties may agree for the payment of freight in different ways. These ways may be: payment in advance, on signing bills of lading (upon delivery of the cargo to the carrier), upon perform of the bill of lading, after the cargo is given to the consignee, in arrears and etc. In some cases we see that he payment clause notes that freight shall be paid upon delivery, although in reality there is no delivery of cargo. This situation creates some difficulty in regulating of payment issues. However we can say that in such case it is really an earned freight.

Practice says that, where the bill of lading has been conserved "freight prepaid", although the freight has not been paid. That case may be depends on the situation upon loading. The consignor demands a "freight prepaid" bill of lading, since he needs such document in order to get payment under a documentary credit. This payment is important for him to be able to pay the transportation cost. Thus the carrier issues a "freight prepaid" bill of lading as requested. The shipper does not pay freight and the question will come up at the port of discharge whether the carrier may enjoy the goods as safety for the freight notwithstanding the bill of lading being noted "freight prepaid".

Article 42 of Rotterdam Rules is called as "freight prepaid". Due to this article if the contract particulars

contain the provision “freight prepaid” or a statement of the same kind of character, the carrier cannot assert against the holder or the consignee the fact that the freight has not been paid. This article does not apply if the holder or the consignee is also the shipper [6, p 28]. Briefly, it seems that under the bill of lading, implied freight to be earned on time of delivery. If there is a contract between parties this contract must specify payment in advance or an advance of freight. This factor distinguishes them from each another. At the same time, we can note that it is obvious for everybody under voyage charter-party, charter-party as well as must specify whether paid in advance or on delivery.

Another issue is about back and dead freight. Back freight: where delivery is prevented for reasons beyond carrier’s control and in this situation carrier is able to earn additional freight in reasonable actions in further transporting the cargo, for example by carrying it back to the port of loading. In these cases reasons are completely differ from each other. For example, in some cases importer, consignor or buyer refuses to admit the cargo or may be there is no one at the destination port for the acceptance of cargo.

Dead freight: should cargo fail to utilize the full amount of the vessel contracted for, the carrier is entitled to specified compensation between the amount of cargo actually loaded versus what was contracted. Freight is the recompense which the shipowner is to receive for carrying the cargo to its port of discharge [10, p 112]. In other words dead freight is the amount paid by or recoverable from a charterer of a ship for such part of the ship’s capacity as the charterer has contracted for but fails to occupy.

CONCLUSION:

There are several important components of the carriage of goods. The law which related to carriage of goods covers a variety of matters as well as the issue of freight. Shipment refers to goods being transported from place to place. Freight is the general term for goods transported from one place to another by any means and one of these ways is by sea. The law ensures everywhere to secure payment of the freight or transportation cost to a carrier who has carried the goods to their destination place.

BIBLIOGRAPHY:

1. Merchant Shipping Code Law of The Republic of Azerbaijan, Baku, 22 June 2001, № 146-IIQ
2. Modern Maritime Law and Risk Management, AlekaMandaraka-Sheppard, London
3. International Convention for the Unification of Certain Rules of Law relating to Bills of Lading (“Hague Rules”), Brussels, 25 August 1924.
4. The Hague-Visby Rules - The Hague Rules as Amended by the Brussels Protocol, 23 February 1968.
5. United Nations Convention on The Carriage of Goods by Sea, 1978 (Hamburg Rules)
6. United Nation Convention on Contracts for International Carriage of goods Wholly or Partly by Sea (New York, 2008), (The Rotterdam Rules).
7. Shipper’s Obligations and Liabilities under the Rotterdam Rules, GCOESOFTLAW-2010-3 [February 2011] <http://www.gcoe.j.u-tokyo.ac.jp/pdf/GCOE-SOFTLAW-2010-3.pdf>
8. Baughen, S. “Obligation of the shipper to the carrier” 2008, 14 JIML, p.559
9. Stevens, F. VervoeronderCognossement, Gent, Larcier, 2001, no 242-245,p.135-137
10. Paul Todd, Principles of the carriage of goods by sea . Printed and bound in Great Britain by TJ InternationalLTD,Padstow,Cornwall. See page [360]
- 11.<https://www.steamshipmutual.com/Downloads/Publications/Cargo%20Conventions%20Book/Cargo-Conventions2014.pdf>
- 12.<http://www.scandinavianlaw.se/pdf/38-18.pdf>

PERMISSIBLE LIMITATIONS ON HUMAN RIGHTS AND DEROGATIONS FROM LEGAL OBLIGATIONS DURING MARTIAL LAW

Ayisha Afandiyeva

Master student of UNESCO Department Of Human Rights and Information Law, BSU

KEYWORDS:

Martial law, right, derogation, crisis, obligation, international law

Owing to the nature of human rights everyone is entitled to equal and inalienable human rights as human being. Human rights are centred, indeed built, on the granting of rights to the individual. Main human rights, their implementation mechanism and the obligations of state parties in this regard are enshrined in different international human rights instruments. The main duties of states are to respect, to fulfill and to protect human rights. In compliance with the principle of *pacta sunt servanda* states parties to these documents undertake to ensure and secure human rights of all within its jurisdiction without discrimination on the basis of sex, race, color, language, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status. States are required to strictly follow their obligations and they are held responsible for violation of human rights even where they were unintentional.

Many states at some stage be confronted with serious crisis situations, such as wars or other kinds of serious societal upheavals, and that in such situations they may consider it necessary, in order to restore peace and order, to limit the enjoyment of individual rights and freedoms and possibly even to suspend their enjoyment altogether. In crisis situations various terms may be applied by states to the special legal order introduced such as “state of exception”, “state of emergency”, “state of alarm”, “state of siege”, “martial law” and so forth.

Martial law is a special legal regime applied in certain cases. Martial law is a law administered by the military rather than a civilian government. It may be declared in an emergency or in response to a crisis, or in order to control occupied territory. It becomes a viable way to regain control of a region or state, when martial law is issued in an actual crisis and carried out the way it was

originally intended to be. Though it can be twisted and misused in ways that are against the rights of the human species in general if it is not kept under a watchful eye of a moral government.

As mentioned above during martial law some human rights can be limited. It should be noted that some legal norms such as prohibition of slavery may be considered to be so fundamental that they are called peremptory norms of international law. No derogation is allowed in any case from protection of the right to life, the right to freedom from torture or cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, the right to freedom from slavery, the slave-trade and servitude, the right not to be imprisoned merely on the ground of inability to fulfil a contractual obligation, the prohibition of *ex post facto* laws, the right to legal personality and, lastly, the right to freedom of thought, conscience and religion. But it can't be concluded that any right is not listed as non - derogable right, it can necessarily be derogated from.

States may refrain from the implementation of many rights such as the right to freedom of expression, association and assembly for certain legitimate purposes. During martial law prohibition or restriction of meetings, rallies, street marches, demonstrations and pickets, as well as other mass events is applied.

This kind of limitations can be imposed permanently in normal times, so they are called “ordinary” limitations. On the other hand so-called derogations are designed for particularly serious crisis situations that require the introduction of extraordinary measures. The right to derogate is a flexible instrument designed in order to help governments to overcome exceptional crisis situations. The right to derogate does not mean that the derogating State can escape its treaty obligations at will.

Under international human rights law, derogation allows certain human rights to be temporarily suspended in the light of national emergency situations and martial law which may include armed conflicts. Such

derogation provisions can be found in the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Convention on Human Rights and the American Convention on Human Rights. They seem to reflect the idea of a defence of necessity in international law and transpose it into human rights law. In contrast to the American and European Conventions on Human Rights, the African Charter on Human and Peoples' Rights contain no derogation provision. According to the African Charter it is not allowed for states parties to derogate from their treaty obligations during emergency situations, martial law or other crisis situations. Even a civil war cannot be used as an excuse by the state for violating or permitting violations of rights in the African Charter. As well as like the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the Convention on the Rights of the Child contains no derogation provision, and it can therefore be concluded that the Convention was intended to be applied in its entirety even in exceptional crisis situations. It can hardly be argued that the absence of a derogation provision in human rights treaties expresses the will of the state parties that all those rights are derogable.

Under human rights law, a number of conditions for and limitations of derogation need to be examined. Limitations on the exercise of human rights are the result of a careful balance between the individual's interest and the general interest, and must, in order to be lawful:

- be defined by law;
- be imposed for one or more specific legitimate purposes;
- be necessary for one or more of these purposes in a democratic society (proportionality).

In order to be appropriate, both the general and the individual circumstances need to be met with clearly defined social needs. It is not sufficient that the limitation is desired or simply democratic activity of the constitution is not harmed.

If there is martial law and measures should be taken, following circumstances must be met: 1. proof of a situation requiring derogation; 2. Information concerning the exact measures taken. It should be noted that a general declaration of a state of siege or of martial law

would not be sufficient. This information should not only be accompanied by the relevant legislative texts but also by a detailed account of the measures actually taken; 3. Concrete time limits for all measures should be determined; 4. Biannual reports concerning the continued necessity of the derogation, detailing any relaxations or expansions of the emergency measures.

According to the Article 4 of International Covenant on Civil and Political Rights the issues of when rights can be derogated from, and to what extent, cannot be separated from the provision in article 4, paragraph 1, of the Covenant according to which any measures derogating from a State party's obligations under the Covenant must be limited "to the extent strictly required by the exigencies of the situation". This requires that States parties provide careful justification not only for their decision to proclaim a state of emergency but also for any specific measures based on such a proclamation.

The existence of martial law which threatens the life of the nation must be officially proclaimed in order to prevent States from derogating arbitrarily from their obligations.

In order to avail itself of the right of derogation, a State party must notify international community by immediately submitting a notification of derogation to the other States parties through the Secretary-General. In this notification it must describe the provisions from which it has derogated and the reasons by which it was actuated. A second notification must be submitted on the date on which it terminates such derogation.

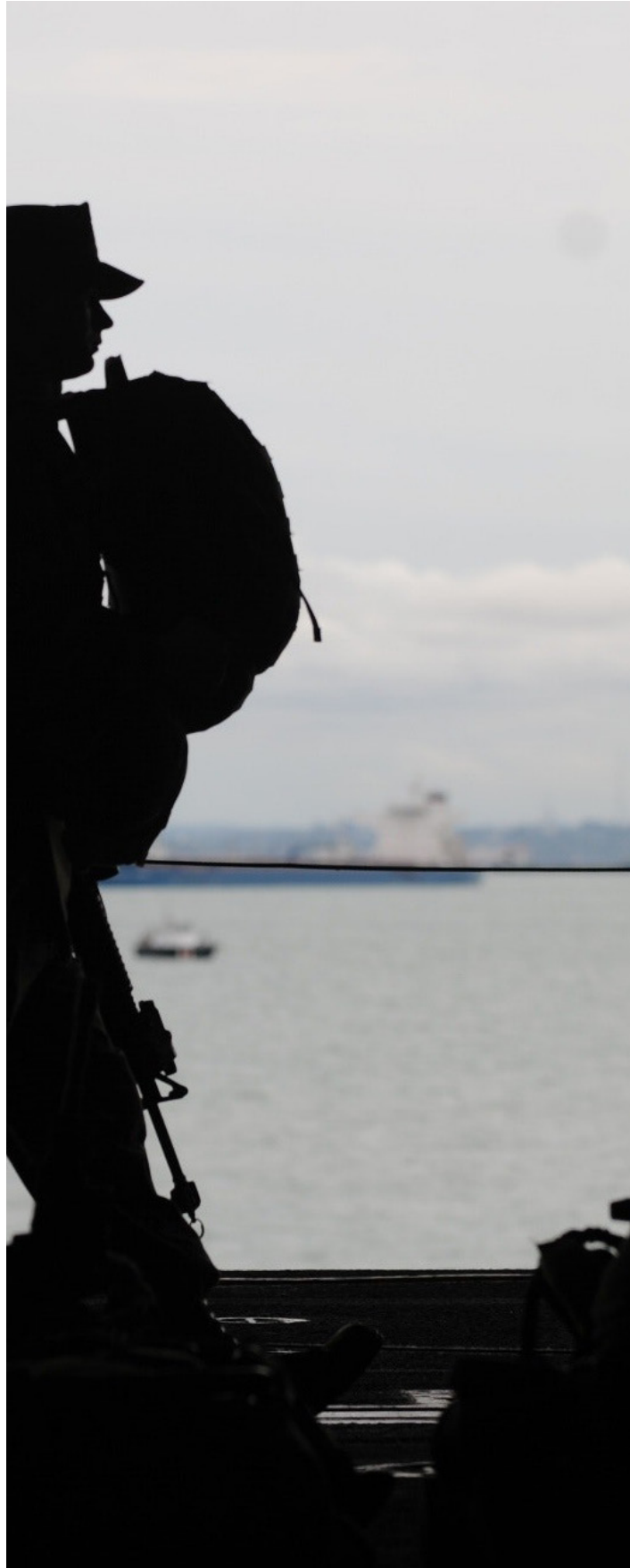
The making of derogation need not be a concession that the State will not be able to guarantee the rights contained in the European Convention on Human Rights. When lodging derogation practice has been for the Contracting State to state that the measures it is taking may involve derogation from the Convention. For this reason, in any case where an applicant complains that his or her Convention rights were violated during a period of derogation, the European Court will first examine whether the measures taken can be justified under the substantive articles of the Convention. Derogation thus means that even derogated human rights may continue to apply, in a modified manner. Furthermore, the procedural and judicial guarantees which are essential in order to give effect to the protected non-derogable rights may never be subject to measures which would, in effect, circumvent the pro-

tection of such non-derogable rights.

It should be noted that the martial law with ensuing limitations on the enjoyment of human rights can only lawfully remain in force for as long as the situation so warrants. When the situation ceases to constitute a threat to the life of the nation, the derogations must be terminated. Martial law and derogations from international human rights obligations cannot lawfully be maintained for so long that they become a permanent or quasi-permanent part of a country's internal legal system.

REFERENCES:

1. Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers. Professional Training Series No.9, United Nations New York and Geneva, 2003
2. Venkat Iyer, "States of Emergency, Human Rights, and International Humanitarian Law" in V.S. Mani (ed.), Handbook of International Humanitarian Law in South Asia, New Delhi: Oxford University Press, 2007
3. Gerd Oberleitner, "Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice and Policy", Cambridge University Press, 2015.
4. Human Rights Committee, General Comment 29, Article 4: States of Emergency U.N. Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.11, 2001.
5. Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights, Derogation in time of emergency, 2018.

ANALYSIS OF PATENTING HUMAN GENES: LEGAL CRITERIA AND CHALLENGES

Aynur Huseynova

Master degree student of Baku State University,
Department of UNESCO on Human Rights and Information Law

KEY WORDS:

Intellectual property rights, gene, patent, patent litigation, DNA, biotechnology

ABSTRACT:

This article reviews legal criteria for patenting human genes on account of the evolution in biotechnology. It is utterly essential to highlight innovations in health-care sector that have noteworthy effect not only to the scientific progress but also to the economy of the states. Special attention is paid to the analysis of eligibility criteria in the light of DNA sequences under the EU and US approaches.

AÇAR SÖZLƏR:

Əqli-mülkiyyət hüquqları, gen, patent, patent mübahisələri, DNT, biotexnologiya.

XÜLASƏ:

Bu məqalə biotexnologiyanın təkamülü hesabına insan genlərinin patentləşdirilməsi məsələlərinə dair hüquqi meyarları nəzərdən keçirir. Səhiyyə sektorunda yalnız elmi inkişafa deyil, eyni zamanda dövlətlərin iqtisadiyyatına təsir göstərən yenilikləri qeyd etmək çox vacibdir. Avropa və ABŞ yanaşmaları daxilində DNT bağlarının təmsalında patent meyarlarının təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Права интеллектуальной собственности, ген, патент, патентный процесс, ДНК, биотехнология.

РЕЗЮМЕ:

В этой статье рассматриваются правовые

критерии для патентования человеческих генов в связи с эволюцией в биотехнологии. Крайне важно выделить инновации в сфере здравоохранения, которые оказывают заметное влияние не только на научный прогресс, но и на экономику штатов. Особое внимание уделяется анализу критериев приемлемости в свете последовательностей ДНК в соответствии с подходами ЕС и США.

As the modern technologies evolve remarkably day by day, states feel the urge of enacting strategies to make innovations in each field of the science and keep up with the requirements of the modern world. It should be noted that, recently, the development of biotechnology has played an important role in the development of the scientific reforms as well as macroeconomics of the states with using the achievements of biochemistry, microbiology, molecular biology and genetics, bioorganic chemistry etc. In this article we refer biotechnology as “any technological application that uses biological systems, living organisms, or derivatives thereof, to make or modify products or processes for specific use”. Throughout the last decades, mentioned technological applications have been progressed through patent systems.

Basing on international level we may say that principal purpose of patent system is protection of the owner of the patent’s exclusive rights over the invention, as well as to stimulate innovation for the public and reward people for useful new innovations. In other words, it grants the owner of the patent (the patentee) the monopolistic right to make, use and sell the patented invention for up to certain period of time depending on the appropriate legislation. When we discuss controversial issues on patentability of human genes, first of all, criteria for patenting should be reviewed step by step in the form of human genes.

The first patent for gene sequences was obtained in 1980: Stanford University secured the right to use the technology of recombinant DNA which allowed for

various changes in the genomes of living organisms. At the same year, the famous *Diamond v. Chakrabarty* process took place, following which the US Supreme Court decided that living organisms could be subject to patent if they were changed by humans. The reason for the trial was a patent obtained by an American microbiologist of Indian origin, Ananda Chakrabarti, on the genetically modified bacteria which could break down crude oil. Different authorities made decisions in favor of the scientist, now against him, but the final judgment was significant for the future processes.

The conclusion of the trial (adopted by five votes to four) stimulated growth in patenting all kinds of genetically modified organisms: from viruses and bacteria to plants, animals and cell cultures. The last stage was the patenting of genes - DNA segments that encode certain proteins of the body.

Taking into consideration US and EU perspectives we will determine criteria for granting a patent and then analyze applicability of this criteria to patentability of human genes. On the one hand, in accordance with United States Code Title 35- Patents (herein after- Title 35 U.S.C) under the sections 101-105 main conditions for patentability of inventions are prescribed which are: acceptable subject matter, novelty, non-obviousness and usefulness. On the other hand, article 52 of the European Patent Convention (herein after- EPC) defines criteria for patenting that are: inventiveness, novelty, capability of industrial application. We may see that criteria for patenting is almost the same in both legal documents. In this case, applicability of above-mentioned standards to gene patents should be examined in the light of DNA sequences.

(1) SUBJECT MATTER

First and foremost, acceptable subject matter is examined under the patent law which means that “natural products” or “natural phenomena” and other naturally-occurred processes are not accepted as invention but as discoveries. In Europe and most other countries, patent law explicitly excludes discoveries from qualifying for the grant of a patent. In the US, although the patent statute states that both discoveries and inventions qualify, in practice the law does not permit the patenting of natural phenomena. In this regard, main problem is that: are DNA sequences discovery or invention? According to article 5 of the EC Directive

98/44/EC2:

“The human body, at the various stages of its formation and development, and the simple discovery of one of its elements, including the sequence or partial sequence of a gene, cannot constitute patentable inventions.”

The problematic issue in this provision is that patents claims over DNA sequences do not cover ownership of genes as they occur in our bodies, rather than to the isolated versions of human genes which are held to be patentable. According to the second paragraph of the article:

“An element isolated from the human body or otherwise produced by means of a technical process, including the sequence or partial sequence of a gene, may constitute a patentable invention, even if the structure of that element is identical to that of a natural element.”

Therefore, when we talk about the patentability of human genes, particularly DNA sequences isolated forms of the genes are considered as mentioned in article 3 paragraph 2 of the EC Directive 98/44/EC2 that: “Biological material which is isolated from its natural environment or produced by means of a technical process may be the subject of an invention even if it previously occurred in nature”.

(2) NOVELTY

For a long time there have been disputes about the possibility of patenting biological objects: if biological objects were created by nature, then can a person be a patent holder for them and can one claim about inventive novelty? Novelty is one of the utterly essential elements of the legal criteria for patenting human genes. It was stipulated under the section 102 of the Title 35 U.S.C as well as article 54 of EPC. Main argument about novelty is if the human genes are naturally present in our body can we consider them as previously disclosed to the public? In this case main rationale for novelty is discussed that isolating a gene from its natural environment is adequate to indicate that a novel product has been created. The inventor’s isolation of a gene separates it from other molecules that are naturally associated with it and allows biochemical characterization in the form of description of the sequence of the bases.

(3) INVENTIVENESS (NON-OBVIOUSNESS)

Under EU legislation inventiveness and in USA non-obviousness refer to the fact that isolated or purified DNA sequences should not be obvious to the person having ordinary skill in the art to which mentioned subject matter refers. There are significant differences between EU and US approaches to this criterion. According to the European assessment early applications on patenting DNA sequences were accepted as inventive due to the fact that isolating genes required cloning and other such kind of techniques which tend to labor-intensive work and were non-obvious. However, as technology evolve day by day, now, computational databases make identifying DNA sequences possible and as a result the European Patent Office has recently stated that the isolation of DNA sequences that have a structure closely related to existing sequences in which the function is known, is not inventive.

On the other hand, according to the United States Patent and Trademark Office (hereinafter- USPTO), non-obviousness does not depend on the amount of work required to characterize the DNA sequence. Thus, in US practice main element is non-obviousness of the claimed patent to the skilled person. The USPTO's view, therefore, is that establishing the nature and function of a DNA sequence by electronic means, though a trivial process, does not exclude the granting of a patent on the grounds of non-obviousness.

(4) USEFULNESS (CAPABILITY OF INDUSTRIAL APPLICATION)

In order to satisfy mentioned criteria, claimed application on patenting human genes shall be useful and tend to lead advantageous results. An invention is useful if it "does what it is intended ... to do and the end attained is itself useful." In this regard it is noteworthy to mention position of the USPTO that stipulated in Utility Examination Guidelines. A human genome sequence is deemed useful if an invention shows a 'specific, substantial and credible utility'. When defining the element of utility most of the scholars take into account credibility of the invention which is interpreted as "theoretically possible". At the beginning of the period of patenting human genes, element of utility was evaluated in a broad sense that resulted acceptance of the usefulness of the patent claim. However, after

adoption of three utility requirements broad approaches are insufficient for fulfilling capability of industrial application. Therefore, criteria of inventiveness and usefulness are more problematical and should be examined much more detailly.

In concluding remarks, I would like to mention that even though so many patent applications over DNA sequences were successful during 1980-1990s, approaches to this issue had been changed as a result of innovative researches, technology and interpretations of legal documents. Although we have analyzed applicability of patent criteria to the patent claims over DNA sequences, exceptions to eligibility for patenting should not be neglected. There are several inventions that eligible for patentability are excluded from patenting under the diverse international legislations which require a deep analysis as well.

REFERENCE:

1. Convention on Biological Diversity (adopted 22 May 1992, entered into force 29 December 1993) 1760 UNTS 79, Article 2
2. United States Code Title 35- Patents, §101-105
3. European Patent Convention, article 52
4. Nuffield Council on Bioethics: The Ethics of Patenting DNA (Nuffield Council on Bioethics, London, 2002), p.23
5. EC Directive 98/44/EC2, article 5
6. USPTO Utility Examination Guidelines (Fed. Reg. 66: 1093, 5 Jan 2001); the EC Directive 98/44/EC Article 5(2)
7. Nuffield Council on Bioethics: The Ethics of Patenting DNA (Nuffield Council on Bioethics, London, 2002), p.30
8. United States Code Title 35- Patents, §103 (a)
9. Nuffield Council on Bioethics: The Ethics of Patenting DNA (Nuffield Council on Bioethics, London, 2002), p.30

10. *Fawcett v. Homan* (1896) 13 RPC 398 (EWCA) at 405.

11. USPTO Utility Examination Guidelines Fed. Reg. 66: 1092, 5 Jan 2001

IMPLEMENTATION OF X-ROAD IN THE E-GOVERNMENT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Dilshad Salimova

*Bachelor degree, student of the Law Faculty,
Baltic International Academy.*

ABSTRACT:

The purpose of this article is to determine the value and advantage of e-government, which is also considered, embedded in the X-Road system. The article analyzes the concept, characteristics, regulatory framework, content, structure, types, and legal value of e-government.

For writing the article author used legal literature, international, European, national regulations on e-government and X-Road.

KEYWORDS:

Electronic government (e-government), X-Road, innovations, Republic of Azerbaijan.

INTRODUCTION:

The article is intended to provide an overview of the issues addressed by the general position on e-government. Examine the concept, regulatory framework, content, structure, also, the principles of electronic government types, legal value. Analyze international, European, national regulations in this area. Consider the position of scientists on e-government.

The Republic of Azerbaijan, as a developing country, is accelerating with dynamism in all spheres of activity, including legal. The country that gained independence on August 30, 1991, observed democratic development of law.

Dynamic development of innovation for efficiency in many areas of activity influences of changes in a number of laws in the country. Taking into account innovations, changes in laws cannot be avoided, the main question for the legislature is how to change laws more effectively and establish sanctions in case of their violation.

The rapid development of science and technology unless without the adoption of new laws, or their change,

or termination. In the process of state activity, the role and importance of information technology is increasing.

E-government as one of the most complex socio-legal phenomena can be investigated from various points of view: political, economic, and organizational. From a legal point of view, e-government is actually a combination of administrative and legal institutions with specific content and structure. Particular interest is the study of its legal nature, as well as the preparation of proposals for improving its areas of activity.

For writing the article, the following methods were used: comparative legal, grammatical, systematic, and analytical.

BASIC THEORETICAL AND PRACTICAL PROVISION:

X-Road software is a “centrally governed distributed integration layer between information systems”, with its first iteration developed and launched by Estonia’s Information System Authority (RIA) in 2001. X Road is part of the overall electronic government (e-government) system.

Primarily X-Road was released in Estonia. The Information System Authority (RIA) at the Ministry of Economy and Communications developed X-Road and launched the first version in 2001 and holds the registered trademark, X-Road.

The idea of electronic interagency cooperation in Estonia has much in common with the European program “European Interoperability Framework 2004” (EIF), developed to ensure the interaction of the governments of the EU member states.

E-government is a new form of organizational activity of state authorities, which ensures, through the widespread use of information and communication technologies, a qualitatively new level of responsiveness and convenience for citizens and organizations to receive public services and information on the results of gov-

ernment activities.

The concept of e-government appeared relatively recently, without receiving a holistic theoretical understanding in legal science. Currently, there is no single definition of the term e-government, although many legal acts, including international ones, use this term. Kuznetsov P.U. in his article quite rightly notes that the term electronic government itself is essentially a neologism, since it is rather difficult to give it an exhaustive linguistic characteristic. The words “electronic” and “government” are in no way syntactically linked due to their significant semantic differences.

It is important to note once again that at the present time there is no uniform systemic approach to the definition of the term electronic government among lawyers. The main reason is the fact that the definitions of “e-government” are formulated according to different principles.

X-Road is used nationwide in the Estonian data exchange layer X-tee and in the Suomi.fi Data Exchange Layer service, in Finland X-Road is released under the MIT open source license and is available free of charge for any individual or organization. Besides Azerbaijan, this system has already been integrated in a number of countries, including Namibia, Denmark and Ukraine. Also this platform was launched in the Faroe Islands and Japan.

The X-Road Community is not about the core technology of data exchange, but rather a collaboration platform for anyone developing services on top of the architecture.

X-Road development model and all the related documentation is published and maintained in the X-Road Development GitHub repository.

The identity of each organization and technical entry point (Security Server) is verified using certificates that are issued by a trusted Certification Authority (CA) when an organization joins an X-Road ecosystem. The identities are maintained centrally, but all the data is exchanged directly between a consumer and provider. Message routing is based on organization and service level identifiers that are mapped to physical network locations of the services by X-Road. All the evidence regarding data exchange is stored locally by the data exchange parties, and no third parties have access to the data. Time-stamping and digital signature together guarantee non-repudiation of the data sent via X-Road. The concept of forming an e-government in the Re-

public of Azerbaijan was implemented by an order of the President of the Republic of Azerbaijan approving the decree of the State Program for the Development of Communications and Information Technologies in the Republic of Azerbaijan for 2010-2012 (Electronic Azerbaijan). In Azerbaijan, the X-Road platform was integrated by B.EST Solutions, the digital mobile signature operator Asan İmza, together with the Information and Computing Center under the Ministry of Transport, Communications and High Technologies of the Azerbaijan Republic. Implementation of the X-Road innovation platform was the result of close cooperation between Azerbaijan and Estonia in the field of information technology.

The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the establishment of the Innovation Agency under the supervision of the Ministry of Transport, Communications and High Technologies of the Republic of Azerbaijan considers the functioning of the executive power. According to paragraph 32 of Article 109 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, a decree was promoted by the President of the Republic of Azerbaijan on November 6, 2018.

The Ministry of Transport, Communications and High Technologies, which play a major role in the development and implementation of e-government in Azerbaijan, is the main initiator of innovations and the development of the most advanced technologies in the country.

The main goal of the X-Road is, first of all, to reduce the distance between public servants and citizens in the provision of social services, as well as simplify and transparency of these relations, secondly, ease of use, speed of service, minimum information requested.

The importance of e-government is contained in expanding the introduction of modern technologies in the field of public administration, increasing the efficiency of state bodies and local governments and improving the quality of e-services provided. Ensuring the authenticity, completeness, accuracy of information provided to users through electronic services, as well as free access to it. The maximum reduction in the time spent searching for and obtaining information at the user’s request and the ability to access e-services offered throughout the country regardless of the user’s geographical location.

The main benefits of e-government extend to government, citizens, and activities in the business sector.

The topic of legal principles is one of the main general theories of law. In the usual sense, the principles of law are the starting ideas, beginnings, starting points, which express the essence of the law, the main content and social purpose. They describe the general rules of behavior, directly defined in the law, or derived from its meaning, determine the legislative and law enforcement activities of the state. Regarding X-Road among the fundamental principles are:

Compliance with the requirements of the current legislation of the Republic of Azerbaijan;

Implementation of state policy in the field of IT penetration, protection of state and national interests;

Providing opportunities for completeness, reliability, relevance, security, protection of information provided to users and obtaining it in a simple and fast way;

Separation of powers and responsibilities between government bodies.

Projects are being carried out to form an e-government aimed at ensuring the transition to an information society, improving the quality of services provided by state bodies to individuals and legal entities, and in general to an effective and optimal organization of government.

The country is working to create a national infrastructure in order to organize the e-signature service, which will create conditions for the implementation of e-government projects and electronic services.

CONCLUSION:

Using the opportunities of the virtual space, modern technologies, a high level of IT penetration in government bodies, e-government provides services to citizens of the country in a qualitatively new form. The transition to e-government begins with the access of institutions to the Internet, which leads to a fundamental rethinking of the structure and role of public services.

In conclusion, the author analyzed the concept, regulatory framework, content, structure of e-government. Examined the principles of electronic government, types, legal value. Analyzed international, European,

national regulations in this area. Considered the position of scientists on e-government.

As suggestion I believe that the following conclusions should be highlighted:

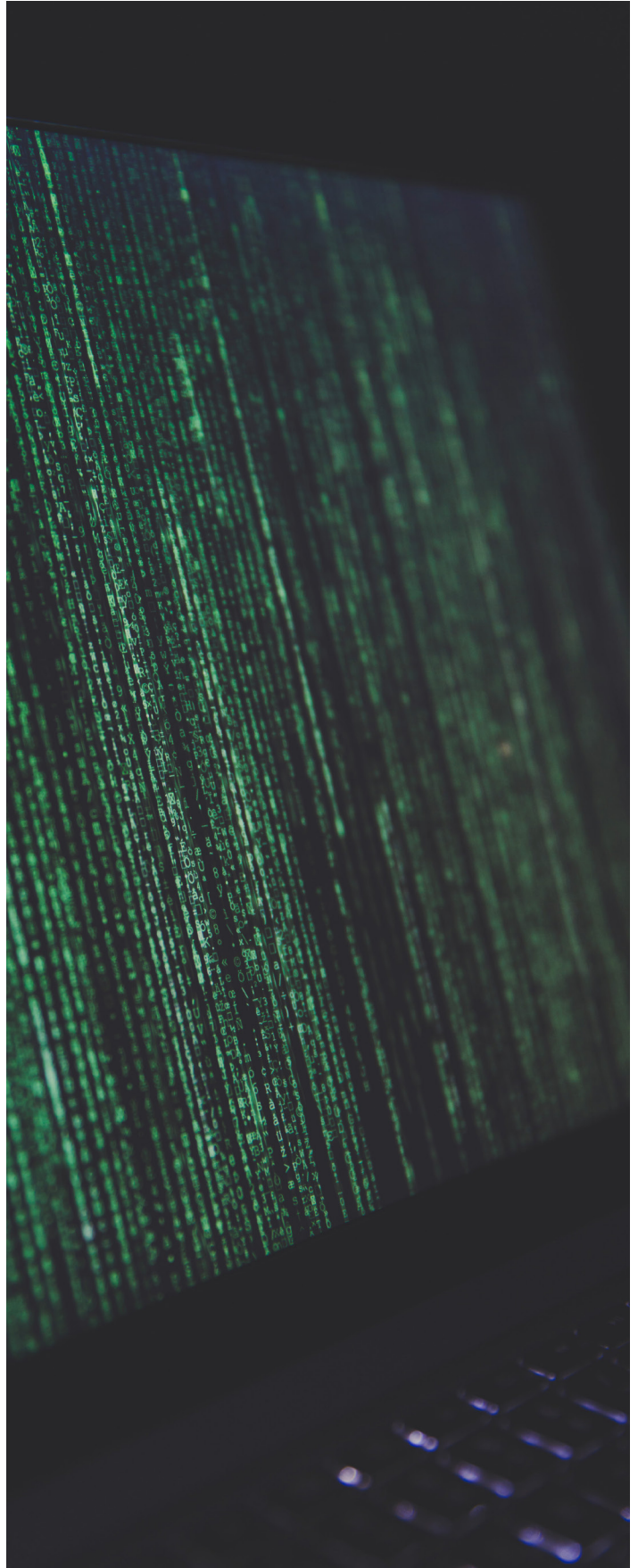
The term electronic government should be understood as a system of interconnected and interacting administrative legal institutions. The features of this system should be formulated and consolidated by normative legal acts, as well as reflected in the principles of organization and functioning of the executive power, its bodies, officials, and civil servants;

The formation and functioning of “e-government” is accompanied by changes in the system of executive bodies; for this, it is necessary to provide all the necessary means to implement work efficiency.

REFERENCES:

- Constitution of Republic of Azerbaijan, http://www.azerbaijan.az/portal/General/Constitution/doc/constitution_r.pdf
- The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan approving the decree of the State Program for the Development of Communications and Information Technologies in the Republic of Azerbaijan for 2010-2012 (Electronic Azerbaijan), <http://mincom.gov.az/ru/view/pages/57/>
- The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on approval of the Regulation on the portal “Electronic Government” and measures to expand electronic services, <http://mincom.gov.az/upload/files/972237dfb04ce9c-c72a93cb76646af10.PDF>
- The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the establishment of the Innovation Agency under the supervision of the Ministry of Transport, Communications and High Technologies, http://base.spinform.ru/show_red.fwx?rid=28874#-B47Y0TGHZC
- European Interoperability Framework 2004, <http://ec.europa.eu/idabc/en/document/2319/5938.html>

- Introduction to X-Road (part 1). Information System Authority, Estonia. August 8, 2016. Retrieved 2018-03-17
- “Data Exchange Layer X-Road”. Information System Authority, Estonia. February 2016. Retrieved March 17, 2018. X-Road, the data exchange layer for information systems, is a technological and organizational environment enabling a secure Internet-based data exchange between information systems
- Кузнецов П.У. Административная реформа в контексте формирования электронного правительства: терминологические проблемы // Российский юридический журнал. – 2012. . – № 3. . – С. 37 - 47.
- Малько А.В. Теория государства и права: учебник. – М.: КНОРУС, 2010. – С. 127-128.
- X-Road – the data exchange layer, <https://www.niis.org/data-exchange-layer-x-road>
- Dissertation work on the subject of “e-government” in public administration: administrative and legal problems of organization and functioning, https://www.msal.ru/common/upload/129_DISSER-TATSIYA_-_Inshakova_E._28129.pdf

THE LEGAL FRAMEWORK OF THE EUROPEAN UNION COMMON TAX POLICY

Elnura Bayramova

Master student, Baku State University

Department of International Private law and European law

KEY WORDS:

Taxation, direct taxation, harmonization, indirect taxation, value added tax, common market, tax policy

ABSTRACT:

This article deals with common tax policy within the European Union. The article takes a look legal framework of tax policy and the problems of tax harmonization, the legal basis for direct and indirect taxation.

Integration means common policies. Economic and political integration between the Member States of the European Union means that these countries have to take joint decisions on many matters. They have developed common policies in a very wide range of fields like agriculture, consumer affairs, competition, environment and etc. The creation of the internal market represents the main goal in terms of integration process in the European Union. The Union's internal market is defined in Treaty of Functioning of European Union (TFEU) as "an area without internal frontiers in which the free movement of goods, persons, services and capital is ensured."

The integration in the area of the taxation was indivisible part of the integration efforts in Europe which culminated by the endorsing of Treaty of Rome in the 1957 and establishing of European Economic Community. The obligation of tax harmonization is incorporated in the Treaty of Rome which binds the member countries not to impose either directly or indirectly any kind of internal levies on other Member State's products higher than on domestic products. The coming of the Single Market at the beginnings removed most of the technical barrier to trade, such as differences in industrial standards, health and safety regulations, professional qualifications. The implementation of the four freedoms imposed a certain level of coordination from the Member States. Progress in removing barriers

to trade within the EU, together with monetary union, have focused attention on aspects of the Single Market which are still incomplete: notably taxation. From the very beginning the main attribute of the EU economic area is the immense difference of member state's taxation systems. Due to unwillingness of member states, total integration has become a long and difficult process. Fear to lose their sovereignty, members are reluctant to integration. The mainly problem is linked with the diversity of member States' taxation systems. This situation can cause obstacles to smooth functioning of common market and market deformations, also enhanced that the common market and the market competition need a certain degree of tax harmonization. Several economic developments in the mid-1990s stimulated new initiatives in this field:

- the free movement of capital on both a European and global scale, which has made the taxation of capital increasingly difficult;
- the ability of companies to supply the whole Single Market from a single base, creating competition to attract inward investment through "tax breaks";
- tax avoidance (legal) and tax evasion (illegal) due to the complexity of tax systems and high tax rates
- high levels of unemployment, which have drawn attention to taxes on labour.

Taxes, as a source of revenue of any state, play a fundamental role in ensuring national sovereignty. It allows States to finance their policies and is therefore fundamental to the concept of sovereignty. Based on this idea, the European Union has abandoned the national tax policies to be imposed by the member states to the mandate of national governments. In other words, tax policy lies mainly within the competence of the Member States.

On the other hand, there is a limitation to the national tax legislation in order not to violate the provisions regarding free circulation of fundamental freedoms and competition rules by Member States. To restrict four freedoms from violation and barriers is above the national sovereignty of the member states. Therefore, the provisions of domestic law must be compatible with EU tax policy. The Member States could not impose any tax laws that would violate the primary legislation as well as the secondary legislation. The most obvious application of this is observed after the harmonization of the Member States' VAT introduced by the Sixth Directive. Following this harmonization, it was prohibited to bring any turnover tax with the same characteristics of VAT in force in the national level.

Tax matters have been included in the Treaties since the Union's beginnings. Nevertheless, they have remained closely linked to Member State sovereignty (along with police and military issues), protected by the unanimity requirement and a special legislative procedure which keeps tax matters firmly under the Council's control.

At the same time, the EU Treaties have specifically addressed the need for harmonization of domestic provisions on indirect taxation (turnover tax and value added tax, excise duties and other indirect taxes) because of their potential distorting effect on the single market. Harmonization of all major elements of value added taxation dates back to 1967, and harmonization of excise duties to the early 1970s. In 1967 directive the Commission recommended to all the member states to implement value added taxation system in to their national tax systems as the system of indirect taxation.

Harmonization of these is far more advanced than in the case of direct taxes, which are not mentioned in the treaties. However, the founding principle of the single market (specially free movement of services and non-discrimination) have brought direct taxes into the EU remit through the trade-off between national tax provisions and the single market. The European Court of Justice has had to decide on articulation between national tax provisions and single market, and in several cases it overruled such national tax provisions. Direct taxes are addressed in particular through the focus on the removal of tax obstacles and the prevention of tax competition. The most important harmonization directives adopted in connection of common market establishment are the Merge Directive and the Parent-Sub-

sidary Directive.

The legislative competences in the field of direct taxation is not directly addressed by European Union rules. However, a number of directives and the case law of the CJEU establish harmonized standards for taxation of companies and private individuals. Legislation on the company taxation has usually based on Article 115 of TFEU, which authorizes the Union to adopt directives on the approximation of laws, regulations or administrative provisions of the Member States which directly affect the internal market.

Article 65 of TFEU (free movement of capital) allows Member States to distinguish between taxpayers who are not in the same situation with regard to their place of residence or with regard to the place where their capital is invested.

Indirect taxes include value added tax (VAT) and excise duties on the sale or use of specific products (alcohol, tobacco and energy). Value added tax (VAT) is a general tax levied on all goods and services bought and sold for use or consumption within the European Union. VAT is calculated on the value added to goods and services by a trader at each stage of the production and distribution chain. The legal basis of VAT and excise duties is Article 113 of TFEU. EU legislative activities are aimed at coordinating and harmonizing VAT law and harmonizing excise duties with the purpose of ensuring proper functioning of the internal market.

Apart from specific tax provisions, a number of the provisions and principles of general application in EU Treaties are relevant to tax matters. Tax provisions chapter (Articles 110 to 113) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), specifically provides for "the harmonization of legislation concerning turnover taxes, excise duties and other forms of indirect taxation to the extent that such harmonization is necessary to ensure the establishment and functioning of the internal market and to avoid distortion of competition". It also maintains a special legislative procedure whereby Council acts unanimously and the European Parliament is only consulted.

The chapter on the approximation of laws (Articles 114-118 TFEU) covers taxes which have an indirect effect on the establishment and functioning of the internal market, with fiscal provisions not subject to the application of the ordinary legislative procedure. In addition, tax harmonization can be realized through

directives only, according to Article 115 TFEU. Other relevant provisions regarding environment, competition, free movement of four freedoms also include tax components. Competition provisions, in particular the prohibition of state aid enshrined in Articles 107 to 109 TFEU, are relevant to tax policy.

Enhanced cooperation (Articles 326 to 334 TFEU) can be used in tax matters. The main feature of EU tax provisions with regard to the adoption of acts is the fact that the Council decides on a Commission proposal by unanimity, with Parliament being consulted. Provisions adopted in the tax field include directives approximating national provisions, and Council decisions. Firm in the conviction that retaining unanimity for all taxation decisions makes it difficult to achieve the level of tax coordination that Europe requires, the Commission submitted proposals for a move to qualified majority voting in certain tax areas. However, these were rejected by the Member States.

Furthermore, general principles of particular relevance in tax matters are: non-discrimination, proportionality, legal certainty or unjust enrichment. The principle of Union loyalty provided for by Article 4(3) TFEU contributes to ensuring the effectiveness and equivalence of EU tax provisions for EU citizens. It also serves to clarify the precise obligations of Member States when the Treaty itself does not do so. In particular, rights deriving from EU law must be equivalent to those governing equivalent national situations, and national tax cannot render the exercise of rights derived from EU law excessively difficult, or almost impossible.

REFERENCES:

1. European Parliament (2019), Tax Policy: General Features (EU Fact Sheets),
2. Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)
3. Yard.doç.dr. Kamil Güngör, Avrupa Birliği ortak vergi politikasının hukuki çerçevesi.
4. Tax policy in the EU: issues and challenges (in depth analysis), European Parliamentary Research Service, February, 2015
5. Nerudova, D. Tax Competition and Tax harmoniza-

tion in the European Union, *Acta univ. agric. et silvic. Mendel. Brun.*, 2004, LII, No 6, pp. 135-144

6. Tax coordination in the European Union, working paper, European Parliament, Economic Affairs Series ECON 125 EN 12-2000

PROHIBITION ON THE USE OF CHILD SOLDIERS

Farida Hacıhasanlı

Master student of UNESCO Department of Human Rights and Information Law, BSU

KEYWORDS:

Children, armed conflict, international, war, child soldiers

AÇAR SÖZLƏR:

Uşaqlar, silahlı münaqişə, beynəlxalq, müharibə, uşaq əsgərlər

XÜLASƏ:

“Silahlı münaqişə” uşaqlara birbaşa və ya dolayısı ilə zərər verə biləcək müxtəlif ssenarilər üçün çətir terminidir. Uşaqlar tarix boyunca döyüş ilə əlaqədar müxtəlif rol oyanmışlar. Münaqişə bölgələrindəki uşaqlara humanitar çıxışın danılması tez-tez böyük narahətliyə səbəb olur. Uşaqlar, hətta 15 yaşınadək olsa belə, qızlar və oğlanlar ucuz və sərfəli müharibə vasitəsi kimi müharibəyə daxil edilir və istifadə olunur və çoxları da silahlı qruplar kontekstində cinsi istismara məruz qalırlar.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Дети, вооруженный конфликт, международный, война, дети-солдаты

АННОТАЦИЯ:

«Вооруженный конфликт» - это общий термин для различных сценариев, в которых детям может быть причинен прямой или косвенный вред. На протяжении всей истории дети играли разные боевые роли. Отказ в гуманитарном доступе к детям в конфликтных зонах часто вызывает серьезную обеспокоенность. Девочки и мальчики, даже дети в возрасте до 15 лет, цинично используются в качестве дешевых и удобных инструментов войны, и слишком многие из них также подвергаются

сексуальному насилию и эксплуатации в контексте вооруженных групп.

‘Armed conflict’ is an umbrella term for a variety of scenarios in which children can be directly or indirectly harmed. Children have played a variety of combat-related roles throughout history. The denial of humanitarian access to children in conflict areas is often a great concern. Children, both girls and boys, even under the age of 15 are cynically included and used as cheap and expendable tools of war, and too many are also exposed to sexual abuse and exploitation in the context of armed groups.

Children are a precious part of the fabric of any society. They are the building blocks of future generations. Children are a treasure. They are energetic and inquisitive, and should be learning and experiencing the joys of childhood. Yet, they are used and abused in the most atrocious of manner. They should not be experiencing war in any manner, much less be active participants!

The world is facing the “People’s War”. The political chaos in every country during the past few years has affected almost every sector of society. The present situation is that in every country it has had an adverse impact on the lives of children. In 1990 James P. Grant Declared “the leaders of the world have agreed to be guided by the principles of a ‘first call for children’ - a principle that the essential needs of children should be given high priority in the allocation of resources, in bad times as well as in good times, at national and international as well as at family levels.” Today in times of armed conflict when children are used as tools of war this principle is long forgotten. [6]

In the late 20th and the early 21st centuries, the term ‘armed conflict’ replaced that of ‘war’. While there is no universally accepted definition of the term, the Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) defines it as: “A dispute involving the use of armed force between two or more parties. International humanitarian law distinguishes between international

and non-international armed conflicts. [4] “The International Committee of the Red Cross (ICRC) further differentiates between the two forms of conflict: “International armed conflicts exist whenever there is resort to armed force between two or more States. Non-international armed conflicts are protracted armed confrontations occurring between governmental armed forces and the forces of one or more armed groups, or between such groups arising on the territory of a State. [5] The armed confrontation must reach a minimum level of intensity and the parties involved in the conflict must show a minimum organisation. [3] “The term ‘armed conflict’ covers a much broader spectrum of violence than does ‘war’ and is marked by a high level of fluidity and fragmentation.

Changing trends in armed conflict in the past years include the deliberate targeting of civilians, the multiplication of armed actors not limited to States, increased and easier access to small arms and light weapons, the prolonged duration of conflicts, especially where natural resources are concerned, the inability of external actors to force a termination of hostilities and the linking of armed groups to illegal trafficking and criminal networks. Examples of this contemporary form of conflict can be seen in the current hostilities in Afghanistan, the complexity of armed actors in Colombia, the prolonged fighting in Sri Lanka, the armed violence in Haiti and the insurgency in the Philippines. In addition, terrorism can be viewed as the biggest challenge.

Today, fighting is rarely carried out between uniformed soldiers from two national armies. With the decrease in international warfare and the growth of internal conflicts and urban violence, conflict has moved into the informal sector. Combatants rarely have uniforms, rations and a standard kit. Frequently, it is extremely difficult to identify who is fighting for whom. This confusion is strategic, as it allows individuals and combat units to operate more freely and with less risk.

The use of children and youth by terrorist organizations to carry out attacks, including suicide bombings, is well known. As part of the practice of including them in violent activities and in terror-supporting operations, children and youth are sent to participate in demonstrations and in confrontations with the army (at times they are taken out of school for this purpose). Terrorist groups also use them for smuggling, digging tunnels, spying and intelligence-gathering. The common picture in the world today is child soldiers and

child terrorists.

Child terrorists introduce a new threat to the War on Terrorism and are helping undermine the success of many governments attempting to thwart terrorism and rid it from their borders. The world is brought together by improved and interconnected technology we are able to witness, usually within seconds, the atrocities that can take place when child soldiers and terrorists who are recruited, conscripted and kidnapped into rebel armies and terrorist groups. Areas such as Africa, the Middle East and South East Asia have witnessed a steady increase of young children joining the ranks of terror and executing horrendous acts of violence.

Who are child soldiers? Additional Protocol to the Geneva Convention 1977 Protocol I set the minimum age for recruitment by armed forces and for the direct participation of children in armed conflict. This was the first time that the issue of children associated with armed groups and armed forces was addressed in a binding international document. The Protocol set 15, not 18, years as the minimum age for participation and recruitment. [1]

The definition of child soldiers as established in the Cape Town Principles:

“Any person under 18 years of age who is part of any kind of regular or irregular armed force or armed group in any capacity, including but not limited to cooks, porters, messengers, and those accompanying such groups, other than purely as family members. It includes girls recruited for sexual purposes and forced marriage. It does not, therefore, only refer to a child who is carrying or has carried arms.”

The International Coalition to Stop the Use of Children as Soldiers (CSC) “Any person under 18 years of age who is a member of, or attached to, government armed forces or any other regular or irregular armed force or group, whether or not an armed conflict exists. They may perform a range of tasks, including participation in combat, logistical and support functions, and domestic and sexual services”. [2] Unfortunately, the use of children as soldiers and terrorists is a commonly used practice International Labour Organization (ILO) Convention it defines the forced or compulsory recruitment of children under 18 for use in armed

conflict as one of the worst forms of child labour.

The Rome Statute of the International Criminal Court (ICC) defines all recruitment of children under 15, by governments and armed groups, and their active participation in hostilities, as a war crime in both international and non-international armed conflict. The ICC provides for the possibility of identification, prosecution and punishment of recruiters.

Additional Protocols to the Geneva Conventions (1977) had set the age as 15 for conflict. In 2000, the UN adopted a new protocol to the Convention on the Rights of the Child that raises the international legal age of recruitment to eighteen.

On the battlefield, children armed with light weapons can be as deadly as their adult counterparts. They are often sent on the most dangerous missions, such as checking for mines, spying, and leading attacks. Thus, it is not surprising that child soldiers typically have higher casualty rates than adults. They are more likely to take ill-judged risks, and their bodies are more susceptible to complications if injured. In addition to injuries, child soldiers may face a variety of other health problems, including malnutrition, poor hygiene and health care, respiratory and skin infections, and punishment by physical abuse or deprivation. Some armed groups force children to use drugs to desensitize them to violence and enhance their performance. Use of cocaine, amphetamines, and other stimulants is especially common. These drugs can cause lasting harm to the bodies and minds of child soldiers. All child soldiers are vulnerable to sexual abuse and exploitation by others in the armed group. The risks are usually much higher for girls. Sexually abused children are at high risk of contracting sexually transmitted infections, including HIV. Girls are at risk of unwanted pregnancies. These pregnancies can be very dangerous for the girls, who are often malnourished, physically immature, and living in unsanitary conditions.

In addition to the physical vulnerabilities they face, child soldiers' social and psychological development is often damaged by their experience in the armed group. Children are routinely exposed to terrible acts of violence and brutality. They often brutalized themselves as part of an indoctrination process. They may also be encouraged or forced to brutalize others by beating or killing, those seen as 'traitors,' and sometimes even members of their own family or community. This is intended to erode children's desire to escape and return

home, as well as to form a bond with other members of the armed group. Many children lose their sense of identity outside the armed group. In addition, child soldiers are deprived of many of the opportunities that their non-soldier peers may have.

REFERENCES:

1. Article 77(2)&(3), Additional Protocol I.
2. I. Peters, "War is no Child's Play: Child Soldiers from Battlefield to Playground", Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, vol. 8 (60), p. 12.
3. ICRC, "How is the term armed conflict defined in International Humanitarian Law?", Geneva, 2008, available at <[http://www.icrc.org/web/eng/siteen-gO.nsf/htmlall/armed-conflict-article-170308/\\$file/Opinion-paper-armedconflict.pdf](http://www.icrc.org/web/eng/siteen-gO.nsf/htmlall/armed-conflict-article-170308/$file/Opinion-paper-armedconflict.pdf)>.
4. OCHA, "Glossary of Humanitarian Terms", New York, 2003, available at <<http://un-interpreters.org/glossaries/ocha%20glossary.pdf>>.
5. Party to the Geneva Conventions.
6. Ranjana Ferrao, Prohibition on the Use of Child Soldiers: How Real, 9 ISIL Y.B. Int'l Human. & Refugee L. 279 (2009).

JURISDICTION AND APPLICABLE LAW ON VACANT PROPERTY IN EUROPEAN UNION

Gurban Bayramli

*Baku State University, LLM student in
European Union law*

AÇAR SÖZLƏR:

Avropa ittifaqı, Avropa ittifaqı üzv dövlətləri, Avropa ittifaqında vərəsəlik münasibətləri, vərəsəsiz qalmış əmlak, ittifaq daxilində sərbəst hərəkət, vərəsəsiz qalmış əmlakla bağlı yurisdiksiya məsələləri və onların həlli, vərəsəsiz qalmış əmlaka tətbiq edilməli hüququn seçilməsi, Avropa Vərəsəlik Nizamnaməsi.

KEYWORDS:

European Union, European Union Member States, succession relations in European law, vacant property, free movement within union, jurisdiction issues on vacant property and their solutions, selection of applicable law to the vacant property, European Union Succession Regulation.

XÜLASƏ:

Məqalə Avropa ittifaqının yaranması məqsədlərindən biri kimi ittifaq vətəndaşlarının sərbəst hərəkət azadlığının təmin edilməsindən, sərbəst hərəkət azadlığı daxilində vərəsəlik münasibətlərinin iki və daha çox üzv dövləti əhatə etməsindən və bu zaman yaranmış yurisdiksiya və tətbiq edilməli olan hüququn müəyyən edilməsi problemlərinin həllindən bəhs edir.

RESUME:

The Article speaks of ensuring of free movement right of union citizenship as one of the primary goals of the creation of European Union, succession relations in cross-border issues within free movement and in this case, solution of jurisdiction and applicable law issues.

The European Union (EU) is an economic and political union of 28 independent states.

It has not been made all at once, or according to a single, general plan. It will be formed by taking measures,

which work primarily to bring about real solidarity [1, p.61].

Primary goals to establish such a Union in Europa lie in political and economic interests of Member States. After two World Wars, strong coordination and cooperation was a great need for Europe. Second interest was disguised under economic interest. Therefore, first treaties on establishment of Union were designated to remove main obstacles to an economical partnership in order to create an internal market.

Building a stronger and fairer EU economy was the primary goal behind the idea of internal (single) market. Allowing people, goods, services and capital to move more freely opens up new opportunities for citizens, workers, businesses and consumers.

Succession is most closely related to free movement of people of EU, therefore Treaty on Functioning of European Union (TFEU) envisages free movement of persons in Article 28.

Succession plays an important role in the economic policy of the Member States. It is a guarantee for economic independence of States and a guarantee for economic stability.

A testator decides how to divide his property. Where there is no (valid) will, then state overtakes it. In 25 Member States where there is no heir, vacant property goes to State. It is an indication of how succession is important for the state and its economy.

Therefore primary goals of the Union and economic interests of the Member States overlap. However, an interesting feature is in front. As we know succession law is an internal issue of the state.

Europe knows no uniform succession regime. Each Member State knows its own coding in the succession matter, which reflects the existing traditions specific and the peculiarities of historical development in each country [2, p.6].

Procedures on succession and its legal consequences cannot be interpreted by other states because of the sovereignty rights of the Member States. Therefore,

European Union law does not regulate internal matters of the State, including succession where there is no other state element. The succession matters know, therefore, the most diverse regulations in the world states laws.

Union law comes into play arena when there is a cross-border issue. It means Union law comes into effect when two or more Member States are engaged.

For a long time Union left jurisdiction and applicable law issues in disputes arising from succession. Both Brussels Regulation II on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters and Rome I Treaty on the law applicable to contractual obligations excluded succession law from their scope, even if there was a cross-border issue.

Although Brussels Regulation II on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters apply in civil and commercial matters whatever the nature of the court or tribunal, it explicitly shows that, “this regulation shall not apply to wills and succession, including maintenance obligations arising by reason of death” [3, 2 (f)].

At the same time Rome I Treaty on the law applicable to contractual obligations shows that “obligations arising out of wills and succession” shall be excluded from the scope of this Regulation [4, 2 (c)].

On 4 July 2012, adoption of EU Succession Regulation (also called Brussels IV Regulation) on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession was a major step to facilitate cross-border successions. New Union rules designed to make it easier for citizens to handle the legal aspects of an international succession and these new rules apply to the succession of those who die on or after 17 August 2015.

Only Denmark, Ireland and the United Kingdom do not participate in the Regulation. That is why cross-border succession procedures continue to be governed by their national rules in those states.

Preamble of the EU Succession Regulation make it easier to understand thereof goals. The proper functioning of the internal market should be facilitated by removing the obstacles to the free movement of persons who also face difficulties in asserting their rights in the context of a succession in cross-border issues [5,

Preamble (7)]

EU Succession Regulation shows different possible jurisdictions for disputes.

Before going to jurisdiction matters, choice of law of the Regulation must be examined. Accordingly, a person may choose as the law to govern his succession as a whole the law of the State whose nationality he possesses at the time of making the choice or at the time of death [5, A.22].

In jurisdiction part of the regulation, general rule is that the courts of the Member State in which the deceased had his habitual residence at the time of death shall have jurisdiction to rule on the succession as a whole [5, A.4].

In order to understand better EU Succession Regulation, definition of habitual resident is crucial. Neither EU Succession Regulation nor other acts of EU law give comprehensive definition of habitual residence. It is something less than domicile but more than simple residence. Although EU legislators do not give a comprehensive definition of habitual residence, the European Court of Justice has given some tips to determine habitual residence of a person. Case 523/07 of the ECJ shows factors and a degree of integration to determine habitual residence. From nature of the case, related factors include in particular the duration, regularity, conditions and reasons for the stay on the territory of a Member State and the family’s move to that State, the nationality, the place and conditions of attendance at school (or university), linguistic knowledge and the family and social relationships of the person.

The habitual residence represents a flexible concept, rooted in reality, in the specificity of each person’s living individuality. This concept’s factuality and flexibility is consistent with the increasing mobility of people and the principles of free movement in the European law [2, p.69].

At any case, it is for the national court taking account of all the circumstances specific to each individual case.

Subsidiary jurisdiction to Article 4 is established in Article 10. Accordingly where the habitual residence of the deceased at the time of death is not located in a Member State, the courts of a Member State in which assets of the estate are located shall nevertheless have jurisdiction to rule on the succession as a whole in so far as the deceased had the nationality of that Member State at the time of death; or, failing that, the deceased

had his previous habitual residence in that Member State, provided that, at the time the court is seised, a period of not more than five years has elapsed since that habitual residence changed [5, A.10].

The Regulation allows the interested parties to choose the court of the Member State whose law has been chosen, pursuant to Article 22, by the author of the succession. Choice-of-court agreement designs surpassing rule to general jurisdiction.

Thus, accordingly where the law chosen by the deceased to govern his succession pursuant to Article 22 is the law of a Member State, the parties concerned may agree that a court or the courts of that Member State are to have exclusive jurisdiction to rule on any succession matter [5, A.5]. Such a choice-of-court agreement must be expressed in writing, dated and signed by the parties concerned.

Some remarks are necessary first; the choice of forum is only possible in the assumption that the deceased had chosen the law applicable to the succession, under the conditions and limits set by the Regulation. In other words, the efficiency not only depends on the agreement of all the heirs, but also on the previously expressed will of the succession author, by choosing which he made on the applicable law. The succession's internationality is primarily assessed by reference to its author. The purpose pursued by the European legislator through allowing the choice of the forum was to promote freedom of action in this matter and to ensure unity between jurisdiction and the applicable law, thus avoiding the situation that the court from the last habitual residence of the deceased would have to apply a foreign successional law to the succession. Choice could only regard the jurisdiction of a Member State (excepting Denmark, the United Kingdom and Ireland). If the deceased had chosen as the law applicable to the inheritance the law of a third country, the choice of forum by the heirs shall not be possible [2, p.33].

The courts of a Member State whose law had been chosen by the deceased pursuant to Article 22 shall have jurisdiction to rule on the succession if a court previously seised has declined jurisdiction in the same case pursuant to Article 6; the parties to the proceedings have agreed, in accordance with Article 5, to confer jurisdiction on a court or the courts of that Member State; or the parties to the proceedings have expressly accepted the jurisdiction of the court seised [5, A.7].

In deciding on applicable law, things can be different

relating to vacant property since universal application is in force. That means law of the Member State is not mandatory. It is a robust difference between jurisdiction and applicable law rules set down.

Jurisdiction and applicable law were inconsistently determined. For example, in determining applicable law, not only one connector, but also two connectors were used, due to the submission of the estate inheritance to the law of their location place. That determination of applicable law led to the collision divisibility of the estate in which the succession is divided into separate assets subject to inheritance by different substantive laws requiring courts in different countries often ruled. It is in contradiction to the collision uniformity of succession, also known as a uniformity of the succession status, where the applicable succession law is indicated with a single connector.

The succession estate as a whole can be inherited under one substantive law, in these cases. From the very beginning of the EU Succession Regulation, the EU legislator opted for collision uniformity of the succession. It was met with the widespread acceptance. Therefore, the Regulation promulgates provisions based on the connector of the habitual residence of the deceased. The justification for the use of this connector for jurisdiction and substantive law was included in Recital 27 of the Regulation. Recital 27 states, "The rules of this Regulation are devised so as to ensure that the authority dealing with the succession will be applying its own law". This solution removes the need to examine and interpret foreign legal regulations.

It will always be a court of Member State to have a jurisdiction on disputes related to succession, but applicable law may be a law of non-Member State law. Therefore, it must be emphasized that any law specified by this Regulation will be applied whether or not it is the law of a Member State [5, A.20].

Then, we need to look at Article 22 (choice of law) of the Regulation. We see from that Article that a person may choose as the law to govern his succession as a whole the law of the State whose nationality he possesses. Where a person possessing multiple nationalities he may choose the law of any of the States whose nationality he possess.

If this Article is not invoked by the acts of the testator, then we need to look at general rule.

Accordingly, unless otherwise provided for in this Regulation, the law applicable to the succession as a

whole shall be the law of the State in which the deceased had his habitual residence at the time of death [5, A.21].

First paragraph of Article 21, however, may be suppressed if there is a manifestly more closely connected state with the deceased. Paragraph 2 of the same Article makes it clear. It is understandable from that paragraph that if it is clear from all the circumstances of the case that, at the time of death, the deceased was manifestly more closely connected with a State other than the State whose law would be applicable under paragraph 1, the law applicable to the succession will be the law of that other State.

In terms of rights in rem, especially when they bear on immovable properties, things seem, at least at the first glance, quite clear. The immovable properties are part of a territory, over which the State exercises its sovereignty. Their movement requires changing their rights in rem holders and not their “movement” from one national territory to another, as is often the case of the movable property. Therefore, in principle, the immovable properties cannot escape the control of the national legislator of the State on whose territory they are situated. Therefore, all aspects related to their status and movement were considered to be “at the wand” of the national legislator, not being allowed intrusions in this field. In other words, they would have the same legal regime as the territory itself, being joined (“absorbed”) thereof, constituting an object of the concerned State power and discretion [2, p.24].

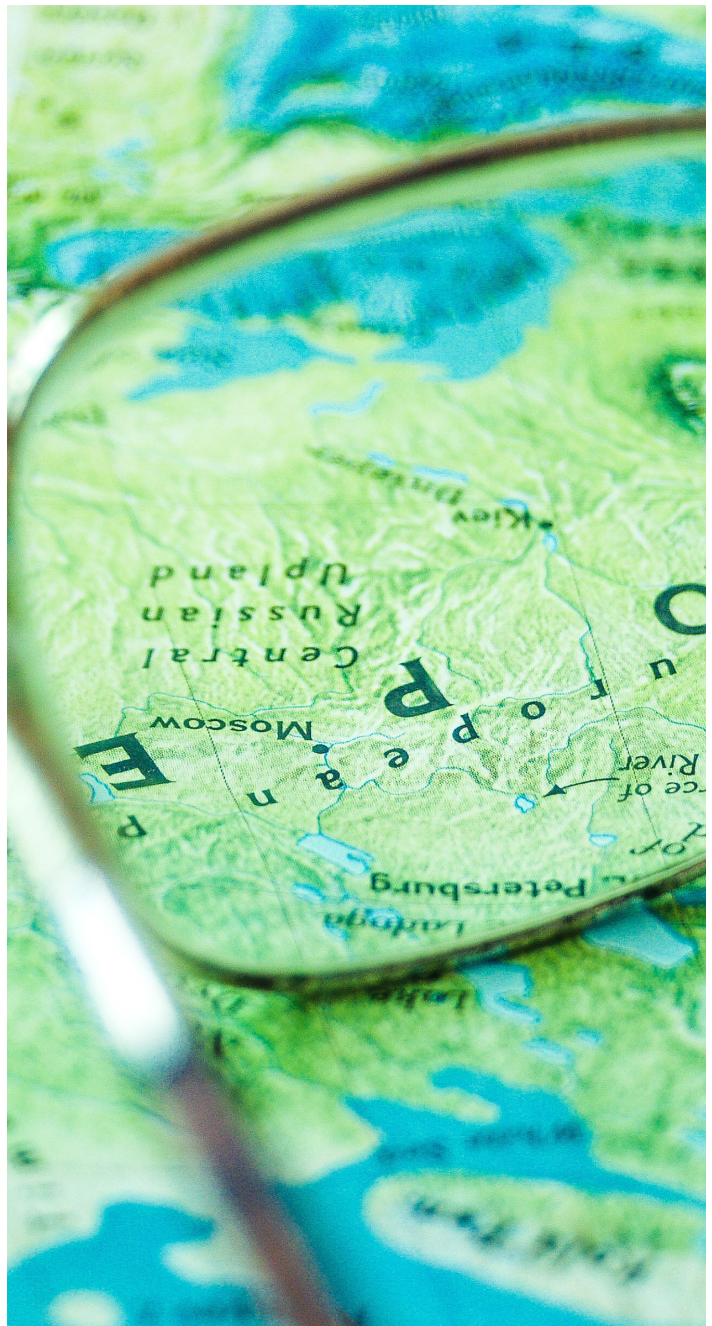
Thus, to finish above-mentioned approaches, it will always be a court of Member State to have a jurisdiction on disputes related to succession, but applicable law may be a law of non-Member State law.

REFERENCES:

1. Schuman Declaration (Paris, 9 May 1950), reproduced in A.G.Harryvan and J. van der Harst, Documents on European Union (St. Martin’s Press, 1977)
2. Guide on international private law in successions matters/ Dan Andrei Popescu, PhD Associate Professor, Alina Chiţeală-Oneşti-Magic Print, 2014
3. Regulation (EC) No 2201/2003-jurisdiction, recognition and enforcement of matrimonial and parental judgments (Brussels IIa)

4. 80/934/EEC: Convention on the law applicable to contractual obligations, Rome-1980

5. Regulation (EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession (EU Succession Regulation)

FEATURES OF CRIMINAL LIABILITY FOR ENVIRONMENTAL OFFENCES IN THE EUROPEAN UNION

Rashida Karimli

Baku State University, LLM in European Law

KEYWORDS:

Environmental crime, Environmental law, criminal liability, Environmental Crime Directive, ecological offences

ABSTRACT:

This article deals with the criminal liability for environmental offences in the European Union. Also this article looks through notion of the criminal offences against environment, importance of Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law and today's circumstance of protection of European environment through criminal law.

Environmental crimes give serious damage to the environment in Europe and the world. Environmental crime includes acts that violate environmental legislation and cause serious harm or risk to the environment and human health. The most usual areas of ecological offence are the illegal spreading or unloading of materials to air, water or land, illegal trade in wildlife, illegal trade of ozone-depleting substances, and the removal of illegal transport or waste [1, p.11].

The area of 'environmental crime including endangered species of flora and fauna' is broad and, for the time being, a universally accepted definition does not exist: any illegal action with a negative, harming impact on the environment can be regarded as environmental crime, as well as any offence in relation to endangered species. In some jurisdictions, crimes in relation to the food chain or to food safety are also considered to be environmental crimes, as well as the emerging threat represented by illegal sand mining [3]. The European Commission suggests that the concept of "environmental crime" covers acts which "breach environmental legislation and cause significant harm or risk to the environment and human health" and the Directive 2008/99/EC covers crimes in relation to pol-

lution, waste, use or release of dangerous substances, protected species and habitats. Therefore, there are different possibilities to categorize these crimes, but it is important to realize potential overlaps: illegal dumping of waste will usually put soils and ground water at risk; the use of fuel oil mixed with waste oil will cause air pollution, etc.

Notwithstanding their broad and uncertain extension, environmental crimes share some peculiarities. Similarly, the approach to fighting environmental crimes has similar features in most jurisdictions.

The issue of environmental crime has been debated for a long time on numerous global and European forums. A proposition for a directive directed at preserving the environment through criminal law has been admitted by the European Commission.

After long institutional discussions and the European Court of Justice's two decisions on the competence of Community criminal justice, the Council and the European Parliament consented on the text of the directive on the protection of the criminal justice system.

Directive 2008/99 / EC on the protection of criminal law: The Justice and Home Affairs Council formally accepted the directive of 24 October 2008. The Directive will have to be transferred by the Member States until December 2010.

Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law – more commonly known as the Environmental Crime Directive – is an EU directive aimed at increasing compliance with EU environmental law [4, p. 41].

The Directive requires EU Member States to establish criminal offenses for certain violations of EU environmental law. Article 3 of the Directive lists 9 general types of acts against the environment that must be criminalized by Member States. Summarized, these acts are as follows [1, p.25]:

1) Illegal discharge of harmful substances or radiation into air, soil, or water;

- 2) Collection, transport, recovery or disposal of waste in an unlawful manner;
- 3) Shipping waste in an unlawful manner;
- 4) Operation of an industrial installation in which dangerous substances are stored or used in a way that causes or threatens environmental harm;
- 5) Management or handling of nuclear materials or other hazardous radioactive substances in an unlawful manner;
- 6) Illegally killing or transporting protected plants, animals, or specimens thereof;
- 7) Illegally trading in specimens of protected plants and animals;
- 8) Causing habitat deterioration on protected lands; and
- 9) Production, trade, or use of ozone-depleting substances.

The author made a note also, in accordance with Article 2 of the Directive, the above acts are made unlawful when they are committed with at least serious negligence and violate legislation adopted pursuant to the EC Treaty (now the TFEU), the Euratom Treaty or any law or regulation of the Member State passed to implement EU environmental law. A full list of relevant EU legislation is provided in Annexes A and B to the Directive and reproduced in Annex B of this report [5]. Article 6 of the Directive requires Member States to ensure that “legal persons” may also be held criminally liable for the above-listed acts. “Legal persons”, for the purposes of the Directive, means any legal entity, with the exception of States, those exercising state authority and public international organizations.

Why is a Directive that will protect the environment with criminal law?

EC Environmental law has existed for 30 years. More than 200 directives in the environmental field are in place today. However, there are still many cases where Community environmental law (practice website)

is not taken seriously. The EU environmental acquisitions make up a major portion of European Union law, consisting of some 300 legislative acts [6, p. 25]. The introduction of criminal punishment is intended to increase compliance with environmental law across Europe by making the penalties for violations more severe and more standardized across Member States. Harmonizing criminal offenses across Member States ensures that actors are equally deterred from committing crimes in each country that has transposed the Directive.

Environmental law needs to be carried out efficiently. This is the reason Commission is offering a directive requiring Member States to ensure criminal sanctions for the most severe environmental crimes, since such measures are satisfactory and deterrent to ensure that environmental law is properly implemented.

In February 2000, Denmark presented an initiative for a Framework Decision on Environmental Crime. Same country has made a proposal for a Directive on the Protection of the Environment through Criminal Law. Both proposals, defined offences as infringements of secondary environmental legislation or implementing national legislation of and participation in such activities were also considered an offence. On sanction, the proposals obliged European Union states to provide for natural persons for criminal penalties, involving in serious cases deprivation of liberty. The Directive proposal went through the first reading of the European Parliament, after which an amended proposal was adopted. But Council never took up the proposal for discussion, only adopting the Danish Framework Decision proposal in 2003 [4, p. 56].

The EU law ‘Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law’ identifies a number of environmental offences that are punishable as a criminal offence in all EU countries.

These offences include all environmental crimes listed above, as well as the unlawful operation of dangerous activities (including the manufacture or handling of nuclear materials) and the unlawful treatment of waste. Under the law, all EU countries have to apply effective, proportionate and dissuasive criminal sanctions for an environmental crime, if committed intentionally or with serious negligence. Inciting, aiding and abetting an environmental crime are also punishable as a criminal offence.

The available information indicates that there are

great distinctions in the penal sanctions envisaged for environmental crimes in the Member States. Existing criminal sanctions are not tight enough to provide a high level of environmental protection across the Community [6].

The main structure of the directive: the minimum requirements to be imposed in national criminal law.

The proposed Directive ensures a list of environmental offenses that should be considered criminal offenses by all Member States if they are committed because of intentional or serious negligence. The proposed directive does not compile a list of new illegal acts. The present law already insures these forbiddances. By transferring this directive, Member States should only introduce some criminal sanctions against these existing prohibitions [1, p. 28].

Encouraging, assisting and abusing the commission of these offenses should be penalized as a criminal illegal act.

Member States should ensure that legal entities are held accountable for the crimes committed by their interests. This responsibility may be guilty or of another nature.

Member States should ensure that the offense commission is subject to effective, proportionate and dissuasive criminal sanctions. Sanctions for legal entities may be non-criminal.

The proposed Directive sets up a minimum environmental guarding standard only with criminal law admissible to the Member States. Member States are unrestricted to preserve or offer tighter protective measures.

The proposed directive does not establish measures for criminal procedure and does not refer to the competence of prosecutors and judges.

Environment crime is among the European Union's central concerns. The Tampere European Council of 15 and 16 October 1999 at which a first work program for the European Union action in the field of Justice and Home Affairs was adopted asked that efforts be made to adopt common definitions of offences and penalties focusing on a number of especially important sectors, amongst them environment crime [4, p. 177]. But despite this agreement about the importance of joint the European Union action, environmental criminal law has become the center of a serious institutional fight between the European Commission, supported by the European Parliament on the one hand and the Council,

supported by the great majority of the European Union member states on the other hand. At stake is nothing less than the distribution of powers between the first and the third pillars, and therefore also between the Commission and the European Union's member states. The effect of this fight is currently a legal vacuum on general environmental criminal law that was closed with the Directive 2008/99/CE, taking into consideration the cross-border dimension of environmental crime and the existing significant differences in the national legislation of the European Union member states [2].

Offences are also any conduct which causes the significant deterioration of a habitat within a protected site and the production, importation, exportation, placing on the market or use of ozone depleting substances. All the European Union states shall ensure (Article 4) that inciting, aiding and abetting the intentional conduct referred to the offences above-mentioned are punishable as a criminal offence, by effective and proportionate, dissuasive penalties for any legal person who don't respect the stipulations of this Directive.

REFERENCES:

- 1 - Holger Tobias Weiß. EC Competence for Environmental Criminal Law. Brugge 2006. 49 s.
- 2 - Implementation of Community environmental legislation http://ec.europa.eu/environment/legal/implementation_en.htm
- 3 - Richard Macrory, Ian Havercroft, Avosetta Group of European Environmental Lawyers, Ray Purdy. Principles of European Environmental Law. International Specialized Book Service Incorporated, 2004, 256 s.
- 4 - Prof. Dr. Michael G. Faure LL.M. and Prof. Dr. Günter Heine. Criminal Penalties in EU Member States' Environmental Law. Maastricht, 4 October 2002, 365 s.
- 5 - Jane Holder and Maria Lee, Environmental Protection, Law and Policy. "Cambridge: CUP", 2007, 451 s.
- 6 - Han Somsen. Protecting the European Environment: Enforcing EC Environmental Law. Blackstone Press, 1996, 313 s.

LEGAL UNDERSTANDING OF THE BURDEN OF PROOF AND ITS APPLICATION

Shamsiyya Adilova

*Baku State University, II year LLM degree student in
Maritime and Energy law*

KEY WORDS:

Burden of proof, evidential burden, plaintiff, respondent, petitioner, tactical burden, provisional burden, order of proof.

ABSTRACT:

The burden of proof is a central feature of all systems of adjudication, yet one that has been subject to little normative analysis in this area. This article examines how strong evidence should have to be in order to assign liability when the objective is to maximize social welfare. In basic settings, there is a tradeoff between deterrence benefits and chilling costs, and the optimal proof requirement is determined by factors that are almost entirely distinct from those underlying the preponderance of the evidence rule and other traditional standards. As a consequence, these familiar burden of proof rules have some surprising properties, as do alternative criteria that have been advanced.

AÇAR SÖZLƏR:

Sübutetmə yükü, ittiham yükü, iddiaçı, cavabdeh, ərizəçi, taktiki yük, müvəqqəti yük, sübutetmə qaydası.

XÜLASƏ:

Sübutetmə yükü bütün məhkəmə sistemlərinin əsas xüsusiyyətlərindəndir, lakin bu sahədə kifayət qədər normativ təhlillər aparılmamışdır. Bu məqalə sosial rifahın maksimum səviyyədə təmin edilməsi məqsədilə məsuliyyətin yaranması üçün hansı dərəcəli dəlillərin olmasını təhlil edir. Təməl qaydalara əsasən cəzanın faydalılığı və xərcləri arasındakı qarşılıqlı anlaşma mövcuddur və optimal sübut tələbi sübutetmə qaydasının üstünlüyünün və digər ənənəvi standartları təşkil edən amillərdən tamamilə fərqli faktorlar ilə müəyyən edilir. Nəticə olaraq, sübutetmə qaydalarını

məlum olan digər meyarlarından fərqli olaraq bəzi maraq doğuran xüsusiyyətlərə də malikdir.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Бремя доказывания, доказательственное бремя, истец, ответчик, заявитель, тактическое бремя, временное бремя, порядок доказывания.

АННОТАЦИЯ:

Бремя доказывания является центральной характеристикой всех систем вынесения судебных решений, но в этой области нормативный анализ был проведён в недостаточной мере. В этой статье рассматривается определения и уточнения доказательств для определения ответственности с целью максимизации социального обеспечения. Согласно базовым условиям существует компромисс между преимуществами наказания и затратами на осуществление этого наказания и оптимальное требование к доказательству определяется факторами, которые почти полностью отличаются от факторов, лежащих в основе преобладания правила доказывания и других традиционных стандартов. Как следствие, это знакомое бремя правил доказательства обладает некоторыми удивительными свойствами в отличии от общепризнанных правил.

INTRODUCTION:

The existing literature on the burden of proof has sought the rule's reason for existence solely within the court's problem of decision making under uncertainty. Although this search has yielded many insights, it has been less successful in providing a compelling explanation for why uncertainty in the court's final assessment should act to the detriment of one party rather than the other. By viewing the problem as one of

mechanism design, this article provides one explanation for the asymmetry. A rule resembling the burden of proof emerges from the optimal design of a system of fact-finding tribunals in the presence of: (i) limited resources for the resolution of private disputes; and (ii) asymmetric information—as between the parties and the court—about the strength of cases, before the court expends the resources necessary for a hearing. The article shows that if the objective in designing a trial court system is the accuracy of recovery granted, the “value” of having heard a case will depend in part on the certainty with which the court makes its final award. An optimally designed court system will then effectively filter out “less valuable” cases by precommitting to a recovery policy in which plaintiffs recover nothing unless they prove their cases with a threshold degree of certainty.

In both criminal and civil cases the phrase ‘burden of proof’ is commonly said to be used in two quite distinct senses. In one sense it means ‘The peculiar duty of him who has the risk of any given proposition on which the parties are at issue — who will lose the case if he does not make this proposition out, when all has been said and done.[1]’ The burden of proof in this sense has variously been termed ‘the legal burden’[2], ‘the risk of non-persuasion’,[3] ‘the fixed burden of proof’,[4] ‘the probative burden’,[5] and ‘the burden of persuasion’.[6] The phrase ‘the legal burden’ is the most commonly used, and is the one that will be adopted in this article.

James Burdette Thayer defines the second sense in which the phrase ‘burden of proof’ is used as ‘the duty of going forward in argument or in producing evidence; whether at the beginning of a case or at any later moment throughout the trial or the discussion’. Cross refers to this burden as: he obligation to show, if called upon to do so, that there is sufficient evidence to raise an issue as to the existence or non-existence of a fact in issue, due regard being had to the standard of proof demanded of the party under such obligation.[7] The phrase burden of proof refers to the obligation of a party who initiates a legal action (the “plaintiff”) to prove his or her claims. If that party cannot prove sufficiently that the other party has committed a wrong, whether civil or criminal, he loses. The level or certainty to which the plaintiff must prove his case depends on the type of case. When an individual files a civil lawsuit against someone else, the burden of proof

rests on his shoulders. When the parties go to court, they each have an opportunity to tell their side of the story. Of course, if that was all that was needed, nearly every case would end in a “he said / she said” situation. The party who filed the lawsuit, called the “plaintiff,” or the “petitioner,” must prove that the things alleged in the lawsuit are true, and that the other party, called the “defendant,” or the “respondent,” caused harm or damages.

The standard to which the plaintiff must prove his case in a civil lawsuit is quite different from the standard of proof required in a criminal case. In a civil case, it need only be proven by a preponderance of evidence, which means that it is more likely than not that the defendant’s actions caused the plaintiff’s damages. There are some types of civil cases that are considered to be more serious. These cases must be proven by clear and convincing evidence, which means that the evidence presented against the defendant must have a high probability of being true.

There is a significant difference in the formulations adopted by Thayer and by Cross, and this will be considered presently. This burden has been referred to as ‘the evidential burden’,[8] ‘the duty of producing evidence satisfactory to the judge’,[9] and ‘the burden of proof in the sense of introducing evidence’.[10] The phrase ‘the evidential burden’ is the one that will be adopted in this article.

These two burdens are, of course, quite distinct and arise at different points in a trial. Where the question is whether a no case submission should be accepted, or whether a particular issue should be left to the jury or considered by the judge in a case tried by judge alone, it is the evidential burden which is in issue. Where the question is what should be done if, at the end of the day, the court is unsure where the truth lies, it is the legal burden that is in issue. Wigmore summarises the distinction between the two burdens as follows:

The risk of non-persuasion operates when the case has come into the hands of the jury, while the duty of producing evidence implies a liability to a ruling by the judge disposing of the issue without leaving the question open to the jury’s deliberations.

Considerable confusion has arisen from a failure to distinguish adequately between these two burdens. Thus, appeals have been allowed because the trial judge directed the jury that the legal burden rested on a party whereas in fact only the evidential burden rested

upon that party.[11] On occasion appeal courts themselves discuss questions of burden of proof without making it clear whether they are talking about the legal burden or the evidential burden.[12]

A more subtle source of confusion, however, lies in the fact that the expression 'evidential burden' is commonly used to refer to two notions that are in fact quite distinct. In the first sense the evidential burden means the burden of adducing evidence on an issue on pain of having the trial judge determine that issue in favour of the opponent. This is the sense in which the expression 'evidential burden' is used in the passage quoted from Cross, above.

The second sense in which the expression 'evidential burden' is used includes the burden resting upon a party who appears to be at risk of losing on a given issue at a particular point in the trial. The party is under an evidential burden in the sense that if the party does not produce evidence or further evidence he or she runs the risk of ultimately losing on that issue. The passage from Thayer immediately preceding that from Cross incorporates this meaning into the concept of burden of proof.

Both judges[13] and academic commentators commonly treat the evidential burden as incorporating both these notions. Yet they are clearly distinct. The former involves a question of law, while the latter involves merely a tactical evaluation of who is winning at a particular point in time. Among commentators who in fact distinguish between these two concepts, the expression 'evidential burden' is commonly reserved for the former notion and the expression 'tactical burden'[14] or 'provisional burden'[15] is used to refer to the latter notion. The expression 'tactical burden' is the one that will be used in this article.

It is commonly said that the burden of proof 'shifts' during the course of a trial. Sometimes it is asserted that the evidential burden but not the legal burden may shift.[16] Sometimes it is asserted that both burdens may shift.[17] Such assertions involve, it is submitted, an inadequate analysis of the concept of burden of proof.

Any case, whether civil or criminal, involves a finite number of potential issues; a number of elements comprise each cause of action and each criminal offence, and a number of potential defences are available to the defendant or the accused. In respect of each of these issues, rules of law determine upon which party the le-

gal and the evidential burden lies. The only burden that does shift in the course of a trial is the tactical burden. A failure to distinguish between the evidential burden and the tactical burden would appear to be responsible for most of the suggestions that the burden of proof shifts. At any given point in time a party who has the legal burden in respect of a particular issue may appear more or less likely to be able to discharge that burden. If that party appears likely to be able to discharge the legal burden, then the tactical burden shifts to the other party; the other party must produce contradictory evidence or run the risk of losing on that issue. If that other party produces such evidence, then the tactical burden may shift back to the party bearing the legal burden. Such swings of the forensic pendulum as a case progresses involve, however, no shift in either the legal or the evidential burden.

It is well known that the standard of proof in a civil case is proof on the balance of probabilities, and that this means that the party bearing the burden of proof must prove that her case is more probable than not. Indeed, the civil standard of proof appears to be one of the simplest concepts in the law of evidence, requiring little explanation or illustration. But scratch the surface of this most basic of evidentiary notions and an altogether more complex picture is revealed: the case law provides a range of conflicting interpretations of what the civil standard of proof requires in different contexts. When an area of the law is thus confused, one starts to suspect that the problem lies in more than a failure by the appellate courts to resolve conflicting authorities and to lay down clear guidance (though this has certainly added to the difficulties in this area); one is drawn instead to the conclusion that the confusion lies at a deeper, conceptual level and that it is driven by the lack of a clear understanding of the basic building blocks of forensic proof.[18]

It is sometimes suggested that the operation of presumptions is to shift the evidential and even the legal burden of proof. However, this is not so. When one party establishes facts that give rise to a presumption, he or she merely shifts the tactical burden onto the other party in a particularly strong sense. The other party is faced not merely with the likelihood of losing on that issue unless contradictory evidence is produced, but is faced with the certainty of doing so. The operation of a presumption is that it is sufficient, unless rebutted, to satisfy the requirements of a burden. It is not to shift

a burden.

Law traditionally distinguished between “burden of proof” and “order of proof”. Burden of proof determined which party to a suit had the responsibility for adducing evidence of one particular issue of fact (often referred to as the “evidentiary burden”). Order of proof, on the other hand, related to the sequence in which the facts or allegations had to be proven by one party or the other to the suit during the trial. This traditional distinction between burden of proof and order of proof was understood and applied in marine cargo claims as in other types of litigation.

In some cases several insurance companies will use the courts to determine which company is responsible for providing coverage. This situation occurs in circumstances in which the insured has several different policies covering similar or related risks. The insurers are required to demonstrate either that the loss was caused by an event that was not covered under the policy, or that another insurance company is responsible for the coverage. The courts may decide that a particular policy is responsible for providing coverage, but may also determine that the different insurers are responsible for a portion of the loss.

In a fair number of insurance cases that get to court, negligence is alleged. This has been defined as the failure to exercise reasonable care. Insurers will try to prove that the insured failed to do something a reasonable person would do, or conversely, did something a reasonable person wouldn't do. As in all civil cases, the ruling is based on a preponderance of the evidences more than 50% of the evidence must point to something. It's the stuff that lawyers bill millions of hours for every year.

The burden of proof requirement is designed to ensure that legal decisions are made based on facts rather than by conjecture. In insurance, it is used in the courts to determine whether a loss is covered by an insurance policy. Typically, the insured has the burden of proof to demonstrate that a loss is covered under the policy, while the insurer has the burden of proof to demonstrate that a loss was excluded under the terms of the policy contract.

CONCLUSION:

Burden of proof is a legal standard that requires parties to demonstrate that a claim is valid or invalid based

on facts and evidence. Burden of proof is typically required of one party in a claim, and in many cases the party that is filing a claim is the party that must demonstrate that the claim is valid.

REFERENCES:

1. James Burdette Thayer, *A Preliminary Treatise on Evidence at the Common Law* (1898) at 355.
2. John Dyson Heydon, *Cross on Evidence* (6th Australian ed, 2000) at 198 and Lord Denning, ‘Presumptions and Burdens’ (1945) 61 LQR 379.
3. John Henry Wigmore, *Evidence in trials at common law*, revised by John T McNaughten (c1961), volume IX at 283. Volume IX revised by James H Chadbourn, 1981. Previous editions known as *Wigmore on Evidence and A treatise on the Anglo-American system of evidence in trials at common law*.
4. Nigel Bridge, ‘Presumptions and Burdens’ (1949) 12 MLR 273.
5. *DPP v Morgan* [1975] UKHL 3; [1976] AC 182 at 209 (Lord Hailsham); at 217 (Lord Simon).
6. Edward W Cleary, *McCormick’s Handbook of the Law of Evidence* (2nd ed, 1972) at 783; Sydney L Phipson, *Phipson on Evidence* (15th ed, 2000) at 55.
7. Heydon, *Cross on Evidence*, above n3 at 199.
8. *Ibid*; Heydon, *Evidence: Cases and Materials*, above n3 at 13.
9. Wigmore, above n4 at §2487; Cleary, above n7 at 783.
10. *Purkess v Crittenden* [1965] HCA 34; (1965) 114 CLR 164 at 168 (Barwick CJ, Kitto & Taylor JJ).
11. *Eg, Sutton v Sadler* [1857] EngR 738; (1857) 3 CB (NS) 87; *Purkess v Crittenden* [1965] HCA 34; (1965) 114 CLR 164; *R v Guerin* [1967] 1 NSW 255; *R v Joyce* [1970] SASR 184; *R v Hinz* [1972] Qd R 272.
12. *Eg Redpath v Redpath and Milligan* [1950] 1 All

ER 600; *Watts v Rake* [1960] HCA 58; (1960) 108 CLR 158.

13. *Purkess v Crittenden* [1965] HCA 34; (1965) 114 CLR 164 at 167–168; *Currie v Dempsey* (1967) 69 SR (NSW) 116 at 125; *Henderson v Henry E Jenkins & Sons & Anor* [1970] AC 282 at 301.

14. Heydon, *Cross on Evidence*, above n3 at 197; Peter K Waight & Charles Robert Williams, *Evidence: Commentary and Materials* (6th ed, 2002) at 57.

15. Denning, above n3. Note also *Poricanin v Australian Consolidated Industries Ltd* [1979] 2 NSWLR 419.

16. *Purkess v Crittenden* [1965] HCA 34; (1965) 114 CLR 164; *R v Morgan* [1975] UKHL 3; [1976] AC 182 at 217.

17. Heydon, *Cross on Evidence*, above n3 at 224–230.

18. Mike Redmayne, *The Modern Law Review* Vol. 62, No. 2 (Mar., 1999), pp. 167

ANALYSIS OF EUROPEAN UNION AND AZERBAIJAN RELATIONS

Vusal Aghazada

Master student, Baku State University,
Department of International Private law and European law

KEY WORDS:

Formation, legal basis, future perspectives, political relations, economic prospects, trade cooperation

ABSTRACT:

The current article deal relations between European Union and Azerbaijan which include legal, political, economic relations. The article takes a look The European Union and Azerbaijan legal policy and differences, similarities between them.

1. INTRODUCTION

The relations between the European Union (the EU) and Azerbaijan should be viewed within the general framework of cooperation with the South Caucasian region [1]. Within this context, EU-Azerbaijan cooperation has some distinct features influencing the process of legislative approximation in the country. Of particular significance is Azerbaijan's rich natural oil and gas resources, which makes it an important player from a geopolitical and economic perspective. Through the past decade, Azerbaijan became the most important EU trade partner in the Southern Caucasus due to the export of hydrocarbon resources. The launch of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil and the Baku-Tbilisi-Erzurum natural gas pipelines in 2005 and 2006 respectively significantly increased the political weight of the country in the region. The dialogue on the so-called 'Southern Corridor', i.e. the EU's initiative for gas supply between the Caspian Sea and the EU Member States, further contributed to the political profile of Azerbaijan as an important strategic partner within the EU's external energy policy [1]. European Union's relations with Azerbaijan date back to 1991 and are based on the EU Azerbaijan Partnership and Cooperation Agreement (PCA) (in force since 1999), which provides for wide-ranging cooperation in the ar-

reas of political dialogue trade, investment, economic matters, legislation and culture. Since then, the European Union has gradually expanded the scope of its cooperation with Azerbaijan. In July 2003 the EU appointed a Special Representative for the South Caucasus. Since 2004, Azerbaijan has been included (as a southern Caucasus country) in the European Neighbourhood Policy (ENP), and also in the Eastern Partnership initiative since its inception in 2009 [2]. A Protocol on Azerbaijan's participation in EU Programmes and Agencies was adopted in July 2016.

That cooperation with Azerbaijan is important for the EU became obvious during the negotiation of the ENP Action Plan in 2006 [6]. The latter coincided with the signing of a Memorandum of Understanding on a Strategic Partnership between the EU and Azerbaijan in the field of energy. Remarkably, the cooperation between the parties in this important area was made conditional upon the 'values' or on the EU acquis. This observation suggests that the EU is willing to exercise its leverage over Azerbaijan owing to its own strategic interests in the country. Azerbaijan's geographical location at the crossroads of Eurasia stimulates interest by the EU, which offers Azerbaijan a broad spectrum of opportunities for progressive integration into the European market. Azerbaijan places partnership and cooperation with the EU among its principle foreign policy priorities.

2. POLITICAL RELATIONS, ECONOMIC PROSPECTS AND TRADE COOPERATION

The entry into force of the PCA in June 1999 set the legal framework for EU-Azerbaijan political relations. In effect, the PCA offers Azerbaijan comprehensive cooperation in all nonmilitary spheres, encompassing political dialogue, trade, investment and economic relations, and legislative and cultural interaction. Regular political dialogue between the two sides occurs at

senior official levels. As early as 1998, the European Commission nominated a special envoy to Azerbaijan. In turn, Baku established a permanent mission to the EU in 2000 [3]. A year earlier, in 1999, to help implement the PCA, the late President Heydar Aliyev established a State Commission on Partnership and Cooperation with the EU. In the summer of 2005, the incumbent President Ilham Aliyev issued a new decree re-establishing a State Commission on European Integration.

Progress on economic and political reforms was assessed by the EU in a special report in March 2005 [3]. Another report, by the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD), highlighted Azerbaijan's growth rate of 26%, making it one of the world's fastest growing economies thanks to its oil sector and the BTC pipeline. Major European companies have invested in Azerbaijan's energy sector; several oil giants, such as British Petroleum, Total Fina Elf and Statoil have signed partnership agreements with the country, coinciding with the expanding presence of some EU member states [3]. The pipeline developments have helped reinforce the perception of Azerbaijan as a reliable energy partner and bolstered its economic cooperation with Western democracies.

Energy security is gaining prominence on the EU agenda as previously noted and it is likely to guide the EU's relations with Azerbaijan in the coming years. More recently, EC and Azerbaijani officials have begun talks on Azerbaijan's involvement in energy security projects supported by the EU, scheduled to start at the end of 2007. President Aliyev's meetings in November 2006 with EC President Jose Manuel Barroso, EU High Representative for CFSP Javier Solana, President of the European Parliament Josep Borrell Fontelles, EU Commissioner for Energy Andris Piebalgs and other officials in Brussels opened a new chapter in bilateral relations. The two sides signed a Memorandum of Understanding (MoU) in Brussels on 7 November 2006 on the strategic energy partnership between the EU and Azerbaijan [3]. In a recent interview, Mr Solana underscored the importance of the energy accord, which will enhance Azerbaijan's cooperation with the EU at the strategic level.

Although their trade cooperation primarily deals with oil and gas, since regaining independence Azerbaijan has become the EU's largest trade partner in the South Caucasus. By overall comparison with the CIS coun-

tries, Azerbaijan's total trade with the EU has grown steadily over the past several years. The development of the Transport Corridor for Europe, Caucasus and Asia (TRACECA) will underpin economic diversification and future economic growth [3]. Early on, Azerbaijan asked the EU to support its application to join the World Trade Organisation (WTO). The EU responded with assistance for WTO membership preparation under the TACIS programme. Negotiations on market access are underway based on revised offers in goods and services [3]. More recently, the two sides have held talks under the ENP on deepening trade, with further projects having the potential to enhance Azerbaijan's integration into the EU market.

3. THE ENP ACTION PLAN FOR AZERBAIJAN

In March 2005, the EC recommended intensifying its relations with Azerbaijan through the development of an individual Action Plan under the ENP, adopted in November 2006 [4]. In turn, Azerbaijan's leadership has responded positively to the strategic vision the Action Plan articulates, attaching importance to it as a tool for EU integration. Although the Action Plan does not hold a membership prospect, it offers practical benefits to both sides on many issues of shared interest and has given impetus to wide-ranging cooperation. As a political document, it sets out mutual, concrete commitments, some of which will help contribute to the further transformation of Azerbaijani society. The Action Plan creates a favourable foundation for the further implementation of democratic reforms, most notably connected with human rights and the rule of law. The commitments also extend to the economy and energy sector [4]. Despite containing some generalisations, this new document could serve as a road map for accomplishing broader and effective changes in the country. Clearly, the very demanding task of implementing the Action Plan will require Azerbaijan to undertake major efforts to attain European political and economic standards.

Political stability and democratisation are the two priority areas for Azerbaijan, and are essential for the country to derive the full benefits from the Action Plan. Among the difficulties, Azerbaijan's perceptibly weak democratic record still hampers closer relations with the EU. During a recent visit to Brussels, Presi-

dent Aliyev promised to step up political and economic reforms, with specific reference to the country's political system [3]. But what matters to the EU are real and far-reaching results. As such, the process of reform needs to be consolidated and further developed in Azerbaijan, with the onus on the country's authorities to push through concrete measures. Likewise, the conflict over Nagorno Karabakh continues to impede the European integration of both countries and the Azerbaijani leadership's search for solutions to the conflict is viewed as a crucial test.

Consequently, implementation of the Action Plan will require Azerbaijani authorities to demonstrate that their country shares values with the EU in practice. There is great potential for the deepening of the strategic partnership, which Azerbaijan should exploit. In turn, the EU seems ready to mobilise resources to support reforms, brought together under the new European Neighbourhood and Partnership Instrument (ENPI). It is already clear that EU assistance will be conditional, however, as the delivery of financial aid is linked to tangible results in the implementation of democratic reforms.

4. EU FINANCIAL ASSISTANCE

Since regaining independence in 1991, the total assistance provided by the EU to Azerbaijan has amounted to some €400 million. From the outset, the EU used the three principal instruments of TACIS, the Food Security Programme and humanitarian aid to assist refugees and IDPs, along with the rehabilitation of territories damaged during the armed conflict in Nagorno Karabakh [1]. In fact, EU assistance to Azerbaijan through various projects under the TACIS programme has been instrumental in fostering the country's reform efforts in a variety of spheres. Since 1998, the TACIS National Indicative Programme has focused on support of public sector reform and assistance for economic development. Following Azerbaijan's adoption of a poverty reduction strategy in late 2002, the EU has also given greater emphasis to this area since early 2003 [3]. The cooperation programme includes financial support for private sector development, in which assistance mainly seeks to improve the business investment climate, higher education and vocational training. Azerbaijan also benefits from grants under the TACIS Regional Programme, especially in the fields of transport, ener-

gy, the environment, and justice and home affairs.

Since the achievement of rapid economic growth in Azerbaijan, the focus of EU assistance has shifted from humanitarian aid to rehabilitation programmes, to help raise living conditions for the IDPs and refugees. The EU sees the OSCE Minsk Group as the optimal mechanism for resolving the Armenian–Azerbaijani conflict and fully supports recent efforts by the leaders of the two countries to reach a breakthrough. If progress is made over Nagorno Karabakh, EU financial assistance to help alleviate tensions in the interaction between the two nations will grow substantially, in support of post-conflict rehabilitation, economic modernisation and regional cooperation [3]. Replacing TACIS assistance in 2007, the ENPI will encompass all of the financial assistance provided under the ENP and enable the strategic partnership between the two sides to take a greater variety of forms. The main goal of the ENPI is to help Azerbaijan attain European standards in jointly agreed areas. The EU delegation travelled to Baku in the summer of 2006 for a series of meetings with Azerbaijani officials, aimed at drafting a new National Indicative Programme [2], dealing with certain policy fields in which financial aid will be provided over 2007–10. This timescale coincides with Azerbaijan's implementation of the first phase of the ENP Action Plan, during which the country's officials will have to prove that their commitment to widespread reform is genuine and goes beyond political wordplay.

REFERENCES:

1. Eastern Partnership and Azerbaijan - Strateji Araşdırmalar Mərkəzi <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/eastern-partnership-results-2014.pdf>
2. Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Azerbaijan. Brussels, 25.5.2011. SEC(2011) 640 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX-/?qid=1555318628152&uri=CELEX:62019TN0085>
3. Nuriyev E. EU Policy in the South Caucasus: A View from Azerbaijan, CEPS Working Document 272 July, 2007, 30p.
4. EU/AZERBAIJAN ACTION PLAN. http://mfa.gov.az/files/file/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf 26.07.2010

AĞIRLAŞDIRICI HALLARDA QƏSDƏN ADAM ÖLDÜRMƏ CİNAYƏTLƏRİ VƏ ONLARLA CİNAYƏT-HÜQUQİ MÜBARİZƏ

Aykhan Yaverli

*Bachelor degree student of Economy and Law faculty of
National Aviation of Academy*

AÇAR SÖZLƏR:

Cinayət, təqsir, adam öldürmə, qəsd, cəza, məcəllə, motiv, hüquqi-mübarizə

XÜLASƏ:

Azərbaycan Respublikası ərazisində işlənən xətlər və cinayətlər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikası Cəzaların İcrası Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətlər Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

Cinayət nədir? Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 14.1-ci maddəsinə əsasən bu Məcəllə ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş ictimai təhlükəli əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) təqsirli olaraq törədilməsi cinayət sayılır. AR CM-nin 15.1-ci maddəsinə əsasən cinayətlər öz ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə 4 qrupa bölünür: böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır və xüsusilə ağır cinayət.

Hər ölkə üçün xarakterik olan cinayət, cinayəti törətmə üsulu və cinayəti cəzalandırma qaydası var. Vaxmayaraq ki, AR CM-də 100-lərlə cinayətdən bəhs olunur, amma mən bugün 60 faizdən çox cinayət işlərinin başladığı 10 ən məşhur maddədən birini yazacağam. Bu maddə Cinayət Məcəlləsinin 120-ci maddəsinə aiddir.

ABSTRACT:

Offences and crimes committed on the territory of the Republic of Azerbaijan are regulated by the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan, Code of Execution of Punishments and Code of Administrative Offenses of the Republic of Azerbaijan.

What is the crime? According to Article 14.1 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, guilty of a socially dangerous act (action or inaction), which

is prohibited under this Code, is considered a crime. According to Article 15.1 of the Criminal Code, crimes are divided into four groups according to the degree of public danger: crime which do not constitute a major public threat, less serious crimes, grave crimes, especially grave crimes.

There is a rule of crime, crime, and punishment for crimes typical for each country. Although the Crime Code of Republic of Azerbaijan is talking about a crime of 100, I am going to write one of the 10 most popular articles today, with over 60 per cent of the criminal cases being filed. This article covers Article 120 of the Criminal Code.

РЕЗЮМЕ:

Правонарушение и преступления, совершенные на территории Азербайджанской Республики, регулируются Уголовным кодексом Азербайджанской Республики, Уголовно-процессуальным кодексом Азербайджанской Республики, Кодексом исполнения наказаний и Кодексом об административных правонарушениях Азербайджанской Республики.

В чем преступление? Согласно статье 14.1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики виновным в общественно опасном деянии (действии или бездействии), запрещенном настоящим Кодексом, считается преступление. В соответствии со статьей 15.1 Уголовного кодекса преступления подразделяются на четыре группы в зависимости от степени общественной опасности: они не представляют серьезной общественной угрозы, менее тяжкие преступления, тяжкие преступления, особенно тяжкие преступления.

Существует правило преступления, преступления и наказания за преступления, характерные для каждой страны. Хотя в Уголовном кодексе Азербайджанской Республики говорится о преступлении в 100, я собираюсь написать одну

из 10 самых популярных статей на сегодняшний день, и более 60 процентов уголовных дел уже возбуждено. Эта статья охватывает статью 120 Уголовного кодекса.

Mənim alçaldılmışların xilaskarı, zəiflərin təsəllisi olmaq üçün hər hansı əxlaq qanununu pozmaq kimi hüququm varmı? - Fyodor Mixayloviç Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanından xüsusilə seçilmiş hissə.

Cinayət ictimai təhlükəli, qeyri hüquqi, təqsirləndirilən, cəzalanmalı olan, əxlaqa zidd və cinayət qanunu ilə pislənən əməl hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının 1999-cu il Cinayət Məcəlləsi Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin müddəalarını və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının insanların həyatı və sağlamlığının, azadlığının, şəxsi toxunulmazlığının, şəxsi həyatının, şərf və ləyaqətinin müdafiəsinə dair tələblərini reallaşdıraraq, insanın, onun mənafelərinin cinayətkar qəsdlərdən qorunmasını ən mühüm vəzifə hesab edir.

Vətəndaşların həyat və sağlamlıq hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə mühafizə olunur. Başqa insanın həyat və sağlamlığına qəsd etmə ən ictimai təhlükəli əməldir. Məhz buna görə də insanın həyat və sağlamlığı cinayət – hüquqi mühafizənin ən mühüm obyektləridir ki, bunlar da insana təbiətdə həyat sürməyə və normal inkişaf etməyə imkan verən bioloji əlamətlərdir. Qanunvericilik bu dəyərlərə qəsd etməyə görə ən sərt sanksiyalar- uzun müddətə azadlıqdan məhrum etmə və ömürlük azadlıqdan məhrum etmə müəyyən etmişdir.

Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər - Cinayət Məcəlləsinin 18-ci fəslə və 120-143-cü maddələrini əhatə edir.

Həyat və sağlamlıq əleyhinə olan cinayətlər – cinayət qanunu ilə cəza təhdidi altında qadağan olunmuş və insan həyatına qəsd edən və ya onun sağlamlığına zərər vuran ictimai təhlükəli əməllərdir. Həmin növdən olan cinayətlərin tərkibləri Cinayət Məcəlləsinin 18-ci fəslində verilmişdir.

İnsan həyatına qəsd edən cinayətlər:

- Qəsdən adam öldürmə;
- Ananın yeni doğduğu uşağı qəsdən öldürməsi;
- Qəflətən baş vermiş güclü ruhi həyəcan vəziyyətində

qəsdən adam öldürmə;

- Zəruri müdafiə həddini aşmaqla qəsdən adam öldürmə;

- Cinayət törətmiş şəxsin tutulması üçün zəruri həddi aşmaqla qəsdən adam öldürmə;

- Evtanaziya;

- Ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə;

- Özünü öldürmə həddinə çatdırma

Ümumbəşəri sosial dəyərlər içərisində insanın həyatı, təhlükəsiz yaşaması ilə bağlı ictimai münasibətlər ən ali dəyərlər hesab edilir. AR Konstitusiyasının 27-ci (“azadlıq hüququ”) və 31-ci (“təhlükəsiz yaşamaq hüququ “) maddələri insanın həyatı və təhlükəsizliyi ilə əlaqədar olan ictimai münasibətlərin aliliyi və toxunulmazlığını təsbit edir. CM-in 120-126-cı maddələri, o cümlədən 135-ci maddəsi insanın həyatı əleyhinə yönəlmiş ictimai təhlükəli əməllərə görə cinayət məsuliyyəti və cəza nəzərdə tutur.

Cinayət Məcəlləsində ilk dəfə olaraq qəsdən adam öldürmə cinayətinə anlayış verilir. Bu anlayışa görə qəsdən adam öldürmə dedikdə, digər şəxsi qəsdən həyatdan məhrum etmə nəzərdə tutulur. Adam öldürmə anlayışı insanın doğulması və ölməsi ilə bilavasitə bağlıdır.

İnsanın həyatı doğumla- uşağın ana bətnindən ayrılması ilə müşayiət olunan fizioloji doğumla başlayır. Doğuma qədər ana bətnində dölə təsir göstərilməsi abort sayılır. Doğulduqdan sora uşağın həyatdan məhrum edilməsi adam öldürmə sayılır.

İnsanın ölümü fizioloji və patoloji (bioloji) ola bilər. Fizioloji ölüm – daha çox qocalıqla bağlı olur. Bu ölüm növü cinayət-hüquqi mənada əhəmiyyət kəsb etmir. Patoloji (bioloji) ölüm kənar zorakı təsirlər, o cümlədən orqanizmdəki xəstəlik nəticəsində baş verir. Patoloji ölümə həm də adam öldürmə əməlləri də daxildir. Ona görə də yalnız bioloji ölüm cinayət-hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Həyatın sonu cinayət-hüquqi mənada patoloji ölüm anı hesab edilir. Ölüm ürəyin döyünməsinin və tənəffüsün dayandığı, mərkəzi sinir sisteminin funksiyasının itdiyi andan baş verir. Həmin andan etibarən insan ölmüş hesab olunur. Orqanizmdə belə dəyişiklik yaranana qədər baş verən ölüm klinik ölüm adlanır. Klinik ölümün davam etmə müddəti

normotermiya şəraitində 8 dəqiqəyə yaxındır. ”Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında “ AR Qanununun 39-cu maddəsinə görə, insanın ölüm anını tibb işçisi (həkim, feldşer) təsdiq edir.

QƏSDƏN ADAM ÖLDÜRMƏ CİNAYƏTİNİN TƏRKİB ƏLAMƏTLƏRİ:

Bildiyimiz kimi cinayət əməlinin obyektini dedikdə, cinayət hüquq normaları ilə kriminal qəsdlərdən qorunan ictimai münasibətlər nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, cinayətin obyektini bioloji anlama malik olan insan deyil, sosial mahiyyətə malik olan şəxsiyyət ola bilər. Bunu ölümlə bağlı cinayətlərin nəticələrini təhlil etməklə birdəfə görmək olar. İnsanın həyatdan məhrum edilməsinə bir halda qəsdən adam öldürmə (CM-in 120-ci, 123-cü maddələri), başqa halda bənditizm (CM-in 217-ci maddəsi), yaxud terror aktı kimi (CM-in 277-ci maddəsi) qiymət verilməsi birdəfə göstərir ki, bütün bu hallarda cinayətin tövsifi ölümdən ibarət nəticəyə görə deyil, qəsdə məruz qalan ictimai münasibətin xarakterinə görə həll edilir.

Adam öldürmə cinayətinin obyektini başqa şəxsin həyatı təşkil edir. Yaşından, fiziki və psixi vəziyyətindən, sosial vəziyyətindən, sağlam və ya xəstə olmasından asılı olmayaraq bütün insanların həyatı cinayət hüquq mühafizə altına alınır. Adam öldürmə cinayətinin obyektini başqa şəxsin həyatı olduğu üçün şəxsin özünün öldürməsi, yaxud özünün öldürməyə cəhd (-sui-qəsd) cinayət məsuliyyəti yaratmır. Adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyətin yaranması üçün zərərçəkmişin şəxs ona qəsd edilən anda sağ olmalıdır. Əgər təqsirkar artıq ölmüş şəxsə səhvən zərbələr endirirsə, onda onun əməli “yararsız” obyektə yönləndiyindən qəsdən adam öldürməyə cəhd kimi tövsif ediləcəkdir.

Cinayətin obyektiv cəhəti- CM-in 120-ci maddəsi üzrə cinayət obyektiv cəhətdən başqa şəxsi qanunsuz olaraq qəsdən həyatdan məhrum etmədə ifadə olunur. Başqa şəxsi qanuna müvafiq olaraq (məsələn, zəruri müdafiə, son zərurət, cinayət törədən şəxsin tutulması və s. vəziyyətdə) həyatdan məhrum etmə adam öldürmə cinayətinə görə məsuliyyəti istisna edir.

Adam öldürmə cinayəti həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilər. Adam öldürmə cinayətləri çox vaxt hərəkətlə (təsir göstərməklə, boğmaqla, hündürlükdən tullamaqla), habelə psixi cəhətdən təsir etməklə (məsələn, ürəyi xəstə olan şəxsin öləcəyini yəqin edərək övladının ölüm xəbərini ona

çatdırma) törədilir.

Adam öldürmə cinayəti hərəkətsizliklə də baş verə bilər (məsələn, ananın öz südümər uşağını öldürmək üçün ona süd verməməsi). Bu halda cinayət hüququnun ümumi hissəsindən də bildiyimiz kimi hərəkətsizlik davranışının passiv formasıdır.

Adam öldürmə cinayəti maddi tərkibli quruluşa malikdir. Cinayətin başa çatması üçün zərərçəkmiş şəxs həyatdan məhrum edilməlidir. Əgər sui-qəsd nəticəsində şəxs ölməmişdirsə, əməl cinayət etməyə cəhd kimi tövsif olunacaqdır. Bildiyimiz kimi, obyektiv cəhətin əsas əlamətlərindən biri də törədilən əməllə baş verən nəticə (ölüm) arasında səbəbli-əlaqənin olmasıdır.

Cinayətin subyektivi- CM-in 120-ci maddəsinə görə qəsdən adam öldürmə cinayətinin subyektivi 14 yaşına çatmış anlaqlı fiziki şəxsdir. Həyat əleyhinə olan digər cinayətləri törətməyə görə məsuliyyət 16 yaşdan başlanır.

Cinayətin subyektiv cəhəti - Bildiyimiz kimi, cinayətin subyektiv cəhəti dedikdə təqsir, qəsdin forması və cinayətin motiv, məqsədi nəzərdə tutulur. Cinayət hüququnun ümumi hissəsindən də aydın olduğu kimi, cinayətin motivi- ictimai-təhlükəli əməli törətməyə qətiyyət yaradan, konkret əməldə maddiləşən dərk olunmuş maraqdır.

Hüquq ədəbiyyatında qəsdən törədilən cinayətlər aşağıdakı motivlərdə ola bilər :

1. Siyasi motivlər;
2. Tamahla əlaqədar motivlər;
3. Alçaq hisslərlə bağlı olan motivlər;
4. Şəxsi məzmununda olan motivlər;

Cinayətin məqsədi cinayətkarın ictimai təhlükəliliyini göstərən hallardandır. Cəza təyini zamanı cəzanın növünün və həddini seçilməsində bu, nəzərə alınır.

Ümumiyyətlə, törədilən cinayətin qəsdən adam öldürmə hesab edilməsi üçün əməldə 120.2 maddədə nəzərdə tutulan ağırlaşdırıcı, habelə 121, 122, 123 və 135-ci maddələrində nəzərdə tutulan yüngülləşdirici hallar olmamalıdır. Əgər törədilən əməldə ağırlaşdırıcı və yüngülləşdirici hallarda adam öldürmə cinayətinin hər hansı birinin əlaməti CM-in 120.1-ci həmin əlamətini nəzərdə tutulduğu müvafiq maddəsilə tövsif

ediləcəkdir.

CM-in 120.1-ci maddəsində göstərilən qəsdən adam öldürmənin “sadə” növünə qısqanclıq, qisas motivləri, şəxsi qərəzlik, nifrət, paxıllıq hissi ilə, habelə şəxsi münasibətlər zəminində yaranan mübahisə və ya dalaşma zamanı (xuliqanlıq niyyəti olmadıqda) qəsdən adam öldürmə halları aid edilir.

SADƏ QƏSDƏN ADAM ÖLDÜRMƏ:

Burada konkret olaraq CM-in 120-ci maddəsinin 2-ci hissəsində və CM-in 121-123-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallardan bəhs edilir. Sadə qəsdən adam öldürmə - CM-in 120-ci maddəsilə nəzərdə tutulmuş qəsdən adam öldürmənin əsas tərkibidir. Əsas tərkib özünün bütün əlamətlərinin bu növ cinayətlərin bütün tərkiblərinə şamil olunması ilə səciyyələnir.

Adam öldürmənin bu növünə hakimiyət nümayəndəsinin etibar edilmiş əmlakı və ya hər hansı obyektə mühafizə edən şəxsin silahdan qanunsuz istifadəsi nəticəsində onun qanuni tələblərini yerinə yetirməyən adam öldürmə, bir digərini, sonra isə özünün öldürməsi barədə razılığa gəlmiş 2 nəfərdən birinin digərini öldürüb özü sağ qaldığı hallar da daxildir.

Sadə qəsdən adam öldürməyə, habelə paxıllıq, şəxsi nifrətamiz münasibətlər zəminində, dava-dalaş və ya savaşı zamanı (xuliqanlıq motivləri olmamaq şərti ilə) adam öldürmə aid edilir.

AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı Qərarında qeyd olunur ki, sadə qəsdən adam öldürmə həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə törədilə bildiyi halda, bu cinayəti törətməyə cəhd yalnız birbaşa qəsdlə mümkündür. Cəhd zamanı təqsirkar öz əməlinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir, ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi imkanını qabaqcadan görür və bunu arzu edir. Lakin ölüm təqsirkarın iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə baş vermir.

Ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə - CM-in 120-ci maddəsinin 2-ci hissəsində nəzərdə tutulmuş tövsifedici hallardan heç olmasa biri olduqda ağırlaşdırıcı hal hesab edilə bilər. Belə hallara aşağıdakılar daxildir:

Bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olmuş bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik, təşkilat tərəfindən adam öldürmə; xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə; zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və

ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özünün və ya yaxın qohumlarını öldürmə; xüsusi amansızlıqla adam öldürmə; ümumi təhlükəli üsulla adam öldürmə; tamah niyyəti ilə adam öldürmə; zərərçəkmiş şəxsin orqanlarından və ya toxumalarından istifadə etmək məqsədi ilə adam öldürmə; başqa cinayəti gizlətmə və ya onun törədilməsini yüngülləşdirmək məqsədi ilə adam öldürmə; iki və ya daha çox şəxsi öldürmə; təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə hamilə vəziyyətdə olan qadını öldürmə; təqsirkar şəxs üçün aşkar surətdə köməkçisiz vəziyyətdə olan adamı öldürmə; milli, irqi, dini ədavət və ya düşmənçilik niyyəti ilə adam öldürmə.

İndi isə gəlin bu cinayətlərin əsas məğzlərini, motiv və məqsədlərini aydınlaşdıraq.

Qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən qəsdən adam öldürmə cinayətin törədilməsi barədə əvvəlcədən razılığa gələn iki və ya daha çox şəxsin iştirakı ilə həyata keçirilir. Qrupun hər bir üzvü cinayətin icraçısı kimi çıxış edir. İştirakılığın bu forması yalnız birbaşa qəsdlə törədilə bilər. Cinayətin obyektiv cəhətini icra baxımından cinayətin təşkilatçıları, təhrikçiləri və köməkçilərinin əməlləri fərdiləşdirilir (əməlin differensiasiyası).

Mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən qəsdən adam öldürmə hallarında cinayət bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilir. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, cinayətin törədilməsində iştirak formasında asılı olmayaraq bütün iştirakçılar cinayətin birgə icraçıları qismində məsuliyyət daşıyırlar. Cinayət iştirakçılarının əməlləri CM-in 120.2.1-ci maddəsi ilə tövsif ediləcəkdir. Belə cinayət birbaşa qəsdlə törədilə bilər.

AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı Qərarında qeyd olunur ki, bir şəxs tərəfindən həyata keçirilən qəsdən adam öldürmə prosesinin gedişində başqa şəxsin (şəxslərin) təqsirkara qoşulub zərərçəkmişini öldürmək məqsədilə ona kömək etməsi hallarında da bir qrup şəxs tərəfindən adam öldürmə cinayətinin törədilməsi mövcud olur. Son illərdə mütəşəkkil cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə üçün hüquq-mühafizə orqanlarının bu haqda qanun layihəsinə görə xüsusiləşdirilmiş bölmələri yaradılmışdır. Xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə-Cəmiyyətə və hamılıqla qəbul olunmuş əxlaq normalarına açıqcasına hörmətsizlik zəminində törədilən

qəsdən adam öldürmə cinayətidir. Əməlin xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmə kimi tövsif edilməsi üçün digər motivlər (qisas, qısqanclıq) olmamalıdır. Əgər digər motivlər xuliqanlıq niyyətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edirsə, törədilən əməl CM-in 120.2.2-ci maddəsi ilə tövsif edilməlidir. Məsələn, əgər təqsirkar xuliqanlıq niyyəti ilə yanaşı, ictimai qaydanı kobudcasına pozursa bu zaman bu cinayətlərin məcmuyunu kimi tövsif ediləcəkdir. (CM-in 120.2.2 və 221-ci maddələri). Əgər münaqişə və ya dalaşma zamanı təqsirkarın cəmiyyətə qarşı açıq-aşkar hörmətsizlik göstərməsilə müşayiət olunan əxlaq və ya hüquqa zidd davranışı ilə başlamışdırsa, təqsirkar zərərçəkmiş öz təşəbbüsü ilə münaqişəyə çəkmişdirsə, onun əməli xuliqanlıq niyyətilə adam öldürmə kimi tövsif ediləcəkdir.

Bu cinayət həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə törədilə bilər.

Zərərçəkmiş şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onun özünün və ya yaxın qohumlarını qəsdən öldürmə (CM-in 120.2.3) Burada əsas cinayətin motivi məhz şəxsin xidməti vəzifəsini və ya ictimai borcunu yerinə yetirməsi ilə əlaqədar onu qisas almaq niyyəti ilə öldürməsidir.

Xidməti vəzifəni yerinə yetirmə - dövlət, xüsusi və digər qeyri-dövlət təşkilatlarında qanunvericiliyə zidd olmayan əmək vəzifələrini həyata keçirilməsidir.

İctimai borcun yerinə yetirilməsi-vətəndaşlar tərəfindən onlara xüsusi olaraq həvalə edilmiş vəzifələrin həyata keçirilməsidir. Belə cinayətlər də yalnız birbaşa qəsdlə törədilir.

XÜSUSİ AMANSIZLIQLA ADAM ÖLDÜRMƏ (CM-IN 120.2.4)

Qanun xüsusi amansızlıq anlayışını həm adam öldürmə, həm də təqsirkarın xüsusi amansızlıq göstərməsini sübut edən digər hallarla əlaqələndirir. Burada şəxsi həyatdan məhrum etmə ərafəsində ona əzab, işgəncə verilməsi, onun şəxsiyyətinin ələ salınması, ona xüsusi ağrılar (çoxtu miqdarda bədən xəsarəti yetirilməsi, şiddətli ağrı verən zəhərdən istifadə edilməsi, onun diri-diri yandırması və s.) verilməsində ifadə oluna bilər. Lakin, təqsirkarın zərərçəkmiş tez bir zamanda öldürmək niyyəti ilə ona çoxlu sayda bədən xəsarətləri yetirməsi hər bir halda xüsusi amansızlıq kimi qiymətləndirilə bilməz.

Cinayəti gizlətmək məqsədilə meyiti məhv etmək və yaxud hissələrə parçalamaq təqsirkarın əməlini xüsu-

si amansızlıqla adam öldürmə kimi tövsif etməyə əsas vermir.

Əgər təqsirkarın əməlində xüsusi amansızlıq əlamətləri yoxdursa, təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsi öldürdükdən sora onu yeməsi (kannibalizm) də xüsusi amansızlıqla adam öldürmə hesab edilmir. Bu halda əməl tamah məqsədi ilə qəsdən adam öldürmə kimi tövsif edilir. (CM 120.2.5).

Xüsusi amansızlıq anlayışı tibbi yox, hüquqi anlayış olduğuna görə onun müəyyən edilməsi istintaq və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətindədir.

Bu cinayət həm birbaşa, həm də dolay qəsdlə ola bilər.

ÜMUMİ TƏHLÜKƏLİ ÜSULLA SADƏ ADAM ÖLDÜRMƏ (CM-IN 120.2.4)

Burada təqsirkar hər hansı bir şəxsi öldürməklə yanaşı həm də heç olmazsa daha bir şəxsin həyatı üçün təhlükə yaradır. Partlama, yandırma, insanların toplaşdığı yerlərə atəş açma, zərərçəkmiş şəxslə yanaşı başqa şəxslərin də istifadə etdiyi suyu və qidanı zəhərləmə və s. belə üsullara aiddir. Lakin, tək dayanan şəxsin üzərinə avtomobil ilə getmə ümumi təhlükəli üsul hesab edilmir. Yaxud, bir dəstə adamın içərisində dayanan şəxsi odlu silahı onun bədənində dayayaraq atəş açmaq (və ya 1 metr məsafədən) ümumi təhlükəli üsul kimi tövsif oluna bilməz.

Əgər təqsirkar ümumi təhlükəli üsulla öldürmək istədiyi şəxsi deyil, kənar şəxsi öldürmüşsə, məsuliyyət cinayətlərin məcmuyunu üzrə yaranacaqdır. Təqsirkarın kənar şəxsin ölümünə psixi münasibəti ehtiyatsızlıq formasında olarsa, onun əməli qəsdən adam öldürməyə cəhd (CM-29 və 120.2.4-cü maddələri) və ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə kimi (CM-124-cü maddəsi) kimi cinayətlərin məcmusu olaraq tövsif olunacaqdır. (məsələn, yanaşı dayanan üç nəfərdən birini öldürmək məqsədi ilə atəş açma zamanı hədəf alınan şəxsin atəşdən yayınması və güllənin kənar şəxsə dəyməsi). Təqsirkar törətdiyi əməldə kənar şəxsin ölümünü arzu etməsə də, onun baş verməsinə şüurlu surətdə yol verdiyi üçün bu dolay qəsd hesab edilir və CM-in 29 və 120.2.4-cü maddələri ilə (ümumi üsulla qəsdən adam öldürməyə cəhd) və 120.1-ci maddəsi ilə cinayətlərin məcmuyunu qaydasında tövsif ediləcəkdir.

TAMAH MOTİVİ İLƏ ADAM ÖLDÜRMƏ (CM-İN 120.2.5 MADDƏSİ)

Təqsirkarın özü və ya başqası üçün hər cür maddi mənfəət əldə etmək, maddi xərclərdən yaxa qurtarmaq və ya başqa tamah məqsədilə başqa şəxsi həyatdan məhrum etdiyi hallarda mövcud olur. Əməlin tamah motivi ilə qəsdən adam öldürmə kimi tövsif edilməsi üçün tamah niyyəti cinayəti törətməzdən əvvəl, yaxud törədən anda yaranmalıdır. Əgər tamah niyyəti olmadan başqa şəxsi qətlə yetirdikdən sonra təqsirkar zərərçəkmişə mənsub olan pulu, qiymətli əşyaları və s. götürərsə, onun əməli tamah niyyəti olmadan qəsdən adam öldürmə və əməlin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq əmlakı talama cinayətlərinin məcmusu kimi tövsif ediləcəkdir. Bu haqda AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun “Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarının 9-cu bəndində də birbaşa göstəriş nəzərdə tutmuşdur.

Sifarişlə qəsdən adam öldürmə də tamah niyyəti ilə törədilir. Bu zaman təqsirkar zərərçəkmişin öldürülməsini “sifariş edən” şəxsə maddi mükafatın müqabilində razılıq verir.

Tamah niyyəti ilə və ya sifarişlə qəsdən adam öldürmə ancaq birbaşa qəsdlə törədilə bilər.

QISQANCLIQ MOTİVİ İLƏ ADAM ÖLDÜRMƏ (AĞIRLAŞDIRICI VƏ YA YÜNGÜLLƏŞDİRİCİ HALLAR OLMADIQDA CM-İN 120.1-Cİ MADDƏSİ)

Bu cinayətdən zərərçəkmiş qismində nəinki ər və ya arvad, həm də nikahdan kənar birlikdə yaşayan və birgə yaşamaqdan imtina edən kişi və ya qadın, ərə gedəcəyinə və ya evlənəcəyinə söz verən, lakin öz vədini pozan kişi və ya qadın ola bilər.

Qısqanclıq hissi ilə adam öldürməni xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmədən (CM-in 120.2.2) fərqləndirmək lazımdır. Xuliqanlıq niyyəti ilə adam öldürmədə qısqanclıq hissi yalnız bəhanə kimi istifadə edilir. Bu halda zərərçəkmiş şəxs təqsirkarda qısqanclıq hissənin yaranması üçün onu əlinə heç bir bəhanə vermir. Əksinə, təqsirkar özünün davranışı ilə zərərçəkmiş şəxs üçün dözülməz yaşayış şəraiti yaradır və onu öldürür.

Bəs ölkəmizdə bu cinayət əməli ilə hüquqi mübarizə nə dərəcədə səmərəli aparılır?

Cinayət hüququnun əsas prinsiplərindən olan məsuliyyətin labüdlüyü prinsipinə görə cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs məsuliyyətə alınmalı və cəzalandırılmalıdır. İlk dəfə Ç.Bekkaria tərəfindən formulə edilmişdir. Onun fikrincə, cinayətkarlıqla mübarizəyə

qanunun sərtliyi deyil, məsuliyyətin labüdlüyü kömək edə bilər.

Cinayət hesab edilən əməllərin dairəsi qəti olaraq müəyyənləşdirilmiş və sanksiyaları ilə birlikdə AR Cinayət Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Qəsdən adam öldürmə cinayət əməli ilə cinayət-hüquqi mübarizədə Azərbaycan cinayət qanunvericiliyinin tarixi inkişaf xronologiyası özündə müxtəlif illərin əlavə və dəyişikliklərini ehtiva etsə də, həmin cinayətin ictimai xarakteri ilə bağlı SSR İttifaqı cinayət qanunvericiliyi əsaslarının mövqeyindən hər hansı əsaslı dönüş olmamışdır. Azərbaycanın istər 1923-cü, 1927-ci illərində, istərsə də, 1961-ci il Cinayət Məcəlləsində bu əməl öz ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Bu məqalənin əsas tədqiqat predmeti qəsdən adam öldürmə kimi xüsusilə ictimai-təhlükəli əməllərin motiv və məqsədlərinin aydınlaşdırılması və bu cinayət əməlləri ilə ölkəmizin apardığı cinayət-hüquqi mübarizə, qabaqlayıcı-profilaktik tədbirlər təşkil edir.

Respublikamızda son illər cinayət-axtarış işləri üzrə öz səmərəli fəaliyyəti nəticəsində çoxlu sayda cinayətlərin üstü açılmışdır. Xüsusən də, Daxili İşlər Nazirliyinin əməliyyat qurumları ilə həyata keçirilən birgə səmərəli istintaq-əməliyyat tədbirləri nəticəsində qeydə alınan 178 qəsdən adam öldürmə cinayətlərindən 172 hadisənin, o cümlədən qeyri-aşkar şəraitdə törədilən 64 cinayətin istə izlərlə açılması təmin olunmaqla, həmin cinayətlərin açılması 96,6 % (2015-ci ildə 95,5 %) təşkil edib.

Dövlət təsisatları tərəfindən cinayətkarlıq və onun mütəşəkkil təzahürlərinə qarşı mübarizə ilə bağlı həyata keçirilən qabaqlayıcı profilaktiki tədbirlərin nəticəsidir ki, 2016-cı ildə qeydə alınan ağır və xüsusilə ağır, qəsdən adam öldürmə, qəsdən adam öldürməyə cəhd, quldurluq, soyğunçuluq, odlu silahla törədilən, ictimai yerlərdə baş verən və sair cinayətlərin sayı 2015-ci ildə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə azalıb: “Cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində müxtəlif xarakterli ekstremizm təzahürlərinə qarşı həyata keçirilən mübarizə tədbirləri də diqqət mərkəzində saxlanılmaqla, bu qəbildən olan cinayət işlərinin istintaqı zamanı bütün təqsirli şəxslərin ifşa olunaraq məhkəmə məsuliyyətinə verilməsi ilə yanaşı, cinayəti doğuran səbəb və şəraitin aşkarlanaraq müvafiq qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi barədə tapşırıqlar verilib”.

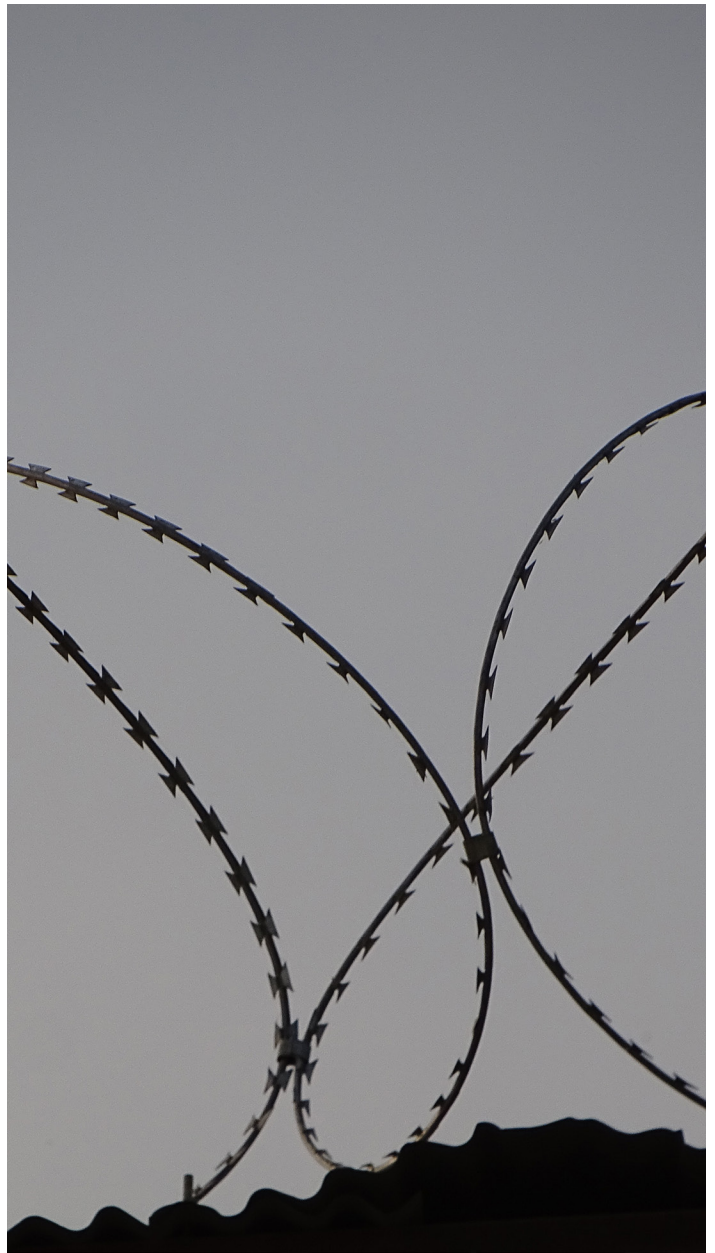
2018-ci ildə səmərəli istintaq-əməliyyat tədbirləri nəticəsində qeydə alınmış 159 qəsdən adam öldürmə

cinayətləri isti izlərlə açılmışdır. Qeydə alınmış 71 qəsdən adam öldürməyə cəhd cinayətlərindən 70 hadisənin açılması təmin olunmaqla, həmin cinayətlərin açılması 98.6 faiz təşkil edib.

Bütün bunlar son illərdə cinayətkarlıqla mübarizənin artırılmasını, qabaqlayıcı profilaktik tədbirlərin səmərəli nəticəsini verməsini göstərir. Aydındır ki, qəsdən adam öldürmə kimi diapazonlu cinayətkar əməlin birdəfəlik kökünün kəsilməsi son dərəcə çətin və mürəkkəb bir problemdir. Lakin, onun təzahürləri ilə məqsədyönlü cinayət-hüquqi mübarizə bu cinayətkar əməlin getdikcə azalmasına gətirib çıxara bilər. Şəxsin törətdiyi cinayət əməli bəzən təkcə bir şəxsi həyatdan məhrum etmir, hətta dövlət, bütövlükdə cəmiyyət bu ictimai əməldən əziyyət çəkmiş olur. Ona görə də adam öldürmə cinayəti ilə mübarizə dözümsüzlük və barışmazlıq ruhunda aparılmalıdır. Beləliklə, deyə bilərik ki, qəsdən adam öldürmə cinayət əməli ilə mübarizə kompleks şəkildə aparılmalı, profilaktik tədbirlər məcmu halında tətbiq olunmalıdır.

REFERENCES:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci il.
2. AR Ali Məhkəməsinin Plenumunun "Qəsdən adam öldürmə işləri üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" 12 dekabr 2002-ci il tarixli 3 sayılı qərarı.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2018.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası/Red.prof. F.Y.Səməndərov. B.: Digesta, 2002, { 261-273 }.
5. "Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında" AR Qanunu.
6. F.Y.Səməndərov. Cinayət hüququ (ümumi hissə). Dərslik, "Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, Bakı 2018, {116-120}.
7. F.M.Dostayevski "Cinayət və cəza" romanı.
8. İsfəndiyar Ağayev. Cinayət hüququ (xüsusi hissə). Dərslik, " Nurlar " nəşriyyatı.Poliqrafiya Mərkəzi,- Bakı 2018, {75,77,81-84}.
9. M.İmanov . Cinayət hüququ (xüsusi hissə). Dərslik, "Digesta" nəşriyyatı, 2004 {40-50}.
10. "Prokurorluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Fevral 2016.
11. M.İmanov . Cinayət hüququ (xüsusi hissə). Dərslik, "Digesta " nəşriyyatı, 2004.
12. <http://www.e-qanun.az/code/11>

MÜBAHİSƏLƏRİN MEDIASIYA ÜSULU İLƏ HƏLLİ

Chinara Gasimova
Lawyer

AÇAR SÖZLƏR:

Mediasiya, mediator, mübahisələrin həlli, mübahisələrin həllində alternativ yollar

XÜLASƏ:

Bu məqalədə ölkəmizdə formalaşmağa başlayan Mediasiya (vasitəçilik) üsulu ilə mübahisələrin həllindən bəhs olunur. Məqalədə mediasiya haqqında ilkin anlayışlar, mediatorun fəaliyyətinin təşkili məsələsi, mediasiyanın mənfi və müsbət tərəfləri, tətbiq oluna biləcəyi hüquq sahələri və mediasiya etikasının prinsipləri haqqında məlumat verilir.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:

Медиация, медиатор, разрешение конфликтов, альтернативные способы разрешения споров

РЕЗЮМЕ:

Эта статья посвящена разрешению споров через Медиацию (посредничество), которая начинает формироваться в нашей стране. В статье представлена первичная информация о понятии медиации, вопрос об организации деятельности медиатора, положительные и отрицательные стороны медиации, области права которые могут быть применены и этические принципы медиации.

KEYWORDS:

Mediation, mediator, dispute resolution, alternative dispute resolution

SUMMARY:

This article deals with the solution of disputes through

mediation, which has just started to form in our country. The article examines the basics of mediation concept, organization of mediator's activity, negative and positive aspects of mediation, the legal areas in which mediation can be applied and the principles of mediation ethics.

GİRİŞ:

Azərbaycanda hüquq sistemində mübahisələrin həll edilməsinin ən geniş yayılmış üsulu məhkəmələrə müraciət etmək olsa da, hüquqi mübahisələri məhkəmələrdən başqa alternativ yollarla da həll etmək mümkündür. Alternativ mübahisələrin həlli metodu kimi danışıqlar, vasitəçinin iştirakı ilə danışıqlar, arbitraj və ya münsiflər məhkəməsi, vasitəçilik, ekspertin müstəqil rəyi, araşdırma, barışdırıcı icraat, özəl məhkəmə və s. kimi formalar müşahidə edilir. (15, 7.1.8-ci maddə, prioritet 1.8) Alternativ üsullardan biri hüquq mübahisələrinin həllində üçüncü şəxslərin vasitəçiliyi ilə danışıqlar(mediasiya)dır. Mediasiya – tərəflər arasında mübahisənin üçüncü şəxsin köməyi ilə qarşılıqlı razılıq əsasında həlli üsuludur. (14, 2.0.1-ci maddə) Bu, o deməkdir ki, mübahisə tərəfləri (2 və ya daha çox tərəf olar bilər) neytral bir digər şəxs(lər) in vasitəçiliyi ilə aralarındakı mübahisəni həll edirlər. Məhkəmələrdən, hakimlərdən fərqli olaraq, mediatorlar qanunvericiliyin bu və ya digər normalarına əsaslanaraq qərar vermir, mübahisə tərəflərinin özlərinə ziddiyyətlərin həlli yollarının axtarılıb tapılmasında kömək edir, buna şərait yaradır. (16, 84) Mediator – bu qanunun tələblərinə uyğun olaraq peşəkar əsasda mediasiya prosesinin aparılması üçün tərəflərin cəlb etdiyi müstəqil fiziki şəxsdir. (14, 2.0.4-cü maddə)

Aktuallıq. Son dövrlərdə Azərbaycanda bu üsuldan istifadə etməklə mübahisələrin həllinə nail olunmaq üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilir. Mübahisələrin mediasiya üsulu ilə həlli üçün qanunvericilik bazası yaradılır. “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsi də bunun sübutudur. Həmçi-

nin 2019-2021-ci illər üçün Azərbaycanda mediasiya institutunun yaradılması üzrə tədbirlərin davam etdirilməsi, o cümlədən bu fəaliyyəti tənzimləyən normativ bazanın formalaşdırılmasının, beynəlxalq təşkilatların dəstəyi ilə pilot qaydada tətbiqinin və əhalinin bu sahədə maarifləndirilməsinin təşkil edilməsi Nazirlər Kabinetinə həvalə edilmişdir. (1, 6.6.5-ci maddə). Bundan başqa Belarus və Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirlikləri arasında əməkdaşlıq sahələrindən biri kimi hüquqi yardım göstərilməsi və mediasiya sistemlərinin təşkili və inkişafı (2, 2-ci maddə) müəyyən olunmuşdur.

Hazırda bu üsuldən istifadə etməklə mübahisələrin həlli praktikası olsa da, kifayət qədər deyil. Lakin görülən tədbirlər gələcəkdə mübahisələrin mediasiya üsulu ilə həllinin artacağına heç bir şübhə yeri qoymur.

MEDIATOR ÖZ FƏALİYYƏTİNİN NECƏ HƏYATA KEÇİRİR?

Mediasiya üsulu ilə mübahisələrin həll edilməsi üçün müxtəlif üsul və vasitələrdən istifadə oluna bilər. Həmin üsul və vasitələr mediatora, mübahisə tərəflərinə və mübahisə mövzusunə uyğun olaraq müəyyən olunur. Adətən, beşmərtəbəli bir üsuldən istifadə üstünlük təşkil edir:

1. Mediator və mübahisə tərəflərinin prosesə hazırlığı; Bu mərhələdə mediator özü haqqında tərəflərə məlumat verir, tərəflərin məlumatı, prosedurun tərəflərə izah edilməsi, tərəflərin rolları, mediator(lar)ın ödəniş (Mediatorlar mediasiyayı həm ödənişli, həm də ödənişsiz əsasda həyata keçirirlər. (14, 26.2)) və digər xüsusi məsələlər qeyd olunur. (10, 3) Bu mərhələdə həm də mediator proses ərzində riayət olunmalı qaydalar haqqında da tərəflərə məlumat verməli və mediasiya prosesinə başlamaq üçün tərəflər müqavilə bağlamalıdır.

2. Prosesin başlaması; Bu mərhələdə mübahisəyə səbəb olan məsələ araşdırılır, aydınlaşdırılır. (10, 3)

3. Maraqların aydınlaşdırılması; Mübahisənin həlli üçün proses ərzində mediatorun tərəflərin hisslərini və hüquqi vəziyyətlərini anlaması üçün tərəflərlə birlikdə və (və ya) ayrı-ayrılıqda görüşlər keçirir. Bu mərhələdə mediator tərəfləri müşahidə edərək onlar arasında mübahisənin həllinə nail olunmasının mümkünlüyünü

yoxlayır.

4. Müzakirələrin başlanması; Müzakirənin həlli üçün təkliflər qiymətləndirilir.

5. Nəticə; Artıq bu mərhələdə mübahisənin həllinə nail olunub-olunmaması dəqiqləşir. (19, 30)

Mediasiya üsulundan istifadə etməklə mübahisənin həllinə nail olunduqda mübahisə tərəfləri “mübahisələrin tənzimlənməsi haqqında saziş” imzalayırlar. Mübahisənin tənzimlənməsi haqqında saziş – tərəflər arasında mübahisənin tənzimlənməsi məqsədilə keçirilən mediasiya nəticəsində tərəflərin əldə etdiyi yazılı sazişdir. (14, 2.0.3) Əgər tərəflər mübahisənin həlli üçün ortaq qərara gələ bilməmişlərsə, mübahisənin həllinə nail olunmamışdırsa, mediator tərəfləri belə saziş bağlamağa məcbur edə bilməz.

NİYƏ MEDIASIYA?

Mübahisələrin mediator yolu ilə həllinin müsbət cəhətləri:

- Mübahisələri qısa zaman içərisində həll etmək mümkündür. (19, 32-34) Mediasiya üsulu ilə mübahisənin həllinə müraciət edən tərəflər onların müraciətinə baxılması üçün məhkəmələrdə tələb olunan müddəti gözləməzlər. Mediator özünün üsul və vasitələrinə uyğun olaraq tərəflərlə razılaşdırılmış müddətdə prosesə başlayır.

- Məhkəmə xərclərindən tərəfləri azad edir. (19, 32-34) Mediatora müraciət etmək üçün məhkəmələrə müraciət edilməsi zamanı tələb olunan dövlət rüsumu ödənilmir.

- Mübahisənin həllinə mübahisə tərəfləri özləri bir-bəşə nəzarət edir. (19, 32-34) Başqa sözlə desək, mübahisələrin bu üsulla həlli zamanı “hakim” mübahisə tərəflərinin özləridir. Məhkəmə proseslərində əsas məsələ hakimi inandırmaqdır və nəticədə yalnız tərəflərdən biri hakimi inandırmaya nail olur, buna görə də xeyrinə qərar çıxarılmayan tərəf hakimin qəbul etdiyi qərarı çox zaman ədalətsiz hesab edir. Lakin mediasiya ilə mübahisənin həllində nəticə tərəflərdən asılıdır, mediasiya prosesinin nəticəsi tərəfi/tərəfləri qane etmirsə, yekun qərar qəbul etməyə bilər/bilərlər.

• Məsələ məxfi qalır. (19, 32-34) Mediasiya prosesi məhkəmə prosesindən fərqli olaraq qapalı keçirilir. Bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır. İşə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və kommertiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, ya da vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətinin mövcudluğunu müəyyən edir. (14, 127-ci maddə, V hissə)

• Məhkəmələrin iş yükü azalır. (19, 32-34) Hazırda kimin nə hüquqi problemi varsa, məhkəməyə müraciət edir, çünki alternativ variant yoxdur, varsa da, ictimaiyyət arasında yetərinde “populyarlıq”, etibar qazanmayıb, bu da məhkəmələrin iş yükünün artmasına və beləliklə də mübahisələrin daha gec nəticələnməsinə səbəb olur. Mediasiya üsulu ilə mübahisənin həllinə müraciət edildiyi halda məhkəmələr artıq iş yükündən qurtula və icraatında olan işlərə daha tez müddətdə baxmağa nail ola bilər.

RİSKLƏR NƏLƏRDİR?

Aşağıdakı hallarda mübahisələrin mediator yolu ilə həllinin mənfi cəhətləri ortaya çıxa bilər:

- Mübahisənin həllində tərəflərin hər biri “hakim” olduğuna görə ortaq qərar verilməyə bilər, (19, 34) bu isə artıq bu üsulla mübahisənin həllini mümkün deyil, lakin tərəflər bundan sonra məhkəməyə müraciət edə bilərlər.
- Mediator hər zaman mübahisə tərəflərini əlaqələndirməyə bilər. (19, 34) Əslində, bu məsələ artıq mediatorun peşəkarlığından asılıdır.
- Tərəflərdən biri kimin “səhv”, kimin “doğru” olduğunun müəyyənləşdirilməsini istəyirsə, (19, 34) mediasiyadan faydalanmaq əhəmiyyətsiz ola bilər, çünki mediasyanın məqsədi kimin “doğru”, kimin “yanlış” olduğunu ortaya çıxarmaq deyil, başqa sözlə mediasiya “cəzalandırmır”. Məhkəmə qərarları xeyrinə çıxan şəxslər özlərini “qalib” adlandırırlar, mediasiyada isə tərəflərin hər biri “qalib” olur.

• Tərəflərdən biri ictimaiyyətə mesaj vermək istəyirsə, (19, 34) mediasiya effektiv olmaya bilər. Mediasyanın məxfiliyi həmçinin özündə onun nəticəsinin də

məxfiliyini əhatə edir, belə ki, prosesin nəticəsi elan edilmədiyinə, ictimailəşdirilmədiyinə görə hüququn çəkilmə prinsipi azalır.

• Davam edən hüquq pozuntusunun olduğu və ya gələcək zərərin qarşısının alınması üçün hüquqi tədbirlərin görülməsi zərurəti yarandığı zaman (19, 34) mediasiyaya müraciət edilməsi yaxşı seçim olmaya bilər. Belə ki, məhkəmələrdə qeyd olunan hallar olduğu təqdirdə iddianı təmin etmək üçün müəyyən tədbirlər (əmlakın həbsdən azad edilməsi barədə iddia irəli sürülməsi halında həbs edilmiş əmlakın satışının dayandırılması, cavabdehin üzərinə əmlakın qorunub saxlanması ilə əlaqədar müəyyən vəzifələrin qoyulması və s.) (5) həyata keçirilə bilər, lakin mediatorun belə tədbirlər həyata keçirmək səlahiyyəti yoxdur.

MEDİASİYA HANSI SAHƏLƏRƏ TƏTBİQ OLUNA BİLƏR?

Ümumiyyətlə, mediasiya mübahisə olan hər bir sahəyə tətbiq oluna bilər. Mübahisənin hüquqla əlaqəsinin olmasına da ehtiyac yoxdur, elə mediatorun hüquqşünas olması da şərt deyil. Bununla belə, mediasyanın tətbiq dairəsi kimi mülki, əmək və ailə hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələrin tənzimlənməsi (14, 1.1) qeyd olunmuşdur. Mediasiya ilə mübahisələrin həllinin hələ çox yayılmadığını nəzərə alsaq, qanunvericilikdə mediasiya ilə mübahisənin həllinin məhdudlaşdırılması anlaşılır. Bu üsulla mübahisələrin həllinə nail olunduqca onun tətbiq sahələrinin inkişaf edəcəyi istisna oluna bilməz. Hətta Belçikada mediasiya 20 ilədək azadlıqdan məhrum etmə cəzasını nəzərdə tutan bütün cinayətlərə tətbiq oluna bilər. (4) Yəni, mediasiya ilə mübahisələrin həlli, əslində, sərhədsizdir, sadəcə formalaşması, tətbiq sahəsinin genişlənməsi üçün zamana, təcrübəyə və cəmiyyət üzvləri arasında etibar qazanmasına ehtiyac var.

MEDİASİYA ETİKASININ PRİNSİPLƏRİ: (9, 1-4)

1. Maraqların toqquşması - Mediatorun mübahisənin nəticəsində şəxsi, işgüzar, maddi və digər marağı varsa, prosesdən çəkilməlidir.
2. Səlahiyyətlik/peşəkar rol sərhədləri – Mediasiya prosesində mediatorlar səlahiyyətli və bilikli olmalıdır.

Bu mənada müvafiq standartlara və akkreditasiya sisteminə uyğun olaraq lazımi təlimlərin keçirilməsi, təhsilin təkmilləşdirilməsi və mediasiya vərdişlərinin, təcrübəsinin məcmusu başa düşülür. (13, 1.1) Mediator öz səlahiyyətlərinin sərhədlərini bilməli, öhdəsindən gələ bilməyəcəyi tapşırıqlar qəbul etməkdən çəkinməlidir.

3. Qərəzsizlik – Mediatorun qərəzsizliyi bir mübahisə tərəfinə digərinə nisbətdə daha yaxın əlaqəsinin olmasında özünü göstərir. (18, 65) Bu isə öz növbəsində mediatorun neytrallığı məsələsini ortaya qoyur. Mediator olmaq öhdəlik tələb edir və mediator prosesin əvvəlindən sonuna qədər öz qərəzsizliyini qorumaqdadır. Mediator bütün proses boyu öz sözləri, ifadə tərzini, bədən dili, ümumilikdə, prosesi idarə etməsi ilə mübahisə tərəf(lər)inə mövqeli yanaşma göstərməməlidir. Tərəflərə/məsələyə münasibətini gizlətmək mümkün olmadığı halda prosesdən çəkilməlidir.

4. Könüllülük – Bu, tərəflərə mübahisəyə səbəb olan məsələnin mediasiya üçün uyğun olub-olmaması barədə özlərinin qərar verməsinə imkan verir. (11, 92) Mediasiyanın könüllülüüyü özünü başdan sona qədər göstərməlidir, belə ki mübahisə tərəfləri mediasiya prosesinə cəlb olunmağa məcbur edilə bilməz və eyni zamanda mediasiya prosesinin davam etdirilməsinə məcbur edilə bilməzlər. Mediasiyanın tərəfləri mediasiyanın istənilən mərhələsində ondan imtina etmək hüququna malikdirlər. (14, 5.2) Mediasiyanın yekunu da elə məhz tərəflərin iradəsindən asılıdır, mediator onları hər hansısa qərar qəbul etməyə məcbur edə bilməz, onların qərarlarına təsir edə bilməz.

5. Məxfilik – Məxfilik mediasiyanın əhəmiyyətli və funksional bir tələbidir. (7, 316) Mediasiyanın əsası tərəflər arasındakı etibar hissəsinə söykəndiyinə görə bu güvənin özünü doğrultması üçün mediasiya prosesi məxfi aparılmalı, tərəflərin bu müddətdə ortaya qoyduqları və sırr olaraq saxlanması lazım olan ifadə və sənədlərin gizliliyi təmin edilməlidir. (8, 29) Tərəflər mediasiya prosesinin sonunda mübahisənin həllinə nail olmasalar və məhkəməyə müraciət etməyi seçsəldə, proses ərzində səsləndirdikləri fikirlərindən məhkəmə prosesində sübut kimi istifadə oluna bilməz. Bu isə artıq mediasiya prosesində tərəflərin rahat şəkildə fikirlərini, duyğularını ifadə etmələrinə və mediasiyanın effektivliyinə şərait yaradır. Mediator ictimai qa-

ydalar və qanunlar məcbur etməyənədək, mediasiyanın başlanması faktı da daxil olmaqla, prosesin nəticəsi və ya mediasiya ilə əlaqəli olan bütün informasiyanı məxfi saxlamalıdır. Tərəflərdən biri tərəfindən mediatora verilmiş informasiya icazəsiz və ya qanunun tələbi olmadan digər tərəfə açıqlana bilməz. (13, 4-cü maddə)

6. Zıyan vurmamaq – Mediator prosesi tərəflərə zıyan vuran, mübahisəni daha da alovlandıran şəkildə idarə etməkdən çəkinməlidir. Mediator hansı hallarda prosesə zərər bura bilər? – Psixologiya cəhətdən prosesin aparılmasına hazır olmaya bilər; prosesi aparmağa yetəri qədər hazır olmadığı mərhələdə mediatorluq edə bilər, prosesdən çəkilməli olduğu halda çəkilməyə bilər və s.

7. Öz müqəddəratını həll etmək – Mediator mübahisə tərəflərinin prosesdə iştirakını təmin etməlidir. Əgər tərəflərdən biri prosesdə iştirak edə bilmirsə, mediatorun prosesə başlamaması, başlayıbsa da, prosesə xitam verməsi tələb olunur. (20) Nəticə etibarilə, söz hər zaman tərəflərin olmalıdır, mediator sadəcə onlara istiqamət verməlidir, eyni zamanda mediator proses ərzində tərəflərin birinin dominant olmasının da qarşısını almalı, belə hal baş verdikdə dərhal lazımi tədbir görməli, prosesin normal gedişini təmin etməlidir.

8. Məlumatlı razılıq – Bu, şəxsin bilərəkdən və könüllü olaraq həkim və ya hüquqşünas kimi peşəkarlar tərəfindən tövsiyə olunan şərtləri qəbul etməsini təsvir edən hüquqi termdir. (12, 705-706) Mediasiya prosesində səslənən fikirlər, mübahisənin həll yolları, alternativ qiymətləndirmə və s. hər bir tərəf üçün aydın olmalı, tərəflər kifayət qədər məlumata malik olmalıdırlar. Mübahisə tərəflərinin birində məlumat boşluğu olduğu halda mediator ona belə informasiyaları haradan/necə əldə edəcəyi ilə bağlı istiqamət verə bilər.

9. Üçüncü şəxslər qarşısında məsuliyyət – Mediator yalnız mübahisə tərəflərinə deyil, mübahisə tərəfi olmayan şəxslərə də zıyan vurmamağı nəzərə almalıdır. Mediator prosesi apararkən bəzi məsələlərdə mübahisənin həmin mübahisə ilə birbaşa əlaqəsi olmayan üçüncü şəxslərə təsiri haqqında mübahisə tərəflərindən soruşmalı, onları müzakirələr zamanı bir və ya bir çox üçüncü tərəfin maraqlarını təmin etməyə təşviq etməlidir. Bu, körpü salınması, yolların çəkilməsi və s.

kimi ictimaiyyətə birbaşa təsiri ola biləcək məsələlərə aiddir.

10. Dürüstlük – Mediasiyanın ən önəmli şərtlərindən birini də mediatorun dürüstlüyü təşkil edir. Mediator prosesin ilk mərhələsindən son mərhələsinə qədər mübahisə tərəflərinə dürüst davranmalıdır. Mediatorun dürüstlüyü özünü mübahisə tərəflərinə özü ilə bağlı verdiyi məlumatda (təcrübəsi), ödənişlə bağlı məsələdə, mübahisənin həlli üçün lazım ola biləcək informasiyanın mübahisə tərəflərinə aydın edilməsi və s. kimi hallarda göstərir. Mediasiya prosesində dürüstlük yalnız işin peşəkarlıq hissəsini təşkil etmir, həm də praktiki nəticələrə malikdir. Dürüst müzakirə məsələləri həll etməyə və prosesdə potensial mənfəi nəticələri qarşısını almağa kömək edir. (17, 10)

NƏTİCƏ:

Mediasiya ilə mübahisələrin həll edilməsi digər üsullarla mübahisələrin həll edilməsi üsulları ilə müqayisədə mübahisənin daha tez, tərəflər üçün daha rahat və dostcasına həllinə gətirib çıxarır. Bu üsul tərəflərin könüllü və öz müqəddaratlarını təyin etməklə mübahisələrin həllinə söykəndiyinə görə mübahisə tərəflərinin hər biri üçün də əlverişli vəziyyət yaradır və onların maraqlarına qulluq edir.

Həmçinin Mediasiya İnstitutunun formalaşması mediasiyanın əsas özəyi olan mediatora tələbat yaradır. Mediasiya prosesində hüquqşünasın iştirakı bir şərt olmasa belə, hüquqşünas mediatorların olması qaçınılmazdır, bu isə öz növbəsində hüquqşünaslıq ixtisası üzrə təhsil alan/almış şəxslər üçün əlavə seçim imkanı yaradır.

Xüsusən də Azərbaycan kimi mənəvi dəyərlərə önəm verən bir ölkədə mediasiya problemlərin həllində uğurlu bir vasitə ola bilər. Mediasiyada hüquq və mənəvi birləşmənin hökm sürməsi bunu söyləməyə imkan verir. Məlumdur ki, hələ qədimdən insanların bir problemi olduğu zaman “ağsaqqal”lara müraciət edərək problemlərinin həllinə nail olunmuş. Müasir dövrdə isə həmin “ağsaqqal”ları mediatorlar əvəz edə bilər.

Mediasiyanın kifayət qədər tanınması və kamil mediatorların yetişməsi/yetişdirilməsi cəmiyyətdə mediasiya ilə mübahisələrin həllinin mümkünlüyünə inam yarada bilər və mübahisələrin həlli üçün məhkəmə deyil, mediatorlara müraciət etmək kimi ictimaiyyət arasında yeni bir baxış əmələ gətirə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATLAR:

1. Azərbaycan Ədliyyəsinin İnkişafına dair 2019–2023-cü illər üçün Dövlət Proqramının Təsdiq Edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı, (19 dekabr, 2018)
2. Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi ilə Belarus Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Arasında Əməkdaşlıq haqqında Saziş, (10 oktyabr, 2017)
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, (noyabr, 1995)
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 37.4, 39.1.9, 40.2 və 41.7-ci Maddələrinin Şərh Edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, (15 iyul, 2011)
5. Azərbaycan Respublikası Mülki Prosesual Məcəlləsinin 157 və 158-ci Maddələrinin Bəzi Müddəalarına dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı, (14 mart, 2018)
6. Beynəlxalq Kommersiya Razılaşdırıcı Proseduru üzrə UNCITRAL Nümunəvi Qanunu (2002)
7. Christopher W. Moore, *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*, Issue 4, (2016)
8. Çiğdem Yazıcı Tıktık, *Arabuluculukta Gizliliğin Korunması*, Doktora Tezi, (2010)
9. David A. Hoffman, *Ten Principles of Mediation Ethics*
10. Felix Steffek LL.M (Cambridge), *Mediation in the European Union: An Introduction*, (İyun, 2012)
11. Justice Kelly, “Alternative Dispute Resolution and the Commercial Court” *Arbitration and ADR Review*, Issue 2, (2010)
12. Michael T. Colatrella Jr., *Informed Consent in Mediation: Promoting Pro Se Parties’ Informed Settlement*

ment Choice while Honoring the Mediator's Ethical Duties, (2014)

13. Mediatorların Davranışı haqqında Avropa Məcəlləsi, (2004)

14. Mediasiya haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu (Layihə)

15. Milli İqtisadiyyat və İqtisadiyyatın Əsas Sektorları üzrə Strateji Yol Xəritələrinin Təsdiq Edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı, (6 dekabr, 2016)

16. Natiq Abdullayev, Mübahisələrin Alternativ Həlli Üsulları, Bakı, (2019)

17. Robert J. Burns, Jr. Mediation Techniques and Why Honesty is Always the Best Policy

18. Su-Mi Lee, Mediator Impartiality and Mediator Interest, (2013)

19. Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı, (sentyabr, 2017)

20. (Tim Hedeem, Ensuring Self-Determination through Mediation Readiness: Ethical Considerations, (iyul, 2003)), <https://www.mediate.com/articles/hedeemT1.cfm>

HƏRƏKƏT AZADLIĞI HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI VƏ RUSİYA FEDERASIYASI QANUNVERİCİLİKLƏRİNDƏ BEYNƏLX- ALQ-HÜQUQİ STANDARTLARIN REALİZƏSİ

Elnur Humbatov
Lawyer

AÇAR SÖZLƏR:

Hərəkət azadlığı, Müstəqil olaraq yaşayış yerini seçmək, Ölkəyə gəlmək və ölkədən getmək.

XÜLASƏ:

Bu məqalədə Azərbaycan Respublikasında hərəkət azadlığı hüququnun keçmiş sovet ölkələri olan Rusiya Federasiyası və Ukrayna Respublikası qanunvericiliyində və müxtəlif ölkələrin qanunvericilik normalarında təsbit olunmuş hərəkət azadlığı hüququ ilə müqayisəli təhlil aparılır.

Hüquqda hərəkət azadlığı institutunun kompleks sahəarası xarakteri haqqında müvafiq subyektiv hüququn öz təsbitini tapmağı əsas dövlətdaxili və beynəlxalq-hüquqi normativ aktların hətta ən ötəri icmalı belə şəhadət verir. Belə ki, zamanına görə ən erkən olan, xüsusi olaraq vətəndaşların hərəkət azadlığı hüququnun təminatlarına həsr edilən qanun “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının 4 aprel 1996-cı il tarixli, 55-IQ nömrəli Qanunu, Rusiya Federasiyasında isə “Rusiya Federasiyası hüduqlarında Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmək hüquqları haqqında” Rusiya Federasiyasının 25.06.1993-cü il tarixli, 5242-1 nömrəli (28.12.2013-cü il tarixli, 387-FZ nömrəli Federal Qanun redaksiyasında) Qanunu olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasında qüvvədə olan, AR və RF Konstitusiyalarına müvafiq olaraq bu ölkələrin hüquq sisteminin tərkib hissəsi hesab olunan beynəlxalq-hüquqi aktlar əsasında, ilk növbədə, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 2 və 12-ci maddələrini, “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası”nın 2-ci maddəsini fərqləndirmək lazımdır. Diplomatik işçilər üçün hərəkət azadlığına “Konsul münasibətləri haqqında Vyana Konvensiyası”nın 34-

cü maddəsi ilə təminat verilir. Hərəkət azadlığına həsr edilən, tərkibinə beynəlxalq hüquq normaları daxil olan aktlar sırasında, həmçinin, Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının xarici dövlətlərlə bəzi sazişlərini xatırlatmaq olar. Bunlara aiddir: Bir tərəfdən bizim ölkələr arasında, digər tərəfdən isə Avropa birlikləri və onların üzvdövlətləri arasında tərəfdaşlığı təsis edən tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq haqqında saziş (Korfuda 24.06.1994-cü ildə bağlanmışdır). “İttifaq dövləti iştirakçı dövlətlərinin ərazisində Rusiya Federasiyası və Belarus Respublikası vətəndaşlarına hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə bərabər hüquqlarının təmin edilməsi haqqında” Rusiya Federasiyası və Belarus Respublikası arasında 24.01.2006-cı il tarixli saziş, “Rusiya Federasiyası və Amerika Birləşmiş Ştatlarının vətəndaşları üçün viza formallığının sadələşdirilməsi haqqında” Rusiya Federasiyası və Amerika Birləşmiş Ştatları arasında saziş (Moskva və Vaşinqton şəhərlərində 01.11.2011 – 19.11.2011-ci ildə bağlanmışdır). “Qazaxıstan Respublikası ərazisində müvəqqəti işləyən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının və Azərbaycan Respublikası ərazisində müvəqqəti işləyən Qazaxıstan Respublikası vətəndaşlarının əmək fəaliyyəti və sosial müdafiəsi haqqında” Qazaxıstan Respublikası Hökuməti və Azərbaycan Respublikası Hökuməti arasında 22 oktyabr 1999-cu il tarixli saziş (1). 29 noyabr 2013-cü ildə Vilyus şəhərində imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Avropa İttifaqı arasında viza rejiminin sadələşdirilməsi haqqında” saziş və bəzi digər aktlar.

Artıq əvvəllər xatırladıldığı kimi, hərəkət azadlığı hüququ RF Konstitusiyasının 27-ci maddəsində və bəzi Federal Konstitusiya qanunlarında, o cümlədən “Rusiya Federasiyasında referendum haqqında” 28.06.2004-cü il tarixli, 5-FKZ nömrəli Federal Konstitusiya Qanununun 43-cü maddəsində (24.04.2008-ci il tarixli, 1-FKZ nömrəli Federal Konstitusiya Qanununun redaksiyasında), eləcə də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində təsbit

edilmişdir. Eyni zamanda, hərəkət azadlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasının qayda və şərtləri, o cümlədən “Fövqəladə vəziyyət haqqında” 30.05.2001-ci il tarixli, 3-FKZ nömrəli Federal Konstitusiyaya Qanununun 11-ci maddəsi (07.03.2005-ci il tarixli 1-FKZ nömrəli Federal Konstitusiyaya Qanununun redaksiyasında), “Hərbi vəziyyət haqqında” 30.01.2002-ci il tarixli, 1-FKZ nömrəli Federal Konstitusiyaya Qanununun 7-ci maddəsi (28.12.2010-cu il tarixli, 8-FKZ nömrəli Federal Konstitusiyaya Qanununun redaksiyasında), eləcə də “Dövlət sirri haqqında” AR Qanununun 23 cü maddəsi ilə tənzimlənmişdir.

Hərəkət azadlığı Konstitusiyaya hüququ, həmçinin bir sıra məcəllələşdirilmiş qanunvericilik aktlarında, o cümlədən RF MM-in 150-ci maddəsində, RF CİM-in 96-cı və RF CPM-in 5-ci maddəsində inkişaf etdirilir. Ayrı-ayrı vətəndaş kateqoriyalarına və digər fiziki şəxslərə tətbiqən o, “Rusiya Federasiyasında əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti haqqında” 25.07.2002-ci il tarixli 115-FZ nömrəli Federal Qanunun 11-ci maddəsində (28.12.2013-cü il tarixli, 390-FZ nömrəli Federal Qanunun redaksiyasında), “Hərbi qulluqçuların statusu haqqında” 27.05.1998-ci il tarixli 76-FZ nömrəli Federal Qanununun 6-cı maddəsində (03.02.2014-cü il tarixli, 7-FZ nömrəli Federal Qanunun redaksiyasında), “Polis haqqında” 07.02.2014-cü il tarixli 3-FZ nömrəli Federal Qanunun 14-cü maddəsində (03.02.2014-cü il tarixli, 7-FZ nömrəli Federal Qanunun redaksiyasında), həmçinin Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsində və bir sıra digər normativ-hüquqi aktlarda konkretləşdirilmişdir.

Beləliklə, normativ-hüquqi aktların artıq bu siyahısından (həm də tam olmayan) aydın olur ki, hərəkət azadlığı institutu özünə ən müxtəlif sahə mənsubiyyətli normaları birləşdirir. Əlavə olaraq nəzərdən keçirilən institutun normativ nüvəsini, fikrimizcə, beynəlxalq-hüquqi və konstitusion hüquqi normalar yaradırlar. Bununla əlaqədar, hal-hazırda tamamilə qənaətləndirici həllə malik olmayan hüquqi qüvvəsinə görə onların nisbəti haqqında sual yaranır. AR və RF Konstitusiyaları beynəlxalq-hüquqi aktların primatlığı (üstünlüyü) prinsipini müəyyən edir ki, bu da alimlərə göstərilən aktların istisnasız olaraq milli qanunvericilik aktları üzərində şərtsiz üstünlüyü (Konstitusiyaya və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) haqqında danışımağa imkan verir (2, s.132). Digər tərəfdən, əksər müəlliflər hesab edirlər ki, beynəlxalq hüququn üstünlüyü RF və AR-ın böyük hüquqi qüv-

vəyə malik olan konstitusion-hüquqi aktlarına şamil olunmur (3, s. 18).

Hesab edirik ki, hüquqi nöqtəyi-nəzərdən bu problemin ən əlverişlisi və səhih həlli ondan ibarətdir ki, milli konstitusion aktları üzərində üstünlüyə heç də bütün beynəlxalq – hüquqi aktlar deyil, yalnız insan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarının tanınması və müdafiəsinin təminatlarını müəyyənləşdirən (o cümlədən də hərəkət azadlığı hüququ) aktlar malikdir. Deyilənləri nəzərə almaqla, belə bir fikirlə razılaşa bilərik ki, “beynəlxalq siyasət, dövlətlərarası qarşılıqlı münasibətlər sahəsində Konstitusiyaya ilə təsbit edilən əsas prinsip kimi suverenliyin sarsılmazlığı ideyasına əsaslanmaq lazımdır. Lakin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına dair bütün məsələlərdə ayrıca götürülmüş dövlətin suverenliyi beynəlxalq hüquqla və sonuncu vasitəsilə insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının ilkin mənbəyi kimi çıxış edən “təbii hüquqlar” razılaşıdırılmalıdır”.

Belə nəticə təkcə AR və RF Konstitusiyalarından yada düşmür. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu aktlarda sadalanan hüquq və azadlıqlar beynəlxalq hüquq aktlarında təsbit edilən digər ümumtanınmış hüquq və azadlıqların inkarı və ya aşağılanması kimi şərh edilə bilməz. Deməli, bu aktların və onlarda olan normaların bu və ya digər dövlətin, o cümlədən Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyasının Konstitusiyaya hüququ normaları üzərində üstünlüyü nəzərdə tutulur. Şübhəsiz, söhbət istənilən beynəlxalq-hüquqi normalar haqqında deyil, yalnız bu və ya digər sahədə (bizim halda hərəkət azadlığı sahəsində) ümumqəbul edilmiş beynəlxalq hüquqi standartları təsbit edən normalardan gedir ki, onların qəbul edilməsi beynəlxalq birliyin istənilən üzvü üçün məcburi hesab olunur.

Hərəkət azadlığı hüququnu müəyyənləşdirən qüvvədə olan qanunvericilik normalarının hətta ən ötəri təhlili ona əmin olmağa imkan verir ki, bu normalarda beynəlxalq hüquqi standartlar öz realizəsini əldə edirlər. Hərəkət azadlığı hüququ bizim ölkənin Konstitusiyasında təsbit edilmişdir. Ona müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində hər kəs sərbəst hərəkət edə, özünə yaşayış yeri seçə və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər. AR və RF vətəndaşları öz Konstitusiyalarında təsbit edilmiş normalara əsasən, istənilən vaxt maneəsiz öz ölkələrinə qayıtmaq hüququna malikdirlər. AR və RF Konstitusiyalarında təsbit edilən hərəkət azadlığı hüququ, öz növbəsində, insan hüquqları haqqında təməl beynəlx-

alq aktlardan da irəli gəlir. Məsələn, BMT Baş Assambleyasının 10 dekabr 1948-ci ildə qəbul etdiyi “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamə”nin 13-cü maddəsinə müvafiq olaraq, hər kəs sərbəst hərəkət etmək, hər bir dövlətin daxilində özünə yaşayış yeri seçmək, həmçinin öz ölkəsi də daxil olmaqla, istənilən ölkəni tərk etmək və öz ölkəsinə maneəsiz olaraq qayıtmaq hüququna malikdir.

Eyni şey BMT Baş Assambleyasının 16 dekabr 1966-cı ildə qəbul etdiyi “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ın 12-ci maddəsində də nüəyyən edilmişdir, lakin əlavə olaraq qeyd edilir ki, hərəkət azadlığı hüquq dövlət təhlükəsizliyinin, ictimai qaydanın, əhalinin sağlamlığı və mənəviyyatının və ya digər hüquq və azadlıqlarının və bu Paktda tanınan hüquqlara uyğun digər hüquqların qorunması üçün zəruri olan məhdudiyyətlərdən başqa məhdudiyyət obyektinə ola bilməz”. Bununla bərabər, “heç kəs öz-başına öz ölkəsinə gəlmək hüququndan məhrum edilə bilməz”. İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasının 20 mart 1952-ci il tarixli 4 №-li Protokolunun 2-ci maddəsində müvafiq olaraq, “Dövlətin ərazisində qanuni yerləşən hər kəsin həmin ərazidə sərbəst hərəkət etmək və özünə yaşayış yeri seçmək hüququ var” (bənd 1). “Hər kəs öz ölkəsi də daxil olmaqla, hər hansı ölkəni tərk etməkdə azaddır” (bənd 2). “Bu hüquqların həyata keçirilməsinə maddi təhlükəsizlik və ictimai asayiş maraqları naminə, ictimai qaydanı qorumaq üçün, cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığın və mənəviyyatın mühafizəsi üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olanlardan başqa heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz” (bənd 3). “Birinci bəndə daxil edilmiş hüquqlar (yəni hərəkət azadlığı və yaşayış yeri seçmək hüquqları) xüsusi ərazilərlə qanuna müvafiq olaraq və demokratik cəmiyyətdə ictimai maraqlarla əsaslandırılmış məhdudiyyətlərə məruz qala bilər” (bənd 4).

Hərəkət azadlığı hüququnun məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunla yol verilir. “Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının Rusiya Federasiyası hüduqlarında hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında” Rusiya Federasiyası Qanunu və “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu hazırda Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin 1-ci hissəsinin və Azərbaycan Respublikası Konsti-

tusiyasının 28-ci maddəsinin 3-cü hissəsinin müddəalarının realizəsinə yönələn əsas qanunvericilik aktları hesab olunurlar.

Bu qanun Rusiya Federasiyasında 1993-cü Konstitusiyası qüvvəyə minənə qədər qəbul edildiyindən, RF Konstitusiyasının ikinci bölməsinin (“Son və keçid müddəaları”) 2-ci bəndində əsasən, o, RF Konstitusiyasına zidd olmayan hissədə tətbiq edilir. RF Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin 2-ci hissəsinin realizəsinə yönələn əsas qanunvericilik aktı “Rusiya Federasiyasına gəlmə və Rusiya Federasiyasından getmə qaydası haqqında” 15 avqust 1996-cı il tarixli, 114-FZ nömrəli Federal Qanun hesab olunur.

Rusiya Federasiyası hüduqlarında hərəkət azadlığı olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları “Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının Rusiya Federasiyası hüduqlarında hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında” RF Qanununun 1-ci maddəsində aşağıdakı şəkildə təsbit edilmişdir: “Rusiya Federasiyası Konstitusiyasına və insan hüquqları haqqında beynəlxalq aktlara müvafiq olaraq Rusiya Federasiyasının hər bir vətəndaşı Rusiya Federasiyası hüduqlarında hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüququna malikdir. Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının Rusiya Federasiyası hüduqlarında hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanun əsasında yol verilir. Rusiya Federasiyası vətəndaşı olmayan və onun ərazisində qanuni şəkildə olan şəxslər Rusiya Federasiyası hüduqlarında Rusiya Federasiyası Konstitusiyası və qanunlarına, Rusiya Federasiyasının beynəlxalq müqavilələrinə müvafiq olaraq hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqlarına malikdirlər”. Azərbaycan Respublikasının hərəkət azadlığı hüququ iki qanunvericilik aktında təsbit edilmişdir: Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” AR Qanunu və 14 iyun 1994-cü il tarixli “Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında” AR Qanunu. Yuxarıda xatırladılan RF qanunlarındakı analoji müddəalar bu qanunlarda da nəzərdə tutulur.

“Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında” AR Qanununda nəzərdə tutulur ki, Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşı qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada xüsusi ayrılmış nəzarət məntəqələrindən keçib sərbəst surətdə ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüququna malikdir. Vətəndaş ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüququndan məhrum edilə bilməz; Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının

ölkədən getməsi onun üçün, onun ailəsi və yaxın qohumları üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və beynəlxalq öhdəçilikləri ilə təminat verilmiş hüquqlarının hansısa məhdudiyyətinə səbəb olmur.

Beləliklə, bütün deyilənlər arasında əmin ola bilərik ki, hərəkət azadlığı sahəsində əsas standartları təsbit edən beynəlxalq hüquq normaları milli qanunvericilik üçün prioritet hesab olunur (o cümlədən Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası qanunvericilikləri üçün) və onlarda tam dəyərli və hərtərəfli realizəsini tapır. Qeyd etmək məqsədə müvafiqdir ki, analoji situasiya təkcə bizim ölkələr üçün deyil, həm də postsovet məkanının digər ölkələrinin qanunvericilikləri, o cümlədən Ukrayna qanunvericiliyi üçün də xarakterikdir.

Sovet dövründə mühüm dərəcədə məhdudlaşdırılan hərəkət azadlığı hüququ postsovet ölkələrində Konstitusiyaya səviyyəsində təsbit edilmişdir, bu hüququn realizəsi qaydası isə ayrı-ayrı qanunlarla tənzimlənir. Məsələn, Ukrayna milli hüquq sistemində hərəkət azadlığı institutunun normativ əsası Ukrayna Konstitusiyasının müddəaları hesab olunur. Bu Konstitusiyanın 33-cü maddəsi Ukrayna ərazisində qanuni əsaslarla olan hər kəs üçün hərəkət azadlığı və yaşayış yeri seçmə hüquqlarına təminat verir.

Hazırda həmin ölkələrin qanunvericiliklərində yaşayış yeri və ya olma yeri üzrə qeydiyyat institutu nəzərdə tutulmuşdur. Rusiyada qeydiyyat məsələləri “Rusiya Federasiyasının hüduqlarında Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında” Rusiya Federasiyasının 25 iyun 1993-cü il tarixli, 5242-1 nömrəli Qanunu ilə, Azərbaycan Respublikasında isə “Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında” AR Qanunu ilə tənzimlənir. Ukraynada isə “Ukraynada hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçmə haqqında” 11 dekabr 2003-cü il tarixli, 1382-IV nömrəli Ukrayna Qanunu qüvvədədir. Göründüyü kimi, hərəkət azadlığı haqqında Ukrayna qanunu Rusiya qanununa nisbətən 10 il gec qəbul edilmişdir. Rusiyada artıq 1993-cü ildən etibarən pasportda qeyd qeydiyyatla əvəz edilmişdir. Ukraynada isə göstərilən qanun qüvvəyə minənə qədər pasportda qeyd institutu qüvvədə olmaqda davam etmişdir ki, bunu da “Ukraynada hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçmə haqqında” Ukrayna Qanununun 16-cı maddəsi təsdiq edir. Bu maddədə göstərilmişdir ki, “Bu Qanun qüvvəyə mindiyi gündə yaşayış yeri pasport qeydi ilə təsdiq edilmiş, yaxud müvafiq olaraq qeydiyyata alınmış şəxslər qeydiyyata

alınmış hesab olunurlar”.

Azərbaycan və Rusiya qanunvericilikləri üzrə vətəndaşın olma və ya yaşayış yeri üzrə qeydiyyatı - bu, vətəndaşın olma, yaxud yaşayış yeri üzrə qeydiyyat uçotuna durmasıdır, yəni müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyat uçotu orqanı tərəfindən vətəndaşın olma və ya yaşayış yeri haqqında və həmin yerdə onun olması, yaxud yaşaması haqqında məlumatların qeydə alınmasıdır. Ukrayna qanunvericiliyinə görə qeydiyyat - bu, şəxsin ünvanı göstərilməklə, yaşayış yeri və ya olma yeri haqqında informasiyanın Vahid Dövlət Demografik reyestrinə daxil edilmişdir. Ünvan dedikdə, vətəndaşla rəsmi yazışmanın aparıldığı və ya rəsmi korrespondensiyanın təqdim edildiyi yer başa düşülür (“Ukraynada hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçmə haqqında” Ukrayna Qanununun 3-cü maddəsi bu Qanunun terminlərini müəyyən edir. Qanun 20 noyabr 2012-ci il tarixli, 5492-VI nömrəli redaksiyada istifadə edilmişdir).

Göründüyü kimi, Rusiya qanunvericiliyi qeydiyyatın hansı məqsədlə aparılması sualından yan keçir. Ukrayna qanunvericiliyi belə məqsədi nəzərdə tutur ki, bu da rəsmi yazışma, yaxud rəsmi korrespondensiyanın təqdim edilməsi üçün ünvanın mövcud olmasıdır. Ukrayna qanunvericiliyinin belə mövqeyi əqlabatan görünür. Əgər, məsələn, qeydiyyat yeri üzrə vətəndaşa məhkəmə bildirişi göndərilirsə, o, vətəndaşın qeydiyyat yeri üzrə olmamasına istinad edə bilməz.

Düzdür, “Rusiya Federasiyası hüduqlarında Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında” Rusiya Federasiyası Qanununun 3-cü maddəsində Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının qeydiyyat uçotunun məqsədi göstərilmişdir, lakin, o, ən ümumi şəkildə Rusiya Federasiyası vətəndaşları tərəfindən özlərinin hüquq və azadlıqlarının realizəsi, eləcə də digər vətəndaşlar, dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələrini icra etmək üçün zəruri şərtlərin təmini kimi xülasə edilmişdir.

Hər iki tərəfdən keçirilən qanunun müvafiq maddələrində olma və yaşayış yerlərinin anlayışları izah edilir. Ukrayna qanunvericiliyində bu anlayışlar hədsiz qısa müəyyən edilir və bir-birindən yalnız müddətilə fərqləndirilir. Belə ki, olma yeri dedikdə, elə bir inzibati-ərazi vahidi başa düşülür ki, şəxs orada ən azı ildə altı ay yaşamış olsun, yaşayış yeri dedikdə isə şəxsin ildə altı aydan yuxarı yaşadığı inzibati-ərazi vahidi başa düşülür.

Rusiya qanunvericiliyində bu anlayışlar daha geniş

müəyyən edilir ki, bu da daha əsaslı görünür. Olma yeri dedikdə, Rusiya Federasiyası vətəndaşının müvəqqəti yaşadığı, yaşayış yeri hesab olunmayan yaşayış sahəsi, mehmanxana, sanatoriya, istirahət evi, pansiyon, kempinq, turist bazası, tibbi təşkilat və ya digər oxşar qurum, azadlıqlar mərhumetmə və ya məcburi işlər cəzasını icra edən cəza-icra sistemi qurumu başa düşülür.

AR və RF qanunlarına əsasən, yaşayış yeri dedikdə, yaşayış evi, mənzil, otaq, xüsusiləşmiş mənzil fondunun yaşayış yeri (xidməti yaşayış yeri, yataqxanada yaşayış yeri, əhaliyə sosial xidmət sistemi evlərində yaşayış yeri və digərləri), yaxud vətəndaşın daimi və ya əsasən mülkiyyətçi qismində, kirayə (subkirayə) müqaviləsi üzrə, xüsusiləşmiş yaşayış evinin kirayə müqaviləsi üzrə yaşadığı digər yaşayış sahəsi, yaxud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər əsaslarla şəxsin yaşayış yeri üzrə qeydiyyatla alındığı yaşayış sahələri başa düşülür.

Bundan başqa, Rusiya Federasiyası qanunvericiliyi üzrə köçəri və (və ya) yarımköçəri həyat tərzini keçirən, daimi yeri və ya əsasən yaşadığı yeri olmayan, Rusiya Federasiyasının əzsaylı aborigen xalqına aid edilən vətəndaşlarının yaşayış yeri kimi "Rusiya Federasiyası hüdüdlərində Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında" Rusiya Federasiyası Qanununa müvafiq olaraq, bu vətəndaşların köç marşrutlarının keçdiyi sərhədlərdəki bələdiyyə rayonunda olan qəsəbələrindən biri tanınma bilər.

Hər iki nəzərdə keçirilən qanunda vətəndaşın olma və ya yaşayış yeri üzrə qeydiyyatla alınma vəzifəsi müəyyən olunmuşdur. "Ukraynada hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçmə haqqında" Ukrayna Qanununun 6-cı maddəsində müəyyən edilmişdir ki, Ukrayna vətəndaşı, eləcə də əcnəbi və ya Ukraynada qanuni əsaslarla olan vətəndaşlığı olmayan şəxs yeni yaşayış yerinə gəlməsindən keçən on gün ərzində qeydiyyatla alınmağa borcludur. "Rusiya Federasiyası hüdüdlərində Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında" Rusiya Federasiyası Qanununda vətəndaşın yaşayış yeri üzə qeydiyyatla alınmağa borclu olduğu müddət göstərilmişdir. O, "Rusiya Federasiyası hüdüdlərində olma və yaşayış yeri üzrə Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının qeydiyyatı və qeydiyyat uçuğundan çıxanması Qaydaları"nda müəyyən edilmişdir. Qeydiyyatla məsul olan vəzifəli şəxslərin siyahısı

Rusiya Federasiyası Hökumətinin 17 iyul 1995-ci il tarixli, 713 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Yeni yaşayış yeri üzrə vətəndaşın qeydiyyatla alınmağa borclu olduğu müddət 7 gün müəyyən edilmişdir (Qaydaların 16-cı bəndi).

"Rusiya Federasiyası hüdüdlərində Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında" Rusiya Federasiyası Qanununda və "Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununda, eləcə də "Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda vətəndaşların ölkə ərazilərində hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqlarının məhdudlaşdırılması əsasları sadalanmışdır. Onlarda müəyyən edilir ki, bu hüquq qanunlara müvafiq olaraq məhdudlaşdırıla bilər: sərhəd zolağında, qapalı hərbi şəhərciklərdə, qapalı inzibati-ərazi qurumlarında, ekoloji fəlakət zonalarında, infeksiya və kütləvi infeksiya xəstəliklərin yayılması və insanların zəhərlənməsi halında əhalinin yaşaması və təsərrüfat fəaliyyətinin xüsusi şərait və rejimlərinin tətbiq olunduğu ayrı-ayrı ərazilərdə və yaşayış məntəqələrində; fəvqəladə və ya hərbi vəziyyət tətbiq edilən ərazilərdə.

"Ukraynada hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçmə haqqında" Ukrayna Qanununda hərəkət azadlığının (maddə 12) və yaşayış yerini sərbəst seçmənin (maddə 13) məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulmuşdur, həm də bu məhdudlaşdırma ayrı-ayrı yerlərə və ayrı-ayrı şəxslərə münasibətlə fərqlənmişdir. İlk baxışda, Ukrayna qanunvericiliyi üzrə hərəkət azadlığı və yaşayış yerini seçmənin məhdudlaşdırma kəfiyyət qədər çox nəzərdə tutulmuşdur. Lakin bu iki maddənin təhlili güman etməyə əsas verir ki, belə məhdudlaşdırma Rusiya qanunvericiliyində də vardır, lakin onlar "Rusiya Federasiyası hüdüdlərində Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında" Rusiya Federasiyası Qanununda deyil, digər qanunlarda nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, məsələn, "Ukraynada hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçmə haqqında" Ukrayna Qanununun 12-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, hərəkət azadlığı barəsində cinayət-prosessual qanunvericiliyinə müvafiq olaraq məhdudlaşdırılma, yaxud azadlıqdan məhrumetmə ilə bağlı olan məcburiyyət tədbirləri tətbiq edilən şəxslərə münasibətdə məhdudlaşdırılır. Rusiya qanunvericiliyində analoji məhdudlaşdırma cinayət-prosessual qanunvericiliyində və "Ru-

siya Federasiyası hüdudlarında Rusiya Federasiyası vətəndaşlarının hərəkət azadlığı, olma və yaşayış yerini seçmə hüquqları haqqında” Rusiya Federasiyası Qanununda müəyyən edilmişdir və bir-birini təkrarlamır. Bütövlükdə nəticə çıxarmaq olar ki, həm Rusiyada, həm də Ukraynada hərəkət azadlığı hüququ və olma və yaşayış yerini seçmə və yaşayış yeri üzrə qeydiyyat institutu ilə sıx bağlıdır. Bu institut sovet dövründə mövcud olan pasport qeydi institutunun bir qədər modernləşmiş (müasirləşmiş) variantını ifadə edir. Hərəkət azadlığı haqqında Rusiya və Ukraynanın əsas qanunları göstərilən ölkələrin hüdudlarında bir çox cəhətdən öz aralarında oxşarırlar və yalnız, bir tərəfdən, Rusiya qanunvericiliyində olma yeri və yaşayış yeri anlayışlarının daha ətraflı izah edilməsi və digər tərəfdən, Ukrayna qanunvericiliyində hərəkət azadlığı və yaşayış yerini sərbəst seçməyə dair məhdudiyyətlərin daha ətraflı təsvir edilməsi ilə fərqlənirlər. Bundan başqa, Ukrayna qanunvericiliyində olma və yaşayış yeri üzrə qeydiyyatın məqsədi daha dəqiq müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, aparılan müqayisəli təhlil müxtəlif ölkələrin qanunvericilik normalarının (verilmiş halda Rusiya Federasiyası və Ukrayna Respublikası) hərəkət azadlığı hüququna dair hissədə məzmun yaxınlığı qeyd etməyə imkan verir. Təbiidir ki, belə yaxınlığı sovet sosialist hüququnun təsviri ilə izah etmək olmaz. Düzdür, keçmiş Sovet İttifaqının respublikalarının milli hüquq sistemləri sovet qanunvericiliyində inkişaf etmiş hərəkət azadlığı institutu olmaması səbəbindən genetik olaraq yarandığından bu fakt da istisna edildə bilməz.

Fikrimizcə, həmçinin, Rusiya və Ukrayna qanunvericiliklərinin qarşılıqlı təsiri ilə də bu faktı izah etmək olmaz, halbuki postsovet hüquqi məkanında belə qarşılıqlı təsvirlər həmçinin nadir hesab olunmur. Nümunə kimi RF MM-ni demək olar ki, hərfən məzmununu təkrar edən Belarus Respublikası MM-ni göstərmək olar. Belə ki, o cümlədən, BR MM-ni 17-ci maddəsində nəzərdə tutulan fiziki şəxsin mülki hüquq qabiliyyətinin məzmununu təşkil edən səlahiyyətlər sırasına müstəqil olaraq yaşayış yerini seçmək hüququ daxildir, həm də hüquqların analoji siyahısı praktiki olaraq eyni ardıcılıqla RF MM-nin 18-ci maddəsində vardır. Həmçinin qeyd edək ki, BR Konstitusiyası da (Belarus dövlətinin formalarının və ilk növbədə, siyasi rejimin xüsusiyyətləri şərtlənən bütün spesifikliyi ilə) 30-cu maddəsində təsbit edilən hərəkət

azadlığı və yaşayış yerini seçmə hüququ da daxil olmaqla RF Konstitusiyasında olan insan hüquq və azadlıqlarının eyni dəstini özündə birləşdirir. Göstərilən meyillər bütövlüklə 08.12.1999-cu ildə ittifaq dövlətinin yaradılması haqqında Rusiya Federasiyası və Belarus Respublikası arasındakı müqavilənin 20-ci maddəsində nəzərdə tutulan Rusiya və Belarus qanunvericiliklərinin unifikasiyası ilə müəyyən edilir.

Eyni zamanda, artıq deyildiyi kimi, nəzərdən keçirilən halda söhbət Rusiya Federasiyası qanunvericiliyinin Ukrayna milli qanunvericiliyinə birbaşa təsiri haqqında söhbət gedə bilməz. Çünki bu ölkələrin sosial-siyasi şəraitləri, eləcə də hüquq sistemlərinin xüsusiyyətləri kifayət qədər mühüm dərəcədə fərqlənir (eləcə də müntəzəm olaraq onların arasındakı münasibətlərdə yaranan gərginlik). Bundan çıxış etməklə məntiqli olaraq belə bir nəticə ortaya çıxır ki, Rusiya və Ukrayna qanunvericiliklərinin hüquqi tənzimlənməsindəki yuxarıda qeyd edilən yaxınlıq məhz beynəlxalq hüquq normalarının və ilk növbədə, həmin normalarda təsbit edilən beynəlxalq-hüquqi standartların təsiri ilə şərtlənir.

Bu nəticə bizə daha düzgün görünür, çünki Ukrayna Konstitusiyasının 9-cu maddəsi, RF Konstitusiyasının 15-ci maddəsində olduğu kimi, beynəlxalq hüquq normalarını, beynəlxalq hüququn milli hüquq normaları üzərində üstünlüyü prinsipindən çıxış etməklə, milli qanunvericiliyin ayrılmaz hissəsi təklənir “Müvafiq olaraq, belə bir nəticə çıxara bilərik ki, istənilən milli hüquq sistemi üçün (o cümlədən də Rusiya Federasiyası hüquq sistemi üçün) onun müasir inkişaf mərhələsində məhz beynəlxalq-hüquqi normalar hərəkət azadlığı hüquqi institutunda elə bir təməl yaradır ki, orada müxtəlif sahə mənsubiyyətli bütün digər hüquq normaları dayanırlar. Əlavə olaraq, beynəlxalq-hüquqi normaların onların hüquqi qüvvəsinə görə prioritetliyini nəzərə almaqla, deyə bilərik ki, milli qanunvericilik normaları bu sahədə mövcud olan əsas beynəlxalq-hüquqi standartlara zidd olmamalıdır. Bütün bunlar, göründüyü kimi, müxtəlif ölkələrin milli qanunvericiliklərinin hərəkət azadlığı hüququna dair hissədə unifikasiyalaşmasına və müxtəlif hüquq sistemlərinə, o cümlədən, şübhəsiz, Azərbaycan və Rusiya hüquq sistemlərinə söykənən vahid prinsiplərin formalaşmasına köməklik göstərir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Ульянова Г. Н. Законодательство о предпринимательстве евреев в Российской Империи, XIX – начало XX века.
2. Авденкова М. П., Дмитриев Ю. А. Основы теории конституционного права. М.: Весь мир, 2005, 383 с.
3. Тихомиров Ю. А. Международно-правовые акты: природа и способы влияния // Журнал Российского права, 2002, № 1, с. 101-110.

HÜQUQ NORMALARININ TƏFSİRİNDƏ MƏHKƏMƏ TƏCRÜBƏSİ VƏ HÜQUQİ TƏFSİRİN ÜMUMQƏBULEDİLMİŞ ÜSULLARININ PROBLEMATİKASI

Hicrat Huseynzada & Vugar Sadigli
Bachelor degree student of Law faculty of
Baku State University

XÜLASƏ:

İstər müasir dövr, istərsə də, əvvəlki dövrlərin ən böyük hüquqi problemlərindən biri də hüquqi təfsir problemidir. Hüquqi təfsir dedikdə, təkə müəyyən bir normanın izah edilməsinə yönələn idraki proses deyil, həmçinin o idraki prosesin məntiqi yekunu başa düşülür. Hüquqi təfsir məsələsinin aktuallığı bir neçə obyektiv səbəblə bağlıdır: Belə ki, bir söz, ifadə, yaxud cümlə ayrı-ayrı hüquqsünaslar tərəfindən müxtəlif cür interpretasiya olunduğu üçün müxtəlif ictimai-iqtisadi formasiyaların bir-birini əvəz etməsinin məntiqi nəticəsi olaraq söz və ifadələrin mənasının “ikiləşməsi” və s. amillər hüquqi təfsiri müasir hüquq elminin əsas problemlərindən biri kimi səciyyələndirir. Təfsir termini semantik baxımdan çoxşaxəlidir. Təfsir dedikdə, təbii və ictimai hadisələrin izah edilməsinə yönəlmiş idraki proses başa düşülür. Hüquqi təfsir ümumi təfsirin bir növüdür. O halda ümumi olaraq təfsirin nə olduğunu təsbit etməklə işə başlamağın əhəmiyyəti vardır.1 Geniş mənada hüquqi təfsir “anlama” mənasına gəlir. Bu mənada hüquqi təfsir normada istifadə edilən bir ifadənin başa düşülməsidir. Dar mənada hüquqi təfsir dedikdə isə müəyyən bir normada istifadə olunan və mənası üzərində şübhə yaranan bir ifadənin anlamının müəyyən edilməsidir.2 Hüquqi təfsir hermenevtik bir zaman ölçümüdür. Belə olduqda, bəzən hüquq hermenevtikliyindən (legal hermentics) söz açılır. Hüquq hermenevtikliyi hermenevtikliyin ümumi nəzəriyyəsinin hüquqi mətnlərin təfsirinə tətbiqindən ibarətdir. Təfsirin məqsədi normanın mənasını yalnız izah etmək deyil, onun mənasını daha asan mühakimələrin dilinə tərcümə etmək, hüquq normasının məzmununu təfsir edilən hüquq normasının tətbiqinin asanlaşdırılması üçün təfsilatı ilə göstərməkdən ibarətdir.

Qanunçuluğun vahidliyinin təmin edilməsində, bütün ölkə ərazisində hüququn düzgün şəkildə unifikasiya və tətbiq edilməsində hüquqi təfsirin rolu böyükdür. Ən uğurlu hüquqi təfsir qanunvericinin iradəsini dolğun izah edən təfsirdir. Başqa sözlə desək, qanunvericinin

iradəsi hüquqi təfsirin təməl daşığıdır. Lakin normanı tətbiq edən orqan qanunvericidən istifadə etdiyi sözün hansı mənaya gəldiyini soruşmaq imkanına malik deyildir.[3]

HÜQUQ NORMALARININ TƏFSİRİNDƏ MƏHKƏMƏ ORQANLARININ ROLU

Təfsir aktlarının bir növünü məhkəmə orqanlarının təfsir aktları olan məhkəmə təfsiri (Interpretation judiciare) təşkil edir. Məhkəmə təfsiri məhkəmə təcrübəsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu aktlar müxtəlif əsaslara görə qruplaşdırılır:

- Hüquqi nizamasalma predmetinə görə - cinayət hüququ, əmək hüququ və s.
- Hüquq normalarının struktur elementinə görə - hipoteza,dispozisiya,sanksiya
- Formasına görə - Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Plenumunun, Ali Məhkəmənin Rəyasət Heyətinin, müxtəlif məhkəmə kollegiyalarının qərarları, məhkəmə hökm, qərar və qətnamələri, məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi və s.
- Hüquqi qüvvəsinə görə - məcburi, yaxud tövsiyə xarakterli
- Təsir dairəsinə görə - məhkəmələrə aid olan və lokal xarakter daşıyan;

Məhkəmə şərh qanunun konkret hadisələrə tətbiq olunması üçün aparılan şərhdir. Qanunun konkret hadisələrə tətbiq olunması üçün şərh edilməsi qaçılmazdır. Bu səbəblə şərh məhkəmə orqanlarının fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Hakimlər qanunun qeyri-müəyyən olduğunu iddia edərək, qarşılarındakı işə baxmaqdan imtina edə bilməzlər, cinayət işlərində isə bəraət qərarı verə bilməzlər. Baxılan işdə

konkret əməlin, cinayət qanununun dispozisiyasında göstərilən əmələ aid olub-olmadığı hakim tərəfindən dəqiqləşdirməlidir, bundan sonra müttəhimin bəraətinə, ya da təqsirli olduğuna qərar verməlidir. Qanunun hər halda bir mənası var. Hakim normanı şərh edərək bu mənanı müəyyənləşdirməlidir. Bu metodu qanunda boşluq olduqda belə hakim tətbiq edir; qanunda boşluğun olduğunu müəyyənləşdirmək üçün hakim əvvəlcə tətbiq edilmə ehtimalı olan normanı şərh etməli və belə bir qənaətə gəlməlidir ki, müvafiq norma qarşısında olan hüquqi faktlara tətbiq oluna bilməz. Məhkəmə şərhilə əlaqədar bəzi xüsusiyyətləri qeyd etmək məqsədə müvafiqdir. Məhkəmə şərhinin bağlayıcılığı bu şərhilə edilən məhkəmənin önündəki konkret hadisə ilə məhduddur. Lakin, bu deyilənlər aşağı instansiya məhkəmələrinə aiddir. Yuxarı instansiya məhkəmələrinin apardığı şərhilə daha məcburi qüvvəyə malikdir. Məsələn, ölkə daxilində istehlak miqdarı qədər (beş qrama qədər) mariyuana gəzdirmək cinayət məsuliyyətinə səbəb olmur. Amma xaricdən ölkəyə bir qram mariyuana gətirən şəxsin cinayət məsuliyyəti yaranır. Ali Məhkəmə Plenum qərarı ilə müəyyən edib ki, bir qram mariyuananı ölkəyə gizli gətirən şəxsin cinayət məsuliyyəti yaranır, lakin narkotik malları daşımaya görə deyil, narkotik malların qaçaqmalçılığına görə cinayət məsuliyyəti yaranır. Ali Məhkəmənin normanın şərhilə qərarları, plenum qərarı olmasa belə, tamamilə identik olan hadisələrdə aşağı instansiya məhkəmələrini bağlamalıdır (məcburi qüvvəyə malikdir). Habelə Konstitusiyaya Məhkəməsi baxımından vəziyyət fərqli ola bilər. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin 4-cü bəndinə görə, “Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Milli Məclisinin, Nazirlər Kabinetinin, Ali Məhkəmənin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan MR Ali Məclisinin sorğusu əsasında Konstitusiyaya və qanunları şərh edir.” Bu cür şərh isə konkret hadisələrə bağlı deyildir, geriyə qüvvəsi vardır və ölkə ərazisində hər kəs üçün məcburidir. Hərçənd, Konstitusiyaya Məhkəməsi qərarlarında “qərar elan olunduğu gündən qüvvəyə minir.” ifadələrinə rast gəlinir, bu ifadə hüquqi müəyyənlik prinsipini təmin etməyə, normanın geriyə tətbiq etməmə məqsədini güdür. Lakin, bu ifadə bütün hadisələrdə irəliyə doğru tətbiq olunacaq mənasına gəlmir, dərhal tətbiq etmə kimi anlaşılmalıdır. Xüsusilə, baxılmaqda olan işlərə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı şərh tətbiq edilməsə, Konstitusiyaya Məhkəməsinə

konkret işdə tətbiq olunan qanun normasının şərhilə bağlı müraciət etməyiniz heç bir mənası qalmaz. Məhkəmə şərhilə prinsip olaraq sərbəstdir. Hakim qarşısında işdə müəyyən bir qanunu şərh edərkən bu qanunla bağlı başqa məhkəmələrin (eyni dərəcəli məhkəmələr) təfsirini məcburi saymır. Məhkəmə şərhində eyni bir hakim başqa hadisədə qanunu başqa cür təfsir edə bilər. Bunla belə, məhkəmə şərhinin sərbəst olması o demək deyildir ki, hakimlər əsassız olaraq, istədikləri kimi qanunu təfsir edə bilərlər. Çünki, apelyasiya instansiyasına şikayət zamanı hakimin etdiyi təfsir yoxlanılmağa məruz qalır. Beləliklə, hakimlər etdikləri təfsirləri məntiqi və elmi əsaslara söykəmək məcburiyyətindədirlər. Habelə, yuxarı instansiya məhkəmələrinin təfsiri də müəyyən metod və məntiq qaydalarına əsaslanmalıdır. İyərxiq quruluş təfsirdə özbaşınalıqda dəlalət etmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhkəmə təfsir aktlarının təsnifatının verilməsi, onların subyektlərindən törəmədir. Qərarların, hökmlərin, qətnamələrin hansı məhkəmə tərəfindən verilməsi təfsir aktlarının hüquqi təbiətinə və qüvvəsinə təsir göstərir. Məhkəmə fəaliyyəti zamanı qəbul edilən aktlar – kazual xarakterli təfsir aktları iki əsas formada olur:

- a) Konkret işlərə mahiyyəti üzrə baxılarda çıxarılan məhkəmə qərarları, hökmlərini və qətnamələri şəklində;
- b) İkinci instansiya məhkəmələrinin (məhkəmə kollegiyalarının, Məhkəmə Rəyasət Heyətinin, Plenumun qərarları) nəzarət qaydasında baxıb, birinci instansiya məhkəmələrinin qəbul etdikləri qərarların qanuni və əsaslı olmasına dair qəbul etdikləri qərarlar.

Birinci halda, birinci instansiya məhkəməsi ilə mahiyyəti üzrə baxır. İkinci halda, yuxarı məhkəmə işə kassasiya və ya nəzarət qaydasında baxır, aşağı məhkəmənin işə dair qəbul etdiyi aktın qanuniliyini və əsaslılığını təsdiq edir, yaxud da iş üzrə qərarı ya tamamilə, ya da qismən ləğv edir, onlara işi düzgün həll etmək üçün tövsiyələr verir.

Hüquq ədəbiyyatında yuxarı məhkəmələrin tövsiyə xarakterli göstərişlərinin məcburi xarakteri barədə məsələ mübahisəlidir. Bu göstərişlər bəzən qeyri-hüquqi sayılmışdır.[4]

Digər müəlliflərin fikrinə görə, ikinci instansiya məhkəmələrinin konkret iş üçün verdikləri hüquq

normasının təfsiri aşağı məhkəmələr üçün məcburi əhəmiyyət daşımalıdır. Bu qayda məhkəmə orqanlarının iyearxik quruluşuna əsaslanır. Bir qrup alimlərin fikrincə isə yuxarı məhkəmələrin təfsir formasındakı göstərişləri hansı məhkəməyə aiddirsə, həmin məhkəmə üçün məcburidir. İkincilər bunu onunla əsaslandırır ki, bu rəsmi təfsirin hüquqi təbiətindən irəli gəlir. Ədəbiyyatda belə bir fikir də vardır ki, məhkəmələr üçün ancaq Ali Məhkəmənin məhkəmə təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi haqqında rəhbər göstərişləri məcburi xarakter daşımalıdır. Belə göstərişlərin məcburi xarakterli olması hakimlərin müstəqilliyi və ancaq qanuna tabe olması prinsipi ni pozmur, bu, işin tam həll edilməsi deyildir. Konkret iş üçün formal məcburi qüvvəyə malikdir. Hüquq normasının təfsiri hüququnun mənbəyi kimi çıxış edə bilməz. Lakin, hüquqi təfsirin hüquq tətbiqetmənin nisbi mənbəyi kimi realizə oluna bilər. Hüquqi təfsirin məcburiliyi dedikdə təfsir olunan qanunun məzmunundan irəli gələn düzgün olan bütün təfsirlərin məcburi xarakter daşması nəzərdə tutulur. Təfsirin tələblərinin düzgün yerinə yetirilməsi qanunun özünün düzgün yerinə yetirilməsi deməkdir. Buna uyğun olaraq göstərmək lazımdır ki, anqlo-sakson hüquq sisteminə kazual təfsir bir konkret iş üçün nəzərdə tutulsa da, onu analoji işlərə tətbiq etmək olar. Hüquq normalarının təfsirinin presedentliyindən danışmaq qanuna uyğundur. Presedent dedikdə, analoji məsələlərin həlli üçün olan müəyyən konkret bir iş üçün verilmiş məhkəmə və ya inzibati qərarlar nəzərdə tutulur. Hüquq ensiklopedik lüğətdə presedent (praecedens - əvvəlki, qabaqcadan gələn) analoji işlərin həllində nümunə olaraq qiymətləndirilən konkret hallar üçün davranış qaydası kimi müəyyən edilir. Məhkəmə presedenti onu verən məhkəmələrin özləri və aşağı instansiya məhkəmələri üçün məcburi xarakter daşıyan konkret iş üzrə qərarıdır. Haqlı olaraq, R.David qeyd edir ki, ingilis hüquqşünasları öz hüquqlarını məhkəmə təcrübəsi hüququ kimi qiymətləndirirlər.[5] Qeyd etmək lazımdır ki, belə halda formal olaraq təfsirin bir konkret iş üçün nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, normanı tətbiq edən orqanların iyearxik quruluşuna uyğun olaraq, aşağı orqan həmişə qanunu anlamaqda və tətbiq etməkdə yuxarı orqanı nümunə götürməyə çalışır. Yuxarı instansiya məhkəməsinin hüquq normasının təfsiri haqqında çıxardığı qərar bir növ etalon qismində çıxış edir. Belə bir təcrübənin mövcud olduğu vəziyyətdə istər-istəməz interpretasiya vəziyyət yaranır, yəni

təfsir qeyri-formal xarakter daşıyır. Beləliklə, yuxarı instansiya məhkəməsinin konkret işlər üçün nəzərdə tutulan təfsiri formal cəhətdən məcburi xarakterli olmasa da, faktiki olaraq ümumməcburi xarakter daşıyır. Bu halın ümumi məcburi qüvvəyə malik olması ümumi məcburi qanunlardan düzgün nəticə çıxarmaqdan, yuxarı instansiya orqanlarının nüfuzundan irəli gəlir. Məhkəmə təcrübəsinin əsas xülasələri bunlardır:

- 1) Belə təfsir aktları idarədaxili xarakter daşıyır və onlar aşağı məhkəmələrə aiddir.
- 2) Onların təsir dairəsi məhkəmənin səlahiyyətləri çərçivəsində məhdudlaşdırılır;
- 3) Məhkəmə təcrübəsinin xülasələri idarəçilik xarakteri daşıyır, məhkəmələr arasında subordinasiya (hakimiyyət-təbəçilik) münasibətlərində öz əksini tapır.

Məhkəmə təcrübəsinin xülasələri təbəçilikdə olan məhkəmələrin fəaliyyətində eyni qaydada rəhbərlik etmək vasitəsi kimi çıxış edir. Belə xülasələrin həqiqiliyinə düzgün nəzarət edilməsi məqsədi ilə onlar yuxarı məhkəmələrə göndərilir. Aşağı məhkəmələrin göstərilən xülasələri rəhbər tutaraq işə baxdıqları zaman, həmin xülasələrə istinad edərək işi həll etmək hüquqları yoxdur. Bunu belə izah etmək olar ki, məhkəmə təcrübələri xülasələri hüququn mənbəyi deyildir. Göstərilən əlamətləri görə, demək olar ki, yuxarı məhkəmə orqanları tərəfindən xülasələr tabelikdə olan məhkəmələrin fəaliyyətində ancaq rəhbər başlanğıcdır. Öz hüquqi qüvvəsinə görə, əhəmiyyətinə görə onlar kazual təfsir ilə Ali Məhkəmənin qərarları arasında aralıq mövqe tutur. Ali Məhkəmənin məhkəmələrin təcrübəsinin ümumiləşdirilməsinə dair rəhbər müddəaları təbiətinə və hüquqi qüvvəsinə görə müəlliflər arasında fikir ayrılığına səbəb olur. Əksər müəlliflər belə aktların aşağı məhkəmə orqanları üçün məcburi xarakter daşdığını, digərləri isə belə aktların hüquq praktikasının digər sahələrində yayıldığını qəbul edirlər.

HÜQUQ NORMATIVİNİN TƏFSİRİNİN ÜMUMQƏBULEDİLMİŞ ÜSULLARI

Hüquq normalarının müxtəlif təfsir üsulları vardır. Təfsir üsulu hüquq normasının məzmununu müəyyən etmək üçün istifadə olunan bircinsli ictimai münasi-

bətlərin və vasitələrin məcmusudur. Burada vasitə dedikdə, təfsir prosesində istifadə olunan həqiqi biliklərin mənbələri başa düşülür. Bu qrammatika haqqında, qanunların yaranma tarixi haqqında və sair haqqında bilikdir. Təfsirin ümumqəbuledilmiş üsulları aşağıdakılardır:

- a) Qrammatik təfsir üsulu;
- b) Sistematik təfsir üsulu;
- c) Məntiqi təfsir üsulu;
- d) Tarixi təfsir üsulu;
- e) Teleoloji təfsir üsulu (ratio legis)
- f) Konseptualist təfsir üsulu

Qrammatik təfsir (Literal rule) metodunda qanun maddəsinin mənası, bu maddənin mətnində istifadə olunan kəlimələrinə, bu kəlimələrin cümlənin daxilindəki mövqeyinə, söz sıralamasına və durğu işarələrinə baxılaraq müəyyən edilir. Və ən əsası bu təfsir metodunda sözlərin lüğəvi mənası, qrammatik qaydalar, hətta bəzən bir vergülün yeri vacib rol oynayır.[6]

Yəqindir ki, qanun maddəsinin nə mənə verdiyini bilmək üçün hər şeydən əvvəl o maddənin mətninə, mətnə istifadə olunmuş sözlərə baxmaq lazım gəlir. Təfsirdə ilk işlədilən metod məhz qrammatik təfsir metodudur, çünki digər metodlara qrammatik təfsirlə ədalətli nəticələr əldə olunmadıqda müraciət edilmişdir. Yəni də digər təfsir metodlarında da qrammatik təfsirin müəyyən qədər yeri var. Lakin, bu təfsir metodunun ayrıca fərqi bundan ibarətdir ki, qanundakı ifadənin mənası əsas sayılır, burada qanun mətninin sözlər əsas sayılır və bu sözlərdən xaricə çıxmaq istənilir.

Hüquq normalarının məzmununun hamı tərəfindən düzgün, eyni cür başa düşülməsinə nail olmaq məqsədilə qanunverici özü də hərfi təfsir verə bilər. Məsələn, Qədim Hindistanın hüquq mənbəyi olan “Manu” qanunlarının səkkizinci fəslinin 332-ci paragrafında göstərilir ki, soyğunçuluq mülkiyyətinin gözləri qarşısında törədilən və zorakılıqla müşayiət olunan əməldir. Oğurluq isə mülkiyyətinin olmadığı vaxt törədilən əməldir.

İngilis dilində bu metod textualism adlanır. ABŞ-da

bu metodun tərəfdarları qeyd edir ki, əsas qanun konstitusiyaya mətnində işlədilən sözlər günlük işlədilən, dildəki sadə və aydın mənələrdə təfsir olunmalıdır. Yəni bir vətəndaşın qanun mətnini alıb oxuması ilə anladığı nədirsə, qanunun mənası odur. Müxtəlif dillərdə yazılmış beynəlxalq hüquqi sənədlərin və Avropa İttifaqı qanunvericiliyinin təfsirində də qrammatik təfsir metodundan tez-tez istifadə edilir. Maddənin ingiliscə mətni təfsir olunarkən hər hansı bir sözlə bağlı tərəddüd yaranarsa, eyni maddənin fransızca mətninə baxılır. Bəzən fransızca sözün ingiliscə sözə görə, bəzən də ingiliscə sözün fransızca sözə görə mənası daha aydın ola bilər. Daha aydın olan dil əsas alınaraq maddə mətni təfsir olunur.[7] Bu, qrammatik təfsir metodudur. Bir şeyi də vurğulamaq lazım gəlir ki, qrammatik təfsir ratio legis nəzərə alınmadan edilməməlidir.

Bir sıra xüsusi terminlər vardır ki, hərfi təfsir zamanı bunların mənasının aşkar edilməsi zəruridir. Məsələn, qarant – bank, digər kredit idarəsi və ya sığorta təşkilatıdır. İcrasının ekstsessi, icraçı tərəfindən razılaşdırılmış ümumi niyyətdən kənara çıxmaqla, yəni cinayətin digər iştirakçılarının qəsdilə əhatə olunmayan başqa cinayətin törədilməsidir; residivist 1960-cı il Azərbaycan Respublikasının CM-də işlədilən bu söz 1999-cu il CM-də işlədilmir, mənası təkrar cinayət etmiş şəxs deməkdir.

Qrammatik təfsir də tənqiddə məruz qalmışdır. Bu təfsir metodu parlamentin iradəsinin qanun mətnində tam olaraq əks olunduğu fərziyyəsinə dayanır. Yəni, qanunverici orqan öz niyyətini bildirmək üçün tam düzgün ifadələrdən istifadə edir. Qrammatik təfsirdə ən çox tənqid edilən tərəf məhz budur. Çünki, qanun layihələrinin hazırlanma prosesi çox mürəkkəb və texnikidir. Doğrudur, müvafiq komissiyalar bu işlə məşğul olur, lakin deputatların bəzən qalın və yorucu mətnləri oxuyub tam “təftiş” etməsi sual doğurur. Keçmiş qanun mətnlərinin təfsirində bu metod digər tənqid cəbhəsi açıq. Bu tənqiddə görə, qanun mətnində istifadə olunan sözlərin mənası zamanla dəyişə bilər. Habelə, zaman keçdikcə qrammatik qaydalar da dəyişə bilər. Bu dəyişiklikləri nəzərə almadan edilən təfsir yanlış olacaqdır. Qrammatik təfsir hüquq normasının təfsirinin mütləq düzgün metodu kimi çıxış etmir, məsələn Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 741-ci maddəsində deyilir: “Əgər müqavilənin iştirakçıları borcun faizlərlə verilməsini şərtləşdirərlərsə, faizlər müvafiq surətdə bir ilin sonunda ödənilməli, borc bir il başa çatanaqədər qaytarılmalıdır, borcun qaytarılması

ilə bir vaxtda ödənilməlidir”. Bu maddəni qrammatik təfsir etdiyimiz təqdirdə, maddənin imperativ (məcburi) xarakter daşdığı hesab oluna bilər. Lakin, MM-nin 6.3-cü maddəsinə nəzərən deyə bilərik ki, 741-ci maddə dispoziitiv xarakterlidir, yəni göstərilən misalda maddənin hipotезasını qrammatik təfsir etmək, qanunvericinin iradəsinin təhrif olunmasına səbəb ola bilər. Sistemativ təfsir üsulu hüquq normalalarının sistemliyindən irəli gəlir. Bu təfsir metodu qanun maddələrinin tək-tək ələ alınmasından çox, bütöv maddənin tutarlı bir sistem olaraq ələ alınıb təfsir olunmasını ehtiva edir.

Sistemativ təfsir metodunun kökündə latın dilindəki bu prinsip var – *Nemo aliquam partem intelligere protest antequam forum perlegit* (heç kim bütün oxumadan bir parça hissəni düzgün anlamaz). Yəni, bu ifadəyə görə, bir mətni bütövlükdə oxumadan o mətnin bir hissəsini anlamaq mümkün deyildir. Deməli, mətnin bir bölməsinin ən yaxşı şərhə, o bölmədən əvvəl və sonra gələn bölmələrin gözönündə tutulması ilə edilən şərhdir. Bu təfsir üsulunda hüquq normasının hüquq sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsinin obyektiv əsası kimi ictimai münasibətlər çıxış edir. Sistemativ təfsir metodundan çıxış edərək, deyə bilərik ki, CM-in xüsusi hissəsində “sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər” fəslinin digər fəsillərdən əvvəl verilməsi bu növ cinayətlərin daha çox ictimai təhlükəli olduğu anlamına gəlir. Sistemativ təfsir zamanı hüquq norması həm eyni sahəni digər hüquq norması ilə, həm də başqa sahədən olan hüquq norması ilə müqayisə edilə bilər. Bizans hüququnun mənbələrindən biri “Ekloqa”nın 17-ci titulu cinayət və cəzaya həsr olunmuşdur. Burada cinayətlərin bir neçə növü: dövləti cinayətlər, din əleyhinə olan cinayətlər, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər, əmlak cinayətləri, ailə və mənəviyyət əleyhinə olan cinayətlər göstərilirdi. Cinayətlərin bu cür sıralanması heç də təsadüfi deyildir. Bu titulu sistemativ təfsir etdiyimiz təqdirdə görə ki, bu cinayətlər ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə sıralanmışdır.[8]

Sistemativ təfsir anlayışının təməlində hüquq normalalarının tutarlı bir sistem meydana gətirdiyi fikri mövcuddur. Bu cür təfsirin məqsədi normalar arasındakı sistemativ əlaqələri kəşf etmək və hər normanı ən uyğun yerə yerləşdirməkdir.

Sistemativ təfsir üsulu, xüsusilə *lex imperfecta* (qeyri-təkmil qanun) olaraq bilinən normaların təfsir olunmasında vacib rol oynayır. Belə normalar qayda qoyur, lakin bu qayda üçün sanksiya məcburi deyildir. Demək,

bir-birini tamamlayan bu tip normalar varsa, bunların təfsir olunmasında sistemativ təfsirdən istifadə oluna bilər. Hüquq nəzəriyyəsində sistemativ təfsirin bəzi qisimləri “Məntiqi təfsir” başlığı altında təhlil edilir. Fransız hüquqşünas-alim Klaude Du Paskuer məntiqi təfsirin daha konkret, sistemativ təfsirin isə daha çox mücərrəd və elmi xarakter daşdığını qeyd edir.[9]

Məntiqi təfsir üsulu müstəqil təfsir üsulu olmaqla qanunun mənasını məntiq qanunlarını tətbiq etməklə aydınlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Məntiqi üsul bütün təfsir növlərində tətbiq edilir. Bu üsulun məğzində hüquq normalalarının mənasının onların qanunçuluğun ümumi prinsiplərinə əsasən açılması dayanır.

Məntiqi təfsir üsulu sistemativ üsuldan onunla fərqlənir ki, məntiqi təfsirdə hüquq normasının hüquq sistemində yerini müəyyən etmək lazım deyildir. Normanın quruluşunu təşkil edən ünsürlərin aşkar müqayisə edilməsi də məntiqi təfsir üsuluna daxildir. Məntiqi təfsirdə ən geniş yayılmış, qəliz əməliyyatlardan biri də anlayışı məntiqi analizidir. Bildiyimiz kimi, hüquq norması ümumi və mücərrəd davranış qaydasıdır. Ümumi və mücərrəd anlayışlardan istifadə edilməsi ona bu xarakteri verir. Konkret şəraitlərdə isə konkret subyektlər tərəfindən normanın tətbiqi üçün onu konkretləşdirmək, təfsilatlı göstərmək lazım gəlir. Buna anlayışın məntiqi analizi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Analizdə anlayışın əlamətləri hissələrə bölünür, onun həcmi müəyyənləşdirilir. Nəticə olaraq, anlayışın məzmunu və həcmi daha konkret mülahizələrin məcmusunu ifadə edir.

Tarixi təfsir (*legislative history*) üsuluna görə, qanunverici bu və ya digər hüquq normasının cəmiyyətin obyektiv qanunauyğunluqlarının tələbinə uyğun və konkret tarixi şəraitdən asılı olaraq müəyyən edir. Burada hüquq dövlət siyasətinin və vəzifələrinin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Buna görə də, hüquq normasının mənası yalnız o halda qanunvericinin iradəsinə uyğun olaraq aydınlaşdırıla bilər ki, qanunverici həmin normanı verərkən nəyi əsas tutduğu, nə kimi məqsədlər güddüyü aşkara çıxarılsın, normanın məzmunu onun meydana çıxdığı tarixi şəraitlə əlaqələndirmiş olsun. Hüquq normasının bu cür aydınlaşdırılması tarixi təfsir üsulu adlanır. Çox vaxt normanın özündə, öz mətnində tarixi təfsir verilir.

Tarixi təfsir üsuluna misal olaraq, ÇXR-in 1982-ci il Konstitusiyasını göstərmək olar: Çinin bu konstitusiyasının bu preambulasında müasir dövr “sosializm quruculuğunun başlanğıc mərhələsi”, Çin cəmiyyəti

isə sosialist quruluşu kimi müəyyən edilir. Burada eyni zamanda “Çin xüsusiyyətləri ilə sosializm” və “Müasirləşdirilmiş sosializm” haqqında (konstitusiyaya 1993-cü ildə ÇKP-in 1992-ci ildə keçirilmiş 14-cü qurultayının qərarları əsasında daxil edilmiş düzəlişlər) danışılır. Bu müddəalardan çıxış edərək deyə bilərik ki, konstitusiyanın məzmununu onun meydana çıxdığı tarixi epoxa ilə əlaqələndirilmişdir.[10]

Teleoloji təfsir (ratio legis) üsuluna keçməzdən qabaq teleogiya təliminə anlayış verək. Bu təlim dünyada hər şeyin qabaqcadan müəyyən olunmuş bir məqsədə uyğun olaraq yaradıldığını və inkişaf etdiyini irəli sürən təlimə deyilir. Həmin təlimə görə, dünyada hər şeyin “nə üçün?”, “nə səbəbə?” kimi suallarla sorğulayıb öyrənmək olar.

Bu təfsir üsulu hüquq normasının məqsədinə və dəyərlərinə uyğun şərhini nəzərdə tutur. Təlimin kökündə dayanan “telos-məqsəd” kəlməsi üsulun məğzində durur. Bu təfsir üsulu geniş yayılmışdır, belə ki, Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin tətbiq etdiyi əsas təfsir üsulu budur.

Teleoloji təfsirə görə, hüquq da yaşayan varlıqdır, hansı ki, zaman keçdikcə o da dəyişir və zamanın tələbinə uyğunlaşdırılır. Qanunun mətni, ya da hazırlıq işləri qanunun şərhinə kömək edə bilər, lakin bunlarla kifayətlənmək olmaz. Bunlarla yanaşı, qanunun məqsədini və zamanın ehtiyaclarını göz ardı etməməliyik. Belə ki, hüquq yaşayan bir sistem olduğuna görə, hər nəslin və hər dövrün tələblərinə cavab verməlidir. Bundan da yola çıxaraq deməliyik ki, qanunlar tətbiq olunduğu dövrdəki ehtiyaclara uyğun şərh olunmalıdır. Teleoloji təfsir tərəfdarları deyir ki, zamanla dəyişən ehtiyaclar səbəbiylə, qanunun köhnə tərzdə tətbiqi cəmiyyətdəki ədalət hissəsinə zidd nəticələr doğursasa, qanunun belə ədalətsiz vəziyyəti ortadan qaldırılacaq tərzdə təfsir olunmalıdır.

Lakin, bu üsul da tənqidə məruz qalır. Bu üsula görə, qanunlar qüvvəyə mindikdən sonra qanunvericinin iradəsindən çıxıb müstəqil varlığa çevrilirlər. Bu fikir nəzəri olaraq tutarlı deyil. Yəni hər bir hüquq norması öz qüvvəsini qanunvericinin səlahiyyətindən alır. Digər baxımdan, qanunun günün tələbinə görə tətbiqi hüququn tətbiqində qeyri-sabitliyə gətirib çıxara bilər. Bu üsulun tətbiqi ölkədə hüquq birliyini və sabitliyini poza bilər. Həmçinin, bu üsulun həddən ziyadə tətbiqi hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinə ziddir. Çünki, bu cür təfsirdə məhkəmə orqanı konstitusiyaya və qanunda ol-

mayan norma qoya bilər, bu da normalda qanunvericiliyə xass səlahiyyətdir.

Konseptualist təfsir metodu Alman tarixi hüquq məktəbi tərəfindən qəbul edilmişdir. Bu üsulla görə, müəyyən bir hüquq normasını şərh edərkən “sosial həqiqət”dən və ya konkret gerçəklikdən daha çox hüquq normasının mücərrəd tərkibindən yola çıxmaq lazımdır. Hüquq normasının tərkibi hüquq elminin meydana gətirib inkişaf etdirdiyi terminlər ilə müəyyən olunmalıdır. Beləliklə, bu təfsir üsulunda “mülkiyyət”, “öhdəlik”, “müqavilə”, “əqd”, kimi təməl terminlər böyük rol oynayır. Konseptualist təfsir üsulunun tərəfdarları, qanunun ölkənin hər yerində eyni cür şərh olunub tətbiq olunmasını istəyirlər.

Həcminə görə təfsir 3 növə bölünür:

a) Hərfi təfsir – normanın məzmunu ilə onun hərfi ifadəsi arasında uyğunsuzluq meydana çıxarsa, demək qanunun hərfi mənası ilə onun ruhu üst-üstə düşmür. Bu zaman hərfi təfsir insanların köməyinə gəlir.

b) Məhdudlaşdırıcı təfsir — əgər aydınlaşdırma zamanı müəyyən edilə ki, hüquq normasının həqiqi məzmunu onun mətni ifadəsindən dardır, o zaman normanın mətni ilə onun məzmunu tam uyğunlaşdırılmalıdır.

c) Genişləndirici təfsir — əgər normanın təfsirinin nəticəsi göstərsə ki, normanın həqiqi məzmunu onun mətni ifadəsindən bir qədər genişdir, onda normanın genişləndirilmiş təfsiri verilir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Georges Kalinawski, “Philosophie et logique de l'interprétation en droit” Archies de la philosophie du droit, 1972, p.39.
2. Jerzy Wroblewski, “Interpretation en droit: theorie et ideologie” Archies de la philosophie du droit, 1972, p.53.
3. Kemal Gözler, “Hukuka Giriş”, s.156.
4. Строгович М.С. «Проверка законности и обоснованности судебных приговоров» Изд. АН. СССР, 1956,с.250.

5. R.David, "Basics of Modern Law System", 1976, p.301. 3

6. H.Hatemi, "Medeni Hukuka Giriş", İstanbul, 1999, s.99.

7. Fisher v Bell (1960), UK Divisional Court

8. M.Məlikova, E.Nəbiyev, "Xarici Ölkələrin Dövlət və Hüquq Tarixi", I hissə, səh.241.

9. Claude Du Pasquier, Introduction À la Théorie Générale Et À la Philosophie du Droit,

10. V.Y. Çirkin, "Xarici Ölkələrin Konstitusiyaya Hüququ", səh. 580.

EVTANAZİYA: “ÖLÜM HÜQUQU”, YOXSA CİNAYƏT?

Firavan Alizada

Baku State University, 2nd year student in
Law Faculty

GİRİŞ:

Hazırda evtanaziya sağalmayan xəstəlikdən əziyyət çəkən xəstələrin öz arzuları ilə ölümlərini həyata keçirilməsi kimi əsaslandırılarsa da, bu anlayış XX əsrin ikinci yarısında nadir əxlaqi və qanuni fenomen kimi ortaya çıxıb. Evtanaziyanın yaranma tarixini və mahiyyətini araşdırdıqda isə, onun ictimai təhlükəlilik dərəcəsi ilə yanaşı, həm də ifrat formada mənəviyyətsizlik və vəhşiliklə bağlı olduğunu asanlıqla görmək mümkündür. Üstəlik, evtanaziya Azərbaycan Respublikasının milli-mənəvi dəyərləri ilə yanaşı, mövcud qanunvericiliyi – cinayət, tibbi, etik və dini norma və təlimləri ilə də ziddiyyət təşkil edir və bir sıra ağır cinayətlərlə sıx bağlı hal kimi qəbul edilir.

Buna baxmayaraq, müasir dövrdə qərb dövlətlərində əsas götürülən “bütün insanların öz həyatlarını sərbəst həll etmək hüququ var və hər bir şəxs öz seçimində sərbəstdir” prinsipinə söykənən bəzi şəxslər insanın öz ölümünə razılıq verməsinin gərəkliliyini də onun əsas hüquqları sırasına daxil etməklə, evtanaziyanın Azərbaycanda da tətbiqinin tərəfdarı kimi çıxış edirlər və bu zaman digər ölkələrin təcrübəsini misal gətirirlər. Doğrudur, qədim dövrlərdə də evtanaziya mövcud olub, lakin Qədim Yunan və Roma dövlətlərində “özünü öldürmə” həmişə pislənilib.

EVTANAZİYA NƏDİR VƏ O, HANSI ÖLKƏLƏRDƏ TƏTBİQ EDİLİR?

Orta əsrlərdə İngiltərədə isə özünü öldürmə qəsdən adam öldürmənin sadə növü hesab edilirdi. Evtanaziya təlimi ilk dəfə XVIII əsrdə ingilis filosofu Frensis Bekon tərəfindən irəli sürülüb. F.Bekonun fikrincə, evtanaziya can verməklə müşahidə edilməyən yüngül və ağrısız ölümdür. Yaponiyada isə özünü öldürmə samuray ənənəsinin zəruri tərkib hissəsi kimi ortaya çıxıb. Üstəlik, dərhal başa çatan ölümü və ya canverməni iştirakçılar da müşahidə edirdilər. Yaponiyada “xarakiri” (“qarnıçıma”) özünəqəsdin bir forması olsa da, bu,

həmin xalqın tarixi-mədəni ənənələrinin simvolu hesab edilir. Bu qəsdin mahiyyətində isə düşmənin əlinə sağ keçməmək və şərəfli ölüm durur. 1933-cü ildə Almaniyada nasistlər hakimiyyətə gələndən sonra onlar ilk növbədə irsi xəstəliklərin sterilizasiyası haqqında qanun qəbul etdilər. Üçüncü Reyxin “T-4” adlandırılan bu proqramı geniş tətbiq edilməyə başlandı. İkinci dünya müharibəsi dövründə Almaniyada evtanaziya ilə bağlı qeyd edilən proqrama uyğun olaraq, həbs düşərgələrində insanların öldürülməsi qanuniləşdirildi. XX əsrin 70-80-cı illərində Hollandiyada da qanunvericilik və tibbi təşkilatların razılığı ilə xəstənin ölümünü asanlaşdırıcı dərmanların tətbiq edilməsinə icazə verildi. 1980-cı ildə Papa II İohan Pavel evtanaziyanın tətbiqinin əleyhinə Deklarasiya qəbul etdi. 1996-cı ildə Avstraliyanın şimal ərazisində könüllü evtanaziyanın qəbuluna səs verilsə də, 9 aydan sonra Federal Parlament həmin qanunu ləğv etdi. 1997-ci ildə ABŞ-in Oreqon ştatında “Ləyaqətli ölüm” barədə qanunun qəbuluyla, müəyyən edilmiş şərtlər daxilində özünü öldürməyə kömək edilirdi. Həmin şərtlərə pasientin yaşının 18-dən yuxarı olması, Oreqon ştatında daimi yaşaması, anlaqlı surətdə qərar qəbul etmək imkanının olması, ölümqabağı xəstəliklə bağlı iztirablarının çox olması, eyni zamanda ölümünə ən azı 6 ay qalması kimi amillər daxil idi. Bundan əlavə, xəstənin bir yazılı və iki şifahi müraciəti olmalı, könüllü dərman qəbul etməli idi. 2003-cü il məruzəsinə görə, həmin ştatda “şəfqətli ölüm”lə 171 hadisə qeydiyyata alınmış, evtanaziya ilə bağlı 67 nəfər dərman qəbul edib ölmüş, 2 pasient isə ölüm ayağında olmuşdur. Ümumi müraciət edənlərdən 10 nəfəri isə hələ də yaşayır.

Avropa ölkələrində xüsusən 2001-ci ildə İsveçrənin Milli Soveti evtanaziyanın tətbiqinə icazə verdi. 01 fevral 2002-ci ildə isə Hollandiyada könüllü evtanaziya və özünü öldürməyə kömək edilməsinə icazə verildi. 2002-ci ildə Belçikada da, Hollandiyada olduğu kimi, qeyd edilən qanun qəbul edildi.

AZƏRBAYCAN QANUNVERİCİLİYİNDƏ EVTANAZİYA: HÜQUQİ, TİBBİ VƏ DİNİ BAXIMDAN ŞƏRHİ

XX əsrin 90-cı illərində ABŞ-da Kiriş Kordanın rəhbərlik etdiyi kilsə evtanaziyası fəaliyyətə başlamışdı. Bu təşkilatın fəaliyyəti köhnə, lakin həll edilməmiş və nəzarət olunmayan dünyada əhalinin qlobal artımının qarşısını almağa yönəlmişdir. Korda dörd prinsip əsasında – suisid, sodorniya, hannibalizim və mayalanma əleyhinə dərmanlardan istifadə etməklə, bu problemin həll edilməsinin mümkün olduğunu göstərmişdir. Bu təlimdə göstərilən suisid, yəni özünü öldürmə dərəcəsinə çatdırma (Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 125-ci maddəsi) maddi, xidməti və s. cəhətdən asılı olmuş zərərçəkmiş şəxsi onunla amansız rəftar etmə, onun ləyaqətini mütəmadi olaraq alçaltma, ona hədə-qorxu gəlmə yolu ilə özünü öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırma kimi başa düşülür.

Böyük Britaniyanın ensiklopediyasında “suisid” termininin izahı aşağıdakı kimi göstərilib: “Heç kəs real olaraq bilmir ki, nə üçün insanlar özlərini öldürürlər”. Statistik məlumatlara görə, hər 4 suisid nəticəsində 4 ölümdən 3-nü sağlam şəxslər törədirlər. Bu kateqoriyalı cinayət törədənələr ağır depressiya keçirənlər, ağıl zəifliyi olanlar və narkomanlar da ola bilərlər. Səbəblər isə onların lazımı səviyyədə tərbiyə almamaları, natamam təhsil, ailə faciəsi (münaqişələri), ağır tale və s. ola bilər.

Göründüyü kimi, suisid ölkəmizdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 125-ci maddəsində qeyd edilən tövsifedici əlamətlər olduqda cinayət tərkibi yaranır.

Qərb ölkələrindən fərqli olaraq, Azərbaycan qanunvericiliyində evtanaziya cinayətinin öz tərkibinə görə çox mürəkkəb olub, törədilmə üsulu, motiv və məqsədi, cinayətin subyektinin qəsdən adam öldürmənin ağırlaşdırıcı növü kimi qəbul edilir.

Tibbi nöqteyi-nəzərdən götürükdə, ölümün fizioloji və patoloji formaları vardır. Fizioloji ölümdə insanın ölümü təbii proses olub həyat fəaliyyətinin dayanması ilə başa çatır və bu ölüm cinayət hesab edilmir, yəni insan ona verilən ömrü yaşayır. Patoloji ölüm isə xəstəlik və zorakı hərəkətlərlə bağlı olub, motiv və məqsədindən asılı olaraq, cinayət hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Mənəvi və dini nöqteyi-nəzərdən isə insan ona verilən həyatı yaşamalardır.

Belə ki, Qurani-Kərimin “Ali-İmran” surəsinin 145-ci ayəsində deyilir: “Allahın izni olmayınca, heç kəsə ölüm yoxdur. O, (ləvhi-məhfuzdur) vaxtı müəyyən edilmiş yazıdır”.

Və ya “Əl-Nisa” surəsinin 78-ci ayəsində deyilir: “Harada olursunuz olun, hətta uca və möhkəm qalalar içərisində olsanız belə, ölüm sizi haqlayacaq”. “Əl-İsra” surəsinin 33-cü ayəsində deyilir: “Allahın haram buyurduğu cana haqsız yerə qəsd etməyin”. Quranla yanaşı, digər müqəddəs kitablarda da insan həyatına qəsd qadağan edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, harada yaşamalarından asılı olmayaraq, hər bir müsəlman ailəsi üçün Quranın müddəaları ümdə vəzifə hesab edilir.

F.V.Nitsşe 1888-ci ildə yazdığı “Antixrist” əsərində qeyd edirdi: “...Xristianlıq şəfqətli din hesab edilir. Lakin şəfqətlilik, rəhmdillik inkişaf qanunu olan seleksiyanı ləngidir. Artıq ən azı 2 min il keçməsinə baxmayaq, bir dənə də olsun Allah yaranmamışdır... Allahın tək olması məlumdur”. Z. Freyd “Gələcəyə aid bir illüziya” əsərində qeyd edirdi ki, psixozanalizdə günah (təqsir) dindən az rol oynamır və bütün hllarda günah əsas amildir. Yəni, Qərb düşüncəsində insanlıq hər keçən günün daha yaxşı olub geriçevrilməz bir sonsuzluğun içində olması kimi qəbul edilir.

İsveç Kralı III Qustav özünün “Hicazda İslam” kitabının müqəddiməsində yazır: “İslamın əsası çox sadədir. Bu, “Allahdan başqa ibadətə layiq məbud yoxdur” kəlməsidir və bu həqiqət Məhəmməd Peyğəmbərə nazil olmuşdur. Siz Quranda indiki dövrün elmlərinə zidd olan heç bir şey tapa bilməzsiz və bu dinə riayət etməyə dəyər”.

Nəzərə almaq lazımdır ki, Quran bütün səmavi kitablara (Tövrat, İncil, Zəbur və s.) iman gətirməyi, nicat yolunun həmin müqəddəs kitablara vasitəsilə tapılmasını tövsiyə edir. (“Əl-Bəqərə” surəsi, 4-5-ci ayə). Bütün bunlar onu göstərir ki, insan övladı üçün mənəviyyat və etiqad onu formalaşdıran, ailədə, cəmiyyətdə sağlam düşüncəli, vətənpərvər kimi yetişməkdə və öz övladlarını da bu ruhda tərbiyə etməkdə çox önəmli vasitələrdir.

Evtanaziya ilə bağlı cinayət qanunvericiliyinə gəldikdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsində həmin cinayətin subyekti 16 yaşına çatmış hər hansı anlaqlı şəxs ola bilər. Belə şəxslər qismində zərərçəkmiş şəxsin qohum, valideyn və tibb işçilərinin olması nəzərdə tutulur. Bu halda xəstənin xahişi ilə onun ölümü:

- 1) obyektiv cəhətdən hər hansı vasitə ilə;
- 2) yaxud hərəklə tezləşdirmə;
- 3) və ya onun həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırma formalarında icra edilməsi qeyd edilir.

Lakin istər Cinayət Məcəlləsinin həmin maddəsində, istərsə də Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin şərhinə dair ədəbiyyatlarda xəstəliyin hansı mərhələsində evtanaziyanın icra olunması və s. faktorlar qeyd edilməyib. Belə ki, tibbi nöqtəyi-nəzərdən xəstəliyin təsnifatı onun etiologiyasından (səbəb və əmələ gəlmə şəraiti), patogenezi mərhələsindən (xəstəliyin inkişafı, orqanizmə vurduğu zədə və s.), xəstəliyin mahiyyətindən (psixi, ictimai faktorlar), xəstəliyin mərhələlərindən: latent dövrü (qızıl dövrü), prodromal (xəbərdarlıq dövrü), xəstəliyin yüksək inkişaf mərhələsi (bütünlüklə üzə çıxması), həlledici dövrü (bu dövrəyə sağalma, ya ölüm), ölüm (kliniki və ya bioloji) – asılıdır.

Bundan əlavə, xəstəliklərin əmələ gəlmə və gedişinə təsir göstərə bilən patogen daxili və xarici faktorlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, patogen xarici faktorlar mexaniki (travmatik şok), fiziki (müxtəlif şüa enerjiasının təsiri, atmosfer təzyiqi, radiasiya və s.), kimyəvi (qida, sənaye məhsulları və müxtəlif üzvi, qeyri-üzvi maddələrlə zəhərlənmə və s.), bioloji (qidalanmanın pozulması, mikroblar, karozitlər və s.), psixi (ali sinif fəaliyyətinin həddindən artıq gərginliyi, psixi xəstəliklərin əmələ gəlməsi), ictimai faktorlar (ictimai və mədəni həyat səviyyəsi, tibbi yardımın təşkili və s.) nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda patogen daxili faktorlar əsasən irsi xəstəliklər, immunitet və s. ilə bağlıdır. Odur ki, pasientin xəstəliyin hansı mərhələsində və şəraitdə qeyd edilən ölümə razılıq verməsi dəqiqləşdirilməyib.

Eyni zamanda həmin cinayətin obyektiv cəhətlərdən biri kimi hər hansı vasitə və yaxud hərəklə tezləşdirmədə – zəhərli iynə vurulması və güclü təsir edən zəhərin də qəbulu məsələsində də – ziddiyyətlər vardır. Belə ki, istər-istəməz zəhərli iynə və ya güclü təsir edən, ölümə səbəb olan həmin maddənin (zəhərin) cinayətin subyektinin haradan əldə etməsi, əldə etmənin özünün qanunla qadağan edilib-edilməməsi və s. suallar ortaya çıxır. Məsələn, metil spirtinin (metanol) 10-150 ml, xlor üzvlü birləşmələrinin 30 q., psix-

otrop təsirə malik olan barbitukatlardan (luminal) 100 mq/kq, xolinolif (məs.: atropin) 0,1 kq, narkotiklər (məs.: morfin) 0,1-0,2 q, aksen və onun birləşmələri 0,06-0,2 q, mis və birləşmələri (mis kuponu) 10 ml, qurğuşun və birləşmələri 20-50-qr ölüm dozası hesab edilir.

ƏMƏLİN TÖVSİFİ:

Əməlin tövsifi ilə əlaqədar qeyd etmək lazımdır ki, sərbəst əldə edilənlər istisna olmaqla, narkotik vasitələrlə və ya psixotrop maddələrlə yanaşı, onlara aid olmayan güclü təsir edən və ya bu qəbildən olan maddələri əldə etdikdə və ya tezləşdirdikdə evtanaziya cinayətinin subyektini Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 240.1-ci maddəsi ilə və ya qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya prekursorları bu məqsədlə əldə etdikdə Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 234.1-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyəti daşıyır (yəni evtanaziyanın tərkib hissəsinə çevrilir və bunsuz həmin cinayət tərkibi yaranmır). Məlum olduğu kimi, ambulator xəstələrə dərman reseptləri yazılması qaydalarına görə zəhərləyici və narkotik maddələrin adları birinci, qalan tərkib hissələri sonra yazılır.

Evtanaziyanın subyektini narkotik vasitələri və psixotrop maddələri əldə etmək hüququ verən reseptləri tibbi göstəricilər olmadan qanunsuz aldıqda və ya saxtalaşdırılmasında iştirak etdikdə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 239-cu maddəsi ilə də məsuliyyət daşıyır. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsinin obyektiv cəhəti kimi, hər hansı vasitənin özü başqa cinayət tərkibləri yaradır və obyektiv cəhətin əsas əlamətinə çevrilir.

Qanunun mənasına görə, evtanaziya cinayətini törətmək üçün xəstəyə ölümə səbəb olan ağır xəsarətlərin yetirilməsi siyahısının aydınlaşdırılması da zəruridir. Bu xəsarətlərin siyahısı Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin 08 fevral 1999-cu il tarixli 09 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Bə-dən xəsarətlərinin ağırlıq dərəcəsinin məhkəmə-tibbi təyini Qaydaları”nın 7-ci bəndində verilib. Həmin qaydalarda həyat üçün təhlükə törədən və ya adi gedişində ölümə nəticələnən xəsarətlər nəzərdə tutulur.

Məlum olduğu kimi, ağırlaşdırıcı hallarda adam öldürmə həmişə qəsdən törədilir (Maddə 120.2). Cinayətin subyektini bütün hallarda zərərçəkmişin

ölümünü arzulayır, məqsəd və motivi buna yönəlir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsində cinayətin motivi – xəstəni iztirablardan qurtarmaq üçün yazığı gəlib pasientin xahişi ilə onu öldürməsi – çox ziddiyyətli və məntiqsiz görsənir.

Belə ki, ağır sağalmayan xəstəliyə düçar olan xəstələri iztirablardan qurtarmaq üçün ağrıkəsici və sakitləşdirici tibbi preparatlardan istifadə etmək, xəstənin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün konsilium keçirib tibbi-psixoloji tədbirlər görmək mümkündür. Odur ki, heç bir şəxs xəstəyə yazığı gəlib belə “fədakarlığa” getməz. Bu mövzu üzərində durarkən, cinayətin harada törədilməsinin şərhinə də ciddi ehtiyac vardır. Həmçinin, tibbi personalda aşağı yaş həddinin 20-25 götürüldüyünü və tibbi təhsili olmayan 16 yaşlı şəxsin bu cinayəti törətməsi də inandırıcı görünür.

Evtanaziyanın mütəmadi tətbiq edildiyi ABŞ və Avropa dövlətlərində müxtəlif yaş qrupunda olan xəstələrin əmlak və digər qiymətli vəsaitlərinin könüllü evtanaziya təşkilatlarına keçirməsi, ölümə razılıq və əmlak münasibətlərinin tənzim edilməsinin notarial qaydada təsdiqi, həkimlərin iştirakı ilə bu prosesin icrası və s. mərhələli proseslərin genişlənmə mexanizmi yuxarıda ətraflı qeyd etdiyimiz məsələlərdən xəbər verir. Belə ki, cinayətdə “şəfqətli ölüm” yox, əsas məqsəd və motiv əmlak və vərəsəlikdən yaranan əmlak payının əldə edilməsinə yönəlir. Bu halda Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 120.2.5-ci maddəsinin tərkibi yaranır.

Cinayət Məcəlləsinin 135-cı maddəsinin tərkib hissəsi kimi, pasientin həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirlərin dayandırılmasına gəldikdə, ağ ciyərlərin və böyrəyin süni nəfəs aparatına qoşulmasının və digər tibbi tədbirlərin fəaliyyətinə son qoyulması başa düşülür. Bu tibbi avadanlıqlar əsasən reanimasiya və xüsusi palatalarda yerləşdirilmiş pasientlərə tətbiq edilir. Həmin cihazlardan isə tibbi biliyi olan tibb mütəxəssisləri, bu sahədə ixtisaslaşmış reanimatoloq həkim və tibb bacıları istifadə edirlər.

Reanimatoloqun vəzifəsi ölməkdə olan orqanizmin həyatı uğrunda mübarizəsinin tibbi qanunauyğunluğunu öyrənmək və ölümün müəyyən bir mərhələsi adlanan kliniki ölüm dövründə pasientin həyatının bərpasına çalışmaqdan ibarətdir. Odur ki, kliniki ölüm halında olan xəstənin ölümə razılıq verməsi və həkimin pasientə yazığı gəlib həmin aparatları dayandıraraq pasientin ölümünə nail olması inandırıcı görünür. Evtanaziyanın, həmçinin suisid, sadomiya, hannibal-

izm və mayalanma əleyhinə dərmanlardan istifadənin, homoseksualizmin, narkotik maddələrdən sərbəst istifadənin leqallaşdırılması, şübhəsiz ki, cəmiyyət üçün çox ağırlı problemlər yaradacaq.

Ayrı-ayrı şəxslərin əmlakına sahib olmaq və ya intiqam almaq üçün “xəstənin” “şəfqətli ölümə razılıq verməsi” və bu ölüm aktının icrasının da cinayət məsuliyyətinə səbəb olmamasının hansı şəraitə yol açacağını təsvir etdikdə, göz önünə dəhşətli bir mənzərə gəlir. Və yaxud da kimsə vəhşiliyin ən iyrənc forması sayılan hannibalizmin qurbanı olmaq istəməz...

Qeyd etmək lazımdır ki, 02 aprel 1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 97.1-ci maddəsinə (evtanaziya) əlavə edilmişdi. Maraqlı cəhət budur ki, istər “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunda (Qanunun 38-ci maddəsi), istərsə də Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin köhnə redaksiyasında 97.1-ci maddəsinə əlavə – evtanaziya təhrik etmə – qeyd edilsə də, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin yeni redaksiyasında (Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsində) bu, qeyd edilməyib və həmin maddədən çıxarılıb.

“Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Qanunun 10-cu maddəsinin 2-ci hissəsində birbaşa qeyd edilir ki, insanların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edirlər.

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 may 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyi haqqında” Əsasnamənin 8.20-ci maddəsində göstərilir ki, Səhiyyə Nazirliyinin vəzifəsi öz səlahiyyətləri daxilində əhalinin tibbi yardım almaq sahəsində hüquqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək və həmin hüquqların pozulmasının qarşısını almaqdan ibarətdir.

Həmçinin, qulluq mövqeyindən sui-istifadə edən vəzifəli şəxslər də həmin cinayətə görə məsuliyyət daşıyır. Maraqlı cəhət odur ki, qəsdən adam öldürmənin sadə formasında (AR CM-nin 120.1-ci maddəsi) cəza növü kimi 7 ildən 12 ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulur. AR CM-nin 135-ci maddəsinə gəldikdə, son hədd kimi 3 ilədək azadlıqdan məhrumetmə cəzası nəzərdə tutulur.

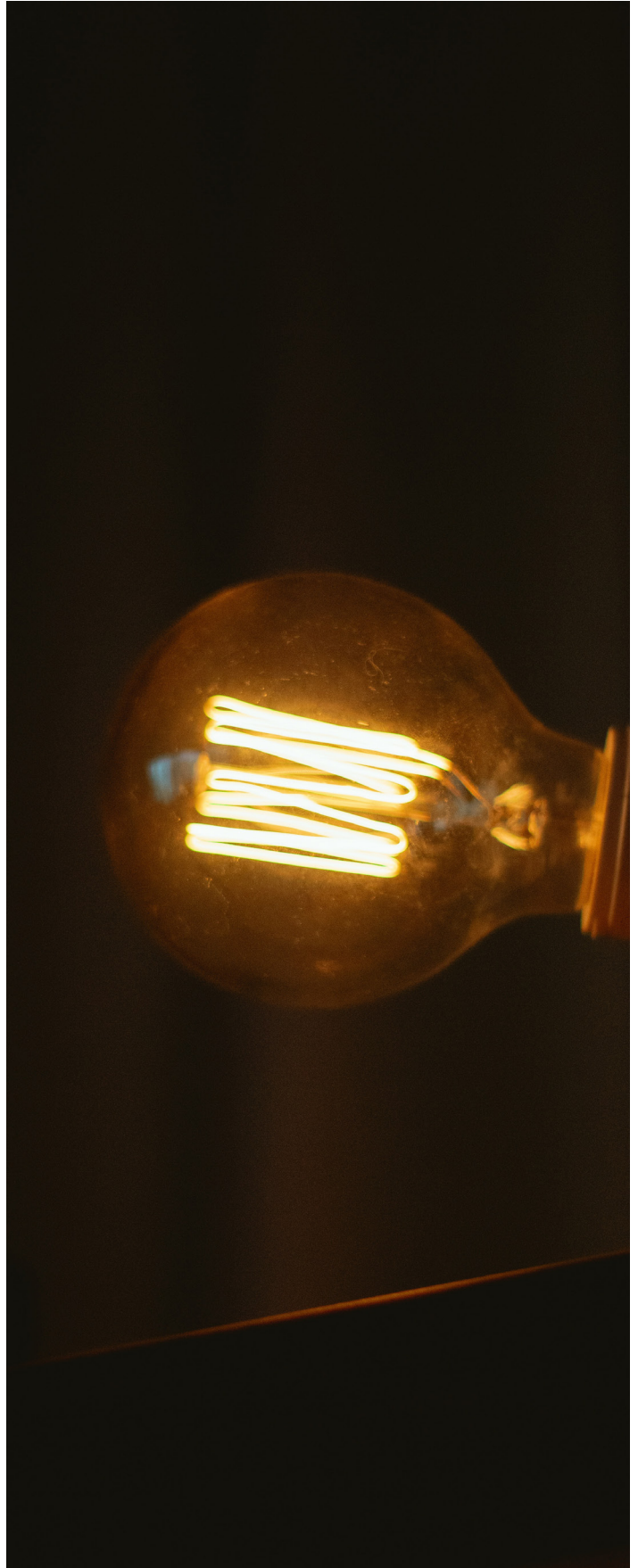
Qeyd etmək lazımdır ki, 15 ildən artıq qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin

135-ci maddəsi ilə indiyədək bir nəfər də olsun cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməyib.

MDB məkanında – istər Rusiya Federasiyasının, istər Belarus, Ukrayna, Gürcüstan və Estoniyanın, istərsə də digər respublikaların cinayət məəcəllələrində də evtanaziyaya dair ayrıca maddə yoxdur. Hamısının cinayət qanunvericiliyində bu əmələ görə cinayət məsuliyyəti ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə və digər maddələrlə tövsif edilir.

NƏTİCƏ:

Yekun olaraq, bildirmək istəyirəm ki, ölkə başçısı Cənab İlham Əliyev son çıxışlarında dəfələrlə milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması ilə bağlı həyəcan təbili çalaraq, bütün xarici təsir və təhdidlərin qarşısında hamımızın səfərbər olunmasının vacibliyini vurğulayıb, sağlam, vətənpərvər və təhsilli nəslin yetişdirilməsini dövlət siyasətinin zəruri istiqamətlərindən biri kimi qarşıya qoyub. Düşünürəm ki, bütün bunlara yenidən baxmaq və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması yönündə cəza siyasətini sərtləşdirmək çox zəruridir.

EVTANAZIYA: “ÖLÜM HÜQUQU”, YOXSA CİNAYƏT?

Samadagha Samadzada

The Academy of Public Administration, Master Student

GİRİŞ:

Evtanaziya mahiyyət etibarını ilə tarixən əsrlər boyu mövcud olsa da, terminoloji ifadə kimi ilk dəfə olaraq XVII yüzillikdə ingilis alimi və filosofu Frensis Bekon tərəfindən gündəmə gətirilib və yunan dilindən tərcümədə (εὖ – yaxşı, θάνατος – ölüm) “yüngül ölüm” mənasını verir. Frensis Bekon qeyd edirdi ki, “həkimin vəzifəsi nəinki xəstəni sağaltmaq, həmçinin xəstəliyin yaratdığı əzab və izzətləri yüngülləşdirməkdən ibarətdir...”. Professor O.S. Kapinusun mülahizələrinə görə “evtanaziyanın sosial-hüquqi hadisə kimi yaranması və inkişafı tarixi özündə əsas üç mərhələni ehtiva edir”. Birinci mərhələ evtanaziyayı Qədim dünyada mövcud olmuş siyasi-hüquqi təlim əsasında mərhəmət və müəyyən şəraitdə qaçılmazlıq kimi nəzərdən keçirir. İkinci mərhələ Orta əsrlərdə mövcud olmuş dini təlimlər əsasında evtanaziya ideyalarına birmənalı olaraq mənfi münasibət ilə şərtlənir. Üçüncü mərhələ Yeni tarixin başlanğıcı ilə başlamış və bugünədək davam etməkdədir. Bu mərhələ evtanaziyaya münasibətdə fikir pluralizminin mövcudluğu, onun lehinə və əleyhinə olan arqumentlərlə bağlıdır. Müasir dövrdə bir neçə dövlətin evtanaziyayı leqallaşdırması faktı bu mövzu ilə bağlı tibb, bioetika, psixologiya, dinşünaslıq və cəmiyyətin digər müxtəlif sahələrində müəyyən diskussiyaların aktuallaşmasına səbəb olmaqla yanaşı, həmçinin hüquqşünasların da bu məsələyə dair akademik səviyyədə yanaşmalarını zəruri edir.

Evtanaziya anlayışına dair bir çox mülahizələr mövcuddur. Onunla bağlı təriflər müəllifdən müəllifə, qanunvericilikdən qanunvericiliyə dəyişir. Məsələn, professor M.İ. Kovalev “Yaşamaq və ölmək hüququ” əsərində evtanaziyayı “tibbi göstəricilər baxımdan əlacsız vəziyyətdə olan insanın mərhəmət motivi ilə, tibb işçiləri də daxil olmaqla, digər bir şəxs tərəfindən həyatının kəsilməsinə yönəlmiş hərəkət” kimi təsvir edir. İngilis dilinin Oksford lüğətində evtanaziya sözü “müalicə edilə bilməyən və ağırlı xəstəlikdən əziyyət çəkən və ya geri dönməz komada olan pasiyen-

tin ağrısız öldürülməsi” kimi izahını tapır. Evtanaziya anlayışına dair leqal tərif bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Məsələn, 1 aprel 2002-ci il tarixdə evtanaziyayı leqallaşdıran Niderland qanunvericiliyinin müəy-yənləşdirdiyi tərifə əsasən, “bu və ya digər şəxsin öz istəyi ilə həyatına son qoymaq qərarı və həmin qərarın bu işdə maraqlı olmayan şəxs tərəfindən yerinə yetirilməsi evtanaziya adlanır”. Evtanaziyanın tərfi həmçinin milli qanunvericiliyimizdə təsbit edilmişdir. Belə ki, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 38-ci maddəsində qeyd olunur: “Evtanaziya, yəni xəstənin xahişi ilə onun ölümünü hər hansı vasitə, yaxud hərəkətlə tezləşdirmək, həyatın davam etməsinə kömək edən süni tədbirlərin dayandırılması qadağandır. Xəstəni bilərəkdən evtanaziyaya meyl etdirən və ya evtanaziya edən şəxs qanunla müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyır”. Qanunverici evtanaziya anlayışına dair analoji tərfi Azərbaycan Respublikası Cınayət Məcəlləsinin 135-ci maddəsində də vermişdir: “Evtanaziya, yəni xəstənin xahişi ilə onun ölümünü hər hansı vasitə, yaxud hərəkətlə tezləşdirmə və ya onun həyatının davam etməsinə kömək edən süni tədbirləri dayandırma – iki ilədək müddətə islah işləri və ya üç ilədək müddətə müəyyən vəzifə tutma və ya müəyyən fəaliyyətlə məşğul olma hüququndan məhrum edilməklə və ya edilməməklə üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır”. Buna oxşar leqal tərfi Rusiya Federasiyasının “Vətəndaşların sağlamlığının qorunması əsasları haqqında” Qanununun 45-ci maddəsində və Cınayət Məcəlləsinin 105-ci maddəsində tapmaq olar. Nəzəriyyədə evtanaziyanın əsas iki növü mövcuddur:

- Passiv evtanaziya məqsədli şəkildə xəstənin ağrıların azaldılmasından başqa heç bir müalicə üsulunun istifadə edilməməsi və faktiki olaraq müalicəsinin dayandırılması və ya onun yaşamasını təmin edən xüsusi cihazlardan ayrılması anlamına gəlir;

- Aktiv evtanaziya könüllü qaydada birbaşa olaraq xəstənin müraciəti və ya xüsusi istəyi ilə müəyyən vasitələrlə (xəstənin bədənində zəhərli maddənin yeridilməsi və ya sair üsullarla) mərhəmət motivini rəhbər tutaraq ölümünün reallaşdırılmasıdır.

Hesab edirəm ki, evtanaziyanın istənilən formada “ölüm hüququ” kimi leqallaşdırılması tibb elminin inkişaf tendensiyalarına, bioetikanın mövcud prinsip və normalarına, ümumilikdə humanizmin və hüququn əsas prinsiplərinə zidd hesab olunmalıdır. Bu nöqtəyə nəzərdən, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində haqlı olaraq təsbit olunduğu kimi, evtanaziya hüquqa zidd cinayət əməli olaraq normativ-hüquqi aktlarda öz əksini tapmalıdır.

I. EVTANAZIYANIN TİBBİ VƏ BİOETİK ASPEKTLƏRDƏN YOLVERİLMƏZLİYİ

Qədim yunan mütəfəkkiri Protaqorun tezisində deyilirdi ki, “hər şeyin meyarı insandır...”. İnsan həyatı isə ona bəxş edilmiş ən dəyərli nemətdir. Bu nemətin hər hansı iqtisadi baxımdan ölçülməsi, maddiyyatın insan həyatından üstün tutulması mənəviyyətsizliyə və humanizmin təməl prinsiplərinə tamamilə ziddir. Tibb elminin və həkimlərin üzərinə bununla bağlı ali məsuliyyət düşür – insanın bir varlıq kimi həyatını və sağlamlığını istənilən şəraitdə və halda təmin etmək. Cəmiyyət onlardan birmənalı olaraq məhz bu vəzifənin icrasını tələb etməlidir. Bugünədək hər bir həkimin and içdiyi “Hippokrat andı” özündə bu cümləni əks etdirir: “Mən heç kimə öz istəyi ilə belə ölümcül vasitə verməyəcəm və oxşar niyyət üçün yol göstərməyəcəm...”. XVI-XVII əsrlərdə yaşamış Frensis Bekonun qeyd etdiyi həkim tərəfindən “xəstəliyin yaratdığı əzab və izzətləri yüngülləşdirmək” vəzifəsi onun yalnız evtanaziya vasitəsi ilə öldürülməsi kimi şərtlənməməlidir, çünki tibb elminin vacib sahələrindən biri olan müasir anesteziologiya xəstəliyin yaratdığı həmin əzab və izzətləri ən azı minimuma endirmək səviyyəsinə qədər inkişaf etmişdir. Bu baxımdan evtanaziyanın tətbiqi bioetikaya və tibbin ümumi təyinatına zidd bir əməl kimi hələ 1949-cu ildə Ümumdünya Tibb Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş və indiyədək müəyyən əlavələrlə qüvvədə olan Beynəlxalq Tibbi Etika Məcəlləsinin müvafiq müddəaları ilə qadağan olunur.

Elm sübut edib ki, hər bir insanın orqanizmi individual və unikalıdır. Təkbiz edilməz faktdır ki, ölümcül və

çarəsi tapılmayan xəstəliklərlə mübarizə aparan, həmin xəstəliklərə qalib gələn insanlar vardır. Həkimlərin proqnozlarına baxmayaraq, müəyyən uzun müddətdən sonra komadan reabilitasiya alan insanların sayı da kifayət qədərdir. Evtanaziyanın leqallaşdırılması həmin insanlara verilmiş ən dəyərli neməti – onların həyatını əllərindən alınması şansını artırır.

Mübarizə inkişafa aparan bir yoldur. İnsanlar xəstəliklərlə mübarizə aparmasa, onlar tərəfindən məğlub olmağa məhkumdurlar. İnsanların müəyyən ölümcül xəstəliklərlə mübarizəsi yeni müalicə preparatlarının icadına, reanimatologiyanın, anesteziologiyanın, onkologiyanın, farmakologiyanın və tibbin digər sahələrinin inkişafına, ümumilikdə tibbin qradasiyasına gətirib çıxarır. İllərlə müalicəsi mümkün olmayan və keçmişdə millionlarla insanların ölümünə səbəb olan ağır xəstəliklərin tibb elmi tərəfindən çarəsi tapılmışdır. Bunların hamısı insanların həmin ölümcül xəstəliklərlə mübarizəsi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. Fikrimcə, evtanaziyanın leqallaşdırılması insanların müəyyən xəstəliklərə təslim olmasına daha çox sövq edə, bununla da həmin xəstəliklərin çarəsinin tapılmasını və ümumilikdə tibb elminin inkişafını xeyli ləngidə bilər. Hər hansı ölümcül xəstəliyə təslim olma gələcəkdə həmin xəstəliklərdən digər insanların da ölümünü labüdləşdirir.

Mühüm bir faktdır ki, Ümumdünya Tibb Assambleyasının 1987-ci ildə baş tutmuş 39-cu sessiyasında “Evtanaziya deklarasiyası” qəbul edilmişdir. Həmin deklarasiyada qeyd edilir ki, “evtanaziya qəsdən xəstəni həyatdan məhrum etmə kimi hətta həmin xəstənin və ya onun yaxınlarının oxşar müraciəti əsasında etik deyildir”. Həmin Deklarasiya Ümumdünya Tibb Assambleyasının 2015-ci ildə keçirilmiş və bugünədək sonuncu sayılan 200-cü sessiyasında da təsdiqlənmişdir.

II. EVTANAZIYANIN HUMANİZMƏ VƏ HÜQUQA ZİDD ƏMƏL KİMİ QADAĞAN EDİLMƏSİNİN ZƏRURİLİYİ

Niderland, Lüksemburq, Belçika və İsveçrə kimi Avropa ölkələrinin evtanaziyanı müəyyən formada leqallaşdırmalarına baxmayaraq, Avropa Şurasının Parlament Assambleyasının 25 yanvar 2012-ci il tarixli Rezolyusiyası Avropa ölkələrinin evtanaziya ilə bağlı rəhbər yanaşmasını müəyyənləşdirdi: “Evtanaziya hərəkət və ya hərəkətsizlik yolu ilə köməkçi vəziyyət-

də olan insanın qəsdən öldürülməsi kimi onun rifahı naminə həmişə qadağan olunmalıdır". Məsələn, Niderlandın evtanaziyayı leqallaşdırmasını Avropa Şurasının Parlament Assambleyası "insanın fundamental hüququ olan yaşamaq hüququnun pozulması" kimi qiymətləndirir. Belə ki, 4 noyabr 1950-ci il tarixli "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Avropa Konvensiyasının "Yaşamaq hüququ" adlanan 2-ci maddəsinə əsasən, "heç kəs qanunla ölüm cəzası nəzərdə tutulmuş cinayət törətməyə görə məhkəmə tərəfindən çıxarılmış belə hökmün icrasından başqa, həyatından məhrum edilə bilməz". Bu Konvensiya mübahisəli termin olan və heç bir hüquqi xarakterə malik olmayan, belə demək mümkünsə, hüquqi absurd hesab edilən "ölüm hüququ" anlayışını təsbit etmir. Ümumiyyətlə, "ölüm hüququ" anlayışının pozitiv qaydada qanunvericilikdə təsbit edilməsi son dərəcədə təhlükəlidir, çünki insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatçısı kimi dövlətin subyekt olaraq yaşamaq hüququna müdaxiləsi istiqamətində aktivliyi tələb olunacaq. Bu isə, insanın təməl və təbii hüququ hesab edilən yaşamaq hüququna tamamilə ziddir.

İdeal insanın mövcud olmadığı kimi, ideal cəmiyyətin də mövcudluğu qeyri-mümkündür. Hər bir cəmiyyətin reallığında neqativ faktorlar olduğu üçün, evtanaziyanın leqallaşdırılması gələcəkdə müəyyən səbəblərdən daha çox insan ölümünə və cinayətə yol açacaq. Belə ki, cəmiyyətdə evtanaziyadan sui-istifadə etmə halları istisna edilmir. İnsanlar öz qohumları və ya digər şəxslər tərəfindən müəyyən təzyiqlə rastlaşa bilərlər. Məsələn, evtanaziyayı leqallaşdırmış Amerikanın bəzi ştatlarında və yuxarıda adı çəkilən Avropa dövlətlərində övladların yaşlı valideyinlərinə qarşı həmin "vasitədən" istifadə etməsi ilə bağlı təzyiqlər qeydə alınmışdır. Həmin ölkələrdə evtanaziyadan sui-istifadə etmə yolu ilə həkim etinasızlığına, onun qoyduğu yanlış diaqnoza və apardığı səhv müalicəyə "bəraət" qazandırma faktlarına da rast gəlinmişdir. Məsələn, Niderland Krallığının Cinayət Məcəlləsinin 40, 293 və 294-cü maddələrinin təhlili əsasında belə təfsir edilir ki, həkim xüsusi subyekt kimi zəruri vəziyyətlərdə evtanaziyayı tətbiq edə bilər və onun bu əməli cinayət məsuliyyəti yaratmır. Bu növ qanuni şəkildə həkimə bir "cəllad" kimi insanın həyatına qəsd etmək səlahiyyətini verən müddəalar reallıqda praktiki baxımdan insanlar üçün təhlükə mənbəyidir.

Cəmiyyətdə iqtisadi baxımdan "artıq olan" insanların tibbi xərcləri qarşılaya bilməyəcəyi səbəb-

dən, ailələrinə və yaxınlarına "yük" olmaları deyər evtanaziyaya razılıq vermələri labüddür. Evtanaziyanın leqallaşdırılması, bir qayda olaraq, cəmiyyətdə belə bir "mənəvi bərc" formasında tendensiya yaradacaq. Həmçinin müəyyən hallarda evtanaziyaya razılaşmış insan öz sağlam orqanlarını ehtiyacı olan şəxslərə verilməsi ilə bağlı müraciət edir. Evtanaziyaya qanuni qaydada icazə verilməsi insan orqanları alveri ilə əlaqədar olan şəxslərin bu sahədə daha da aktiv fəaliyyət göstərmələrinə köməklik edə bilər. Belə ki, həmin şəxslərin müxtəlif vasitələrlə insanları evtanaziyaya sövq etmələri istisna sayılmır.

Bir çox hallarda ağır xəstəliyə tutulan şəxs adətən qeyri-normal sosial davranışlar göstərir və müəyyən psixoloji sarsıntılar keçirir. Bununla bağlı həmin şəxsin nəinki evtanaziyaya razılıq vermək, hətta özünə qəsd etmək ehtimalı artır. Evtanaziyanın qanuni olaraq tətbiqi isə insanlar tərəfindən bu üsulla "özünəqəsd" hallarının sayını nisbətən artıracaq, bir növ buna sövq edəcək, çünki evtanaziyayı leqallaşdıraraq biz insanın özünə qəsd etməyinə daha da rahat, "münbit" şərait yaradırıq. Evtanaziyanın leqallaşdırılması insan həyatının ona verilmiş ən dəyərli neməti kimi əvvəlki əhəmiyyətinin qorunub saxlanılmasını şübhə altına atacaq. Cəmiyyətin demoraliza-siyası, mövcud insani dəyərlərin itirilməsi, insan həyatına dair soyuqqanlı yanaşma tendensiya kimi nisbətən artacaq.

III. EVTANAZİYAYA ALTERNATİV

Evtanaziya vəziyyətdən son çıxış yolu deyil, ona alternativ olan digər vasitələr var. Bunlardan ən önəmli si xeyirxahlığı və insanpərvərliyi təbliğ edən palliativ yardımdır. "Pallium" sözü latın dilindən tərcümədə "örtük", "pləş" mənasını verir və metaforik olaraq palliativ yardımın əsas prinsipini əks etdirir: məqsəd xəstəni sağaltmaq deyil, "örtük qayğısı" ilə onun həyatının son anlarını daha mənalı və səmərəli etmək, fiziki və mənəvi əzab və izzətlərini minimuma endirmək, qohumlarının və yaxınlarının vəziyyətini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir. Beləliklə, palliativ yardım tibbi və sosial fəaliyyət sahəsi kimi müalicəsi mümkün olmayan şəxslərin, onların ailə üzvlərinin və yaxınlarının fiziki, psixoloji, mənəvi, sosial və digər problemlərinin müəyyən edilməsi, qiymətləndirilməsi və bu şəxslərə yardımın göstərilməsi üzrə geniş tədbirlər sistemidir.

Birinci növbədə, tibbi göstəricilər baxımdan sağal-

ması mümkün olmayan pasiyentin iztirablarını minimuma endirmək üçün onun fiziki ağrıların dərəcəsi ölçülür və həmin ölçü şkalasına adekvat olaraq müvafiq ağrıkəsici vasitələr tətbiq edilir. Daha sonra, xəstəyə, onun ailə üzvlərinə və yaxınlarına onların yaşına, peşəsinə, dini inanclarına, arzularına və digər vacib amillərə uyğun olaraq mənəvi dəstək göstərilir. Həmin dəstək insanın ölümündən sonra da onun qohmlarına və yaxınlarına münasibətdə ehtiyac duyulacaq qədər qarşılıdır.

Kompleks şəkildə palliativ yardım göstərən məkan olan hospislərin böyük əhəmiyyəti vardır. Hospis sözü latın dilindən tərcümədə (“hospes”, “hospitium”) “qonaqpərvərlik” kimi tərcümə olunur və müasir günümüzə daimi və ödənişsiz olaraq sağalmaz pasiyentlərə və onların yaxınlarına həm xəstənin sağlığında, həm də onun vəfatından sonra peşəkar mütəxəssislər və xeyirxah insanlar tərəfindən tibbi, sosial, psixoloji, mənəvi və hüquqi yardım göstərən müəssisə anlamını verir. Xospis hərəkatının liderlərindən biri olmuş və 1967-ci ildə ilk dəfə olaraq London şəhərində müasir tipli xospisin əsasını qoymuş həkim Sesiliya Sanders qeyd edirdi ki, “həkimin iştirakı ilə ölüm haqqında müraciətlər yalnız o halda baş verir ki, xəstələr müasir xospis xidmətlərinin necə fəaliyyət göstərməsindən xəbərsiz olurlar”. Maraqlı faktdır ki, Sesiliya Sanders 2005-ci ildə vaxtilə özü tərəfindən əsas qoyulmuş xospisdə onkoloji xəstəlik səbəbindən 87 yaşında ömrünü başa vurmuşdur. Bir çox qabaqcıl ölkələrdə artıq uğurla fəaliyyət göstərən bu müəssisələr, təəssüflər olsun ki, Azərbaycanda hələ ki, fəaliyyət göstərmir. Bunun isə əsas səbəbi palliativ yardım haqqında cəmiyyətimizin üzvlərinin kifayət qədər məlumatlı olmamasıdır. Şəxsi mülahizələrimə görə ölkəmizdə bu istiqamətdə maarifləndirici işlərin aparılması zəruridir.

Palliativ yardım ölümü təbii proses kimi nərərdən keçirir, onun daha tez baş verməsinə və ya gəlişinin uzadılmasına çalışmır. Humanist cəmiyyətin ən böyük nailiyyətlərindən biri olan palliativ yardım həm də insanların sağalma haqqında ümidlərini əlindən almır. Ömrü ağrısız, əzabsız, zülməz başa vurmaq, yarımçıq qalmış işləri bitirmək, doğma və yaxınlar ilə “halallaşmaq” və ləyaqətlə vidalaşmaq, insanın ölümündən sonra itki ağrısını çəkən yaxınlarına mənəvi dəstək olmaq, “dünyasını dəyişmək” anlayışını “ləyaqətli həyat və ləyaqətli ölüm” anlayışı ilə bərabərləşdirmək palliativ yardımın fəlsəfəsini əks etdirir.

NƏTİCƏ:

Qeyd edildiyi kimi, müasir tibb elminin inkişafı, hüququn və bioetikanın formalaşmış əsas prinsipləri və normaları, humanizm ideyaları və mövcud alternativlər evtanaziyanın sosial-hüquqi hadisə kimi mövcudluğunu məqsədəuyğun hesab etmir və qanuni olaraq tətbiqinə icazə vermir. Evtanaziyanın həm nəzəri, həm də praktiki baxımdan hüquqi absurd hesab edilən “ölüm hüququ” anlayışı kimi qanunvericilikdə təsbiti nəinki ondan sui-istifadə hallarının mövcudluğunu, həmçinin cəmiyyətin demoralizasiyası, insan həyatının ali dəyər kimi hesab edilməsi ideyalarının sarsılması və ona dair soyuqqanlı yanaşmanın artma ehtimalı ilə şərtlənməsini istisna etmir.

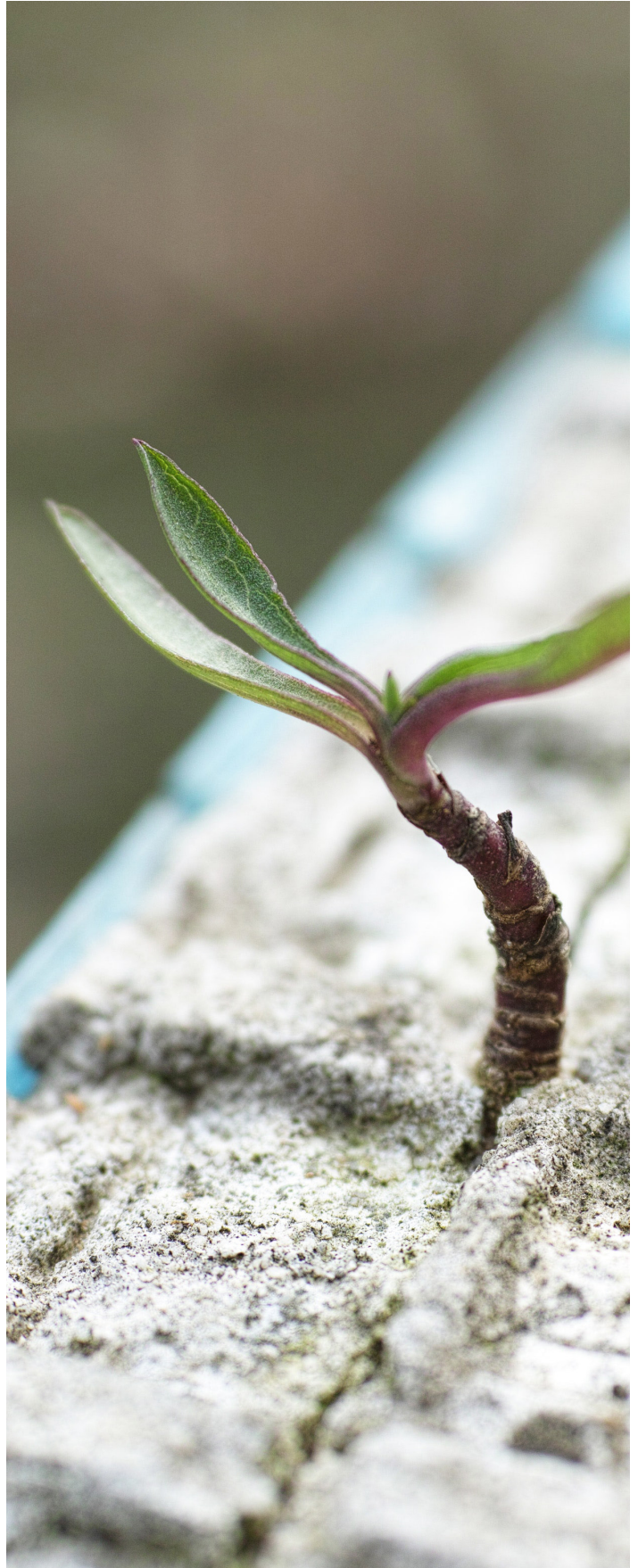
Beləliklə, evtanaziya mahiyyət etibarilə bir insanın öz istəyi ilə olsa belə digər insan tərəfindən qəsdən öldürülməsi, yaxud məqsədli şəkildə onun ölümünə şərait yaradılmasıdır. Bu əməl istənilən formada və şəraitdə mərhəmət motivi əsasında törədilməsindən asılı olmayaraq cinayət əməli kimi qanunvericilikdə öz əksini tapmalıdır.

Evtanaziya daha effektiv alternativ sayılan və uğurla tətbiq olunan palliativ yardım, evtanaziya fərqli olaraq, bioetikaya zidd deyil, tibb elminin inkişafına mənfi təsir göstərmir, ümumilikdə humanizmin və hüququn əsas prinsiplərinə cavab verir. Geniş tədbirlər sistemi kimi əlillərə, ahıllara, ağır yataq xəstələrinə, xəstəliyin ağırlaşan və geridönməz mərhələsi diaqnozu qoyulmuş pasiyentlərə həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə kompleks şəkildə ödənişsiz əsaslarla tibbi, sosial, psixoloji, mənəvi və hüquqi xidmətlər göstərən palliativ yardım nəinki sağlması mümkün olmayan xəstənin son günlərini ağrısız və daha mənalı yaşamasına köməklik edir, həmçinin onun ailə üzvlərinin və yaxınlarının vəziyyətini yaxşılaşdırır, itkiləri ilə bağlı müəyyən problemlərini qarşılamağa yardımçı olur.

Yuxarıda yazılanları təhlil edərək belə məntiqi nəticə çıxarmaq olar ki, XVI-XVII əsrlərdə yaşamış ingilis alimi və filosofu Frensis Bekonun qeyd etdiyi “həkimin vəzifəsi nəinki xəstəni sağaltmaq, həmçinin xəstəliyin yaratdığı əzab və iztirabları yüngülləşdirməkdən ibarətdir...” ifadəsi müasir tibb elminin və insanpərvərlik ideyalarının inkişafı dövründə evtanaziyanın deyil, məhz palliativ yardımın fəlsəfəsini əks etdirir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYATLAR SİYAHISI:

1. Бэкон Ф. Сочинения. В 2-х томах. Т.I. Москва – 1971. С.269.
2. Капинус О.С. Эвтаназия как социально-правовое явление: диссертация доктора юридических наук. Москва – 2006. С.344.
3. Ковалев М.И. Право на жизнь и право на смерть // Государство и право. №7. Москва – 1992. С.72.
4. The painless killing of a patient suffering from an incurable and painful disease or in an irreversible coma.
5. Sjef Gevers. Euthanasia: law and practice in The Netherlands. British Medical Bulletin. №2. Oxford University Press – 1996. P.326.
6. <http://www.e-qanun.az/framework/4078>, 30.11.2018.
7. <http://www.e-qanun.az/code/11>, 30.11.2018.
8. Bostock David. Plato's Theaetetus. Oxford University Press – 1988. P.152.
9. Гиппократ. Избранные книги. Перевод с греческого В.И. Руднева. Москва – 1994. С.87.
10. <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-on-euthanasia>, 30.11.2018.
11. Parliamentary Assembly. Council of Europe. Protecting human rights and dignity by taking into account previously expressed wishes of patients, Res. № 1859, 25 January 2012.
12. Parliamentary Assembly. Council of Europe. Legalisation of euthanasia in the Netherlands is a violation of human rights, Doc. 9098, 14 May 2001.
13. <http://www.e-qanun.az/framework/1405>, 30.11.2018.
14. Сесилия Сандерс. Помощь умирающим // Здоровье мира. №11. ВОЗ – 1982. С.16.

EVTANAZIYA: “ÖLÜM HÜQUQU”, YOXSA CİNAYƏT?

Vugar Rustamli

The Academy of Public Administration, 4th year Law Faculty student

GİRİŞ:

Evtanaziya yunan dilindən tərcümədə “asan ölüm” mənasını verir. Müasir dövrdə bu ifadə termin kimi ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərin həyatını sonlandırmaqla onları əziyyətdən xilas etmək mənasında başa düşülür.

Ümumiyyətlə, evtanaziya və onun nə dərəcədə yol verilən olub-olmaması barəsində bütünlükdə 20-ci əsrdə, həmçinin 21-ci əsrin əvvəllərində mütəxəssislər tərəfindən geniş müzakirələr aparılmışdır. Evtanaziya yalnız hüquqi cəhətdən deyil, habelə əxlaqi (dini) normalar və tibb elminin əsasları nöqtəyi-nəzərindən də qiymətləndirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziya barəsində fikirlər mübahisəli olması ilə seçilmiş, bu mövzuda iki qrup – evtanaziya tərəfdarları və evtanaziya əleyhdarları meydana çıxmışdır.

Qeyd edək ki, insanların evtanaziyaya müraciət etmələrinin əsas səbəbi şiddətli və dözülməz ağrılardır, lakin ABŞ və Hollandiyada aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, evtanaziya isəyən şəxslərin yalnız üçdə biri şiddətli və dözülməz ağrılar səbəbi ilə evtanaziya vasitəsilə həyatına son vermək istəyir.

Evtanaziyaya hüquqi baxımdan yanaşarkən dünya təcrübəsində bu sahədə əsas baxış sistemlərini üç tipdə görmək mümkündür:

1. Evtanaziya cinayətdir – evtanaziya cinayət əməli kimi müvafiq dövlətlərin cinayət məəcəllələrində təsbit olunmuşdur;
2. Evtanaziya yol veriləndir, lakin bəzi hallar daxilində törədilməsi onu cinayətə çevirir – evtanaziyadan sui-istifadə cinayətdir;
3. Evtanaziya leqal tibbi prosedurdur – bu, əsasən Qərbi Avropa ölkələrində rast gəlinən praktikadır. Qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziya bu ölkələrdə qanuni olsa da, onun həyata keçirilməsi üzərində ciddi nəzarət mövcuddur və bu barədə qanunla xüsusi tələblər

müəyyən edilmişdir.

Bu yazıda evtanaziya bir sıra aspektlərdən izah olunacaq və onun yol verilən olub-olmaması barəsində yekun qənaətə gəlinəcəkdir.

EVTANAZIYA ÖLÜM HÜQUQU KİMİ

Ümumilikdə ölüm hüququ insanın öz iradəsi əsasında ağır əzabverici xəstəlikdən əziyyət çəkdiyi halda həyatının sonlandırılması hüququnu özündə ehtiva edir. Bu hüquq bəzən “şərəfli ölüm hüququ” da adlanır.

Ölüm hüququnun iki növü vardır:

- 1) həkim yardımı ilə özünə qəsd;
- 2) evtanaziya.

Həkim yardımı ilə özünə qəsdlə evtanaziyanın əsas fərqi özünü həyatdan məhrum etmənin kim tərəfindən həyata keçirilməsində göstərir. Belə ki, həkim yardımı ilə özünə qəsdə həkimin xəstənin arzusu əsasında ona müxtəlif öldürücü dərmanları və ya digər dərmanları öldürücü dozada təqdim etməsi və xəstənin onları müstəqil şəkildə qəbul etməsi nəticəsində o, öz həyatına son qoya bildiyi halda, evtanaziyada bu fərqli üsullarla yalnız həkim tərəfindən həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, ölüm hüququ əksər hallarda fiziki ağrılardan əziyyət çəkən şəxslərə tətbiq edilsə də, təcrübədə fərqli hallara da rast gəlinibdir. Belə ki, Hollandiyada Aureliya Brouvers adlı 29 yaşlı qadın psixi problemlərinin ona əzab verməsinin ölüm hüququna əsas verə bilməsini 8 illik mübarizəsinin sonunda məhkəmələrə sübut edə bilmişdir ki, bununla da, onun öz həyatına son verməsi yol verilən hesab olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, evtanaziyayı ölüm hüququ kimi tanıyan bir sıra görkəmli hüquqşünas alimlər onun həyata keçirilməsində hər hansı bir məhdudiyətə ehtiyac olmadığını qeyd edirlər. Burada əsas məsələ odur ki, əgər şəxs öz yaşamaq hüququnu sərbəst şəkildə həyata

keçirərək həyatını davam etdirə bilirsə, onda nə üçün istədiyi vaxt öz azad seçimi əsasında bu hüquqdan imtina edə bilməsin?

Hovard Qrey bildirir ki, insan həyatı onu yaşayanların baxışı ilə müəyyənləşir. Əgər hər hansı bir şəxs həyatdan bezib, depressiya və ya dözülməz stress yaşayırsa, bu zaman onun ölüm hüququ vardır.

Qeyd edək ki, bu gün dünyanın 25-ə yaxın ölkəsindən (əsasən Avropa ölkələri) ölüm hüququ tətbiqinin tərəfdarı olan təşkilatların ittifaqını özündə birləşdirən Ölüm Hüququ Cəmiyyətləri üzrə Dünya Federasiyası adlı beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərir. Bu təşkilat dünyanın müxtəlif ölkələrində ölüm hüququnun tanınması və onun tətbiqinin qanunvericilikdə təsbit olunması uğrunda geniş mübarizə aparmaqdadır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziyanın ölüm hüququ kimi tanınması məsələsi insanların istənilən vaxt öz həyatlarına son vermələri ilə əlaqələndirilən bir məsələ deyildir və bu sahədə aparılan araşdırmalar şəxslərin ölüm hüququ adı altında evtanaziya istifadə etməsini əsasən xroniki və ölümcül xəstəliklərə yoluxma, habelə bədbəxt hadisələr nəticəsində ağır xəsarət alaraq şikəst qalma, iflic və s. kimi digər vəziyyətlərdə yol verilən hesab edirlər. Hətta Marqaret Brazyer qeyd edir ki, ölüm hüququ fundamental insan hüquqlarından biridir və o, fundamental hüquq kimi tanınmırsa, onda digər əsas insan hüquqlarından danışmaq mənasızdır. [1]

Tanınmış alimlərdən Belian qeyd edir ki, əslində ölüm hüququ insanın şəxsi toxunulmazlıq və azadlıq hüququnun bir hissəsidir və onu ayrıca bir hüquq kimi təsbit etməyə ehtiyac yoxdur. İnsanlar bu hüququ da digərləri kimi həyata keçirməkdə sərbəstdirlər. [2] Lakin istisna haldır ki, bu hüquq yalnız evtanaziya daxilində başa düşülməli və həyata keçirilməlidir. Əks halda, psixoloji problemlərdən qaynaqlanan intihar və s. kimi yollarla şəxslərin özlərini həyatdan məhrum etməsi cəmiyyət daxilində heç bir effektiv nəticəyə nail olunmasına gətirib çıxara bilməz və butipli hərəkətlər yalnız öz mənfəi xüsusiyyətləri ilə müşahidə oluna bilər.

İnsan azadlıqlarını ön plana çəkən bir qrup hüquqşünaslar evtanaziya münasibətdə qeyd edirlər ki, əgər hər hansı bir hərəkət şəxsin mənafeyinə uyğun və könüllü surətdə həyata keçirilirsə, həmçinin digərlərinin hüquqlarına xələl gətirmirsə, onda onu reallaşdırmaq tamamilə yol veriləndir. [3] Bu səbəbdən, onlar etiraf edirlər ki, insanların ölüm hüququ vardır və bu hüququn həyata keçirilməsi heç bir halda

digərlərinin hüquq və azadlıqlarına hər hansı zərər yetirə bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölüm hüququ kimi evtanaziya əxlaq normalarının universal tətbiq oluna biləcəyi kriteriyanı təmin etmək qabiliyyətinə malikdir. Belə ki, evtanaziya qanunvericilikdə icazə verilməsi və onun tətbiqinin genişləndirilməsi insanlarda öz hüquq və azadlıqlarını daha sərbəst həyata keçirmək məqsədilə motivasiyanı daha da artırır və dövlətlərin evtanaziya üzərində ciddi nəzarəti ilə müəyyən müddətdən sonra bu praktika təkmilləşsə və ondan istifadədən səmərəli nəticələr əldə edilə bilər.

Nəzərə alaq ki, ölüm hüququ kimi evtanaziya həvəsin artmasına səbəb olan amillərdən biri ağır xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslərə lazımi tibbi yardımın göstərilməməsidir. Müalicə üsulları azaldıqda və ya onlar heç bir səmərəli nəticə vermədikdə xəstələrdə evtanaziyanın tətbiqinə həvəs şərtlənir. Əgər xəstələr artıq ağrı və əziyyət çəkmək istəmirlərsə, onda onların bu hüquqdan istifadəsi yol verilən status almış olur.

Evtanaziya barəsində dünya təcrübəsinə nəzər saldıqda aydın olur ki, evtanaziyanın qanuni olduğu ölkələrin heç də hamısında o, ölüm hüququnun həyata keçirilmə vasitələrindən biri kimi nəzərdə tutulmur. Buna əsas səbəb kimi ölüm hüququnun hələ də mübahisəli mövzu kimi qalması və hüquqşünas alimlərin evtanaziya barəsində orta nəticəyə gələ bilməmələridir.

ABŞ təcrübəsində evtanaziyanın tətbiqinin qanuni və ya qanunsuz olması ştatlara görə fərqlənir. Lakin ştatların əksəriyyətində bu, qanunsuzdur. Bununla belə, bu ölkədə Kaliforniya məhkəmələri öz təcrübələrində evtanaziyanın yol verilən olması barəsində əhəmiyyətli məsələlərə yer vermişlər. Məsələn, 1983-cü ildə Kaliforniyada ailə üzvlərinin istəyi ilə iki həkim respirator və nəmliyəndirici boruları ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxsdən ayırmaqla onun həyatına son vermişlər. Bunu həyata keçirməyi ailə üzvləri istəsələr də, onların bu əməli evtanaziya hesab edilərək təqsirləndirilmişlər. Lakin məhkəmə bütün müalicələrin təsirsiz olduğunu və xəstənin şiddətli ağrılardan əziyyət çəkdiyini nəzərə alaraq onun həyatına son verməyi mərhəmətli addım kimi qiymətləndirərək hər iki həkimi təqsirsiz hesab etmişdir. [4]

Avropa ölkələri təcrübəsində evtanaziyanın hansı səviyyədə yol verilən olub-olmadığı ölkələrə görə dəyişməkdədir. Bu, əsasən özünü evtanaziyanın hansı növə həyata keçirilməsində göstərir. Belə ki, evtanaziyanın aktiv (evtanaziyanın tətbiq olunacağı şəxsin

müxtəlif qüvvələrlə, əsasən ölümcül iynələrlə həyatdan məhrum edilməsi) tətbiqi Hollandiya, Belçika, İsveçrə və Lüksemburq kimi Avropa ölkələrinə leqal olduğu halda, onun yalnız passiv (evtanazianın tətbiq olunacağı şəxsin həyatın davam etməsi üçün əhəmiyyətli olan vasitələrdən məhrum edilməsi ilə öldürülməsi) şəkildə həyata keçirilməsi isə Birləşmiş Krallıq, Danimarka, İspaniya və Yunanıstan qanunvericiliklərində leqal olaraq təsbit olunmuşdur.

EVTANAZIYA CİNAYƏT KİMİ

Evtanazianın cinayət kimi tanınması formalaşdırılmasında görkəmli hüquq alimlərinin əvəzsiz rolları olmuşdur. Bu sahədə orta q fikirdən çıxış edən Harris və Sheldon kimi alimlərin mülahizələrinə görə fiziki, əqli və sağlamlıq xüsusiyyətlərinə görə geri qalan şəxslərin həyatdan məhrum edilməsi onların cəmiyyətdən qovulması kimi başa düşülməlidir. Sözügedən alimlərin arqumentlərində başlıca məsələlərdən biri də məhz əqli cəhətdən zəif olan şəxslərə qarşı evtanazianın törədilməsinin yolverilməz hesab olunmasıdır. Belə ki, onlar tibbi mülahizələrə əsaslanaraq qeyd etmişlər ki, fiziki cəhətdən sağlam olmayan şəxslərə qarşı evtanazianın tətbiqi əqli zəifliyi olan şəxslərə nisbətə daha məqsədəuyğundur. Bu, əsasən əqli xəstəliklərin şəxslərə daha az əziyyət verməsi və onların müəyyən müddətdən sonra aradan qaldırılmasına nail ola bilməklə əlaqələndirilirdi. [5]

Evtanazianın yayılmasına qarşı olan bir qrup alimlər həm hüquq, həm də tibb elminin əsaslarından çıxış edərək sübut edə bilməmişlər ki, evtanaziyaya razı olan şəxslərin əksəriyyətində bu istək depressiyadan irəli gəlir. [6] Bu problemin həll olunması, yəni həm şəxslərin psixoloji vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, həmçinin də evtanazianın yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə dövlətlərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən əhaliyə xidmət edən yeni müəssisələrin yaradılması təklif olunmuşdur. Bu tətbiqdə əsas məqsəd şəxslərin “həyat hüququ”nu bərpa etmək və onları “şərəfli ölüm hüququ”ndan, yəni evtanaziyadan kənarlaşdırmaqdır. Araşdırmaçılar bu yolla evtanazianın kəskin surətdə azalacağını proqnozlaşdırırlar.

Evtanazianın əleyhinə çıxış edən bir çox tanınmış həkimlər bildirirlər ki, müasir dövrdə tibbin yüksək inkişafı, yeni texnologiyaların xəstəliklərin müalicəsində geniş istifadə olunması nəticəsində artıq evtanaziyaya ehtiyac yoxdur. Qeyd olunur ki, evtanaziyada əsas

məqsəd kimi məhz konkret şəxsi həyatdan məhrum etməklə onu dözülməz ağrıdan xilas etmək çıxış edirsə, bu zaman şəxsin həyatına son vermək əvəzinə, alternativ üsul kimi yüksək dozalı ağrıkəsicilərdən istifadə daha məqsədəuyğundur. Habelə, müalicəsi mümkün hesab edilməyən xəstəliklərin müalicəsinin yaxın illərdə mümkün ola biləcəyini nəzərdə tutan həkimlərin mülahizələri də bu sahədə evtanaziyaya ehtiyac qalmayacağını göstərir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı bildirir ki, yüksək dozalı ağrıkəsicilərdən istifadə etməklə xəstələrin ağrılarını hissedilməz hala gətirmək nəticəsində onlar nə ölür, nə də ölümləri təxirə salınır. Bu hal həyatla ölüm arasında tibbi bir prosesi təşkil edir. Həmçinin bu vasitə psixoloji və mənəvi aspektləri özündə ehtiva edir. Qeyd olunur ki, bir şəxsin yaşadığı travma ancaq fiziki ağrılardan ibarət deyil, burada istifadə olunan dərmanlar şəxsin ağrılarını yüngülləşdirsə də, onun psixologiyasını rahatlatmır. Bu səbəbdən, yeni dərmanlardan istifadəyə ehtiyac yaranır ki, onlardan istifadə ilə şəxsin psixoloji vəziyyətini rahatlatmaq məqsədi güdülür və bu da şəxsi depressiyaya məruz qalmaqdan qoruyur.

Qeyd etmək lazımdır ki, dini inancların hökmran olduğu cəmiyyətlərdə evtanaziyaya qarşı münasibətlər birmənalıdır. Ələlxüsus, İslam, Xristianlıq və İudaizm dinlərinin tələblərinə əsasən, insan həyatı müqəddəsdir və onu heç bir vəchlə əldən almaq olmaz. İslam ölkələri təcrübəsinə nəzər saldıqda aydın müşahidə olunur ki, bu ölkələrdə qanunvericilik evtanazianı cinayət kimi tanıyır və özlüyündə bu cinayətə görə ağır cəzalar müəyyən edilmişdir. Müsəlman ölkələrdə həkimlər arasında aparılan sorğu göstərmişdir ki, bu ölkələrdə həkimlərin 98%-i evtanazianı insan ləyaqətinin pozulması kimi tanıyır və bu cür əməlin törədilməsinə tamamilə qarşıdırlar. [7]

Nəzərə alaq ki, hüquqi aspektdən evtanazianın tətbiqi şəxsin fundamental hüquqlarından birini – yaşamaq hüququnu məhdudlaşdırmağa yönəlmişdir. Bu səbəbdən qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziya 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası kimi beynəlxalq aktlara tamamilə ziddir. Sözügedən aktlarda evtanaziya barəsində birbaşa danışılmasa da, Bəyannamənin və Avropa Konvensiyasının müvafiq olaraq 5-ci və 3-cü maddələrində dolay yolla o qadağan olunur:

Heç kəs işgəncəyə və ya ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. (Bəyannamə, 5-ci maddə)

Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. (Avropa Konvensiyası, 3-cü maddə)

Hesab edirik ki, qeyd olunan maddələrdə evtanaziya “qeyri-insani rəftar”ın bir növü kimi başa düşülür.

Müxtəlif ölkə təcrübələrinə nəzər saldıqda görürük ki, ABŞ təcrübəsində evtanaziyanın tətbiqinin qanuni və ya qanunsuz olması şatlara görə fərqlənir. Lakin əksər şatlarda bu, qanunsuzdur. Şatların müstəqil olaraq öz qanunvericiliklərində bu barədə müddəalar müəyyən etməsi nəticəsində hər şatda evtanaziyanın tətbiqi ilə bağlı fərqli hüquq münasibətləri meydana gəlmişdir.

Avropa ölkələri (əsas etibarilə Qərbi Avropa) evtanaziyanın bu ölkələrdə qanuni olması ilə seçilməkdədir. Lakin evtanaziyanın hansı növdə tətbiq olunmasına görə bu, fərqlənir. Belə ki, əksər Avropa ölkələrində passiv evtanaziya qanuni olduğu halda, aktiv evtanaziya heç də bütün ölkələrdə qanuni deyildir. Nəzərə almaq lazımdır ki, evtanaziyanın istənilən növünün tətbiqi Avropa ölkələrindən Polşa, Litva, Latviya və Norveç qanunvericiliklərinə əsasən cinayət məsuliyyəti yaradır. Onu da qeyd edək ki, evtanaziya İsrail qanunları ilə rəsmən qadağan olunsa da, xüsusi hallarda ona yol verilir.

Bu hissə üzrə fikrimizi qısa olaraq ifadə edərək qeyd edə bilərik ki, evtanaziyanın əleyhinə olan fikirlərin əsasları aşağıdakı şəkildədir:

Əxlaqi (dini) baxımdan:

- evtanaziyanın tətbiqi cəmiyyətin “həyatın müqəddəsliyi”nə olan hörmətini zəiflədir;
- evtanaziya müxtəlif xarakterli xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslərin digərlərindən dəyərsiz olduğunu göstərir;
- evtanaziya könüllü tətbiq olunmağa başlasa da, müəyyən müddət sonra həyatdan məhrum edilməsi məqsəduyğun hesab edilməyən şəxslərə də məcburi şəkildə evtanaziyanın tətbiqi qaçınılmaz ola bilər;

Praktiki baxımdan:

Evtanaziyanın tətbiqi mənfi təsir göstərə bilər:

- xəstələrin davamlı müalicəsinə;
  - həkimlərin xəstələrin həyatını xilas etməyə yönələn cəhdlərinə;
  - ağır xəstəliklər üçün effektiv müalicə yollarının axtarılmasına;
- Həmçinin evtanaziya:
- psixoloji cəhətdən həssas insanlarda ölümə həvəsi artıracaqdır;
  - ailələri tərəfindən tərk edilən xəstələrdə ölümün yeganə həll üsulu olması barədə əsaslı düşüncələr formalaşdıracaqdır.

NƏTİCƏ:

Mövzu üzrə izah olunanları ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticəyə gəlirik:

- 1) İnsanların öz həyatları barəsində sərbəst qərar verə bilmələri, habelə müxtəlif ölkələrin təcrübəsi evtanaziya həvəsləndirən şəxslərin tibbi və hüquqi cəhətdən xarakterizə olunması nəticəsində onların əksəriyyətinin bu arzusunu əsaslı olduğunu müəyyən etdiyi üçün fikrimizcə evtanaziya ölüm hüququdur, lakin onu cinayətə çevirən amillər hələ də mövcuddur və bu səbəbdən, onlar aradan qaldırılmalı, evtanaziyanın tətbiqi formaları konkret anlayışlarla əhatə olunmalı, habelə evtanaziyanın məqsədi fərqli mənalarda başa düşülməməlidir;
- 2) Ölüm hüququ kimi tanındığı halda evtanaziya cinayət məsuliyyəti yarada bilməz, lakin ondan sui-istifadənin və digər hüquqa zidd əməllərin həyata keçirilməsinə qarşı dövlətlər səmərəli nəticə verə biləcək metodların tətbiqini sürətləndirməlidirlər;
- 3) Evtanaziyanın qeyri-insani rəftar kimi başa düşülməməsi üçün cəmiyyət daxilində maarifləndirici təbliğatlar aparılmalı və şəxslərin ölümə həvəsləndirilməsinin nəticəsinin yalnız ölüm hüququnun yol verdiyi hallarda reallaşdırıla biləcəyi izah edilməlidir.

İSTİNADLAR:

1. See Mason JK, McCall Smith RA. Law and medical ethics 4th edn. London: Butterworths 1994: p. 316-317
2. Belian J (1996). Deference to Doctors in Dutch Euthanasia Law. *Emory International Law Review*, 10: p. 255–256.
3. Rodriguez C. Will Belgium’s Legalized Child Euthanasia Trigger Death Tourism? *Forbes*. 2014. Mar 6th.
4. Post, Steven (1 January 1999). “Euthanasia and Sustaining Life”. *Bioethics for Students: How Do We Know What’s Right?*
5. Saunders C. Terminal Care in medical oncology. In: Begshawe KD, editor. *Medical oncology*. Oxford: Blackwell; 1975. p. 563-576.
6. Chochinov HM, Wilson KG, Enns M. Desire for death in the terminally ill. *Am J Psychiatry*. 1995; 152:1185-1191.
7. Karami K, Maria C, Nasibeh K (2012). Physicians’ attitude about euthanasia and assisted suicide. *International Journal Medical Sciences*, 4(6): p. 138-141.

TİBBİ MÜDAXİLƏ ZAMANI PASİYENTİN MƏLUMATLANDIRILMIŞ RAZILIĞI

Anar Zamir Mövsümoğlu
Vəkil

1. *Beynəlxalq aləm və Azərbaycanda mövzunun aktuallığı hansı səviyyədədir?*

Müxtəlif tarixi dövrlər ərzində insanlar daha uzun və sağlam ömür yaşamaq arzusunda olublar. Bu səbəbdəndir ki, tarixi inkişaf mərhələlərində tibb sahəsində müxtəlif təhqiqat və araşdırmalar aparılmışdır və bu gündə bu tendensiya davam etməkdədir. Müasir dövrdə müxtəlif sahələrin qovuşmaları nəticəsində yeni-yeni elmlər meydana gəlməkdədir. Bu baxımdan tibb və hüquq sahələrinin qovuşmasından yeni elm, tibbi-hüquq (bioetika) elmi yaranmışdır. “Bioetika” termini ilk dəfə 1969-cu ildə Amerika həkimi Van Rensseler Potter tərəfindən “Bioetika: gələcəyə körpü” kitabında müasir dünyada bəşəriyyətin yaşamasına potensial təhlükə ilə bağlı etik problemləri ifadə etmək üçün işlədilib.

Bu elm sahəsi ölkəmiz üçün yeni olsa belə artıq bu sahədə xeyli mütərəqqi işlər görülmüşdür. Bu sahədə YUNESKO başda olmaqla bir sıra beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq başlamış, ilkin olaraq doktorontura, daha sonra isə magistr təhsili kimi “tibbi hüquq” ixtisası yaradılmışdır. Hüquq və tibb tələbələri üçün unversitetlərdə tibbi hüquq fənninin tədrisinə başlanılmışdır. Ümid edirik ki, görüləcək işlər bundan sonra da davam edəcəkdir.

Tibbi hüquq həkim və pasiyentlər arasında olan münasibətlərin hüquqi tərəflərini tənzimləyən elm sahəsidir. Bu baxımdan onun tənzimlədiyi ictimai münasibətlər həmişə aktualdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, mətbuat orqanlarında bununla bağlı demək olar ki hər gün məlumatlar dərc olunur. Tibbi hüququn tənzimlədiyi ictimai münasibətlər aktual olmaqla yanaşı həm də, olduqca genişdir. Bu baxımdan bir məqalədə onun tənzimlədiyi bütün məsələlərə toxunmaq qeyri-mümkündür. Buna görə də biz məqaləmizdə, tibbi hüququn əsas tənzimlədiyi məsələlərdən biri olan, tibbi müdaxilə zamanı pasiyentin məlumatlandırılmış razılığının hüquqi tərəfləri ilə bağlı məlumat verməyə çalışacağıq. Belə ki, bu tibbi müdaxilələr zamanı pasiyent həkim

münasibətlərinin ən ümdə məsələlərindən biri, bəlkə də birincisidir.

2. *Tibbi müdaxilə nədir?*

İnsanın yaşamaq hüququ və öz bədəninin bütünlüyünü qoruması ən təməl hüquqlardan biri olub, İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyənnamə başda olmaqla bir sıra beynəlxalq hüquq normalarında, həmçinin milli qanunvericiliyimizdə öz əksini tapmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında qeyd olunur ki, özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz. Həmçinin “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda” qeyd olunur ki, əhalinin sağlamlığının qorunması hər bir insanın fiziki və ruhi sağlamlığının mühafizəsinə, onun fəal uzunömürlüliyünün artırılmasına, tibbi yardımla təminatına yönəldilmiş siyasi, iqtisadi, hüquqi, elmi, tibbi, sanitariya-gigiyena xarakterli tədbirlərin məcmusundan ibarətdir.

Yaşamaq və bədən bütövlüyünün qorunması hüququ bir sıra beynəlxalq və yerli normalarda öz əksini tapsa belə bu hüquq heç də mütləq hüquq deyil. Belə ki, müəyyən hallarda qanunvericilik bu hüquqa müdaxiləyə yol verir. Belə müdaxilələrin bir forması da şəxsə tibbi müdaxilə olunmasıdır. Tibbi müdaxilə dedikdə şəxsin həyatını, sağlamlığını və cismani təhlükəsizliyini təhdid edən fiziki və ruhi anormallıqların, və ya xəstəliklərin müəyyən olunması, müalicə edilməsi və ya hələ neqativ göstərişləri olmayan ancaq gələcəkdə ola biləcək xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi mümkün olmayan xəstəliklərin şiddətlənməsinin dayandırılması, ağrıların qarşısının alınması və.s bu kimi məqsədlər üçün həkimlik fəaliyyəti ilə qanuni olaraq məşğul olan şəxslər tərəfindən tibb elminin qəbul etdiyi qayda və tələblərə uyğun olaraq həyata keçirilən fəaliyyət başa düşülür. Qeyd etmək yerinə düşər ki, tibb elminin inkişaf etdiyi indiki dövrdə heç də bütün tibbi müdaxilələr şəxsin həyatını, sağlam-

lığını və cismani tamlığını təhdid edən xəstəliklərə görə həyata keçirilmir. Bir sıra hallarda plastik və bunun kimi digər əməliyyatlar sadəcə olaraq şəxsin öz görünüşünü dəyişmək üçün həyata keçirilir.

Bununla belə, heç də bütün müdaxiləni tibbi adlandırmaq olmaz. Bunun üçün müdaxilə həkimlik fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs tərəfindən, həmçinin qanunvericiliyə uyğun olaraq yaradılmış və fəaliyyət göstərən tibb müəssisələrində həyata keçirilməlidir. “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa” əsasən dövlət və qeyri-dövlət səhiyyə sistemləri mövcuddur. Səhiyyə müəssisələrinin dövlət qeydiyyatı qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada aparılır.

3. Tibbi müdaxilə məsələlərinə hüquq normalarının tətbiqi haqqında nə deyə bilərsiniz?

Normativ aktlarda öz əksini tapmış hüquqlar nə qədər mükəmməl olsa belə əgər onun pozulması üçün məsuliyyətin nəzərdə tutulmayıbsa o sadəcə kağız üzərində qalmaqdan irəli gedə bilmir. Pasiyentin məlumatlandırılmış razılığı da bu baxımdan istisna deyil. Qeyd etmək yerinə düşər ki, həkimlər və pasiyentlər arasında olan münasibətlərin hüquqa uyğun olmaması əməlin xarakterindən, ictimai təhlükəlilik dərəcəsiindən, yetirilmiş zərərin ağırlığından asılı olaraq mülki, intizam, inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilər. İnzibati xəta və cinayət məsuliyyəti ilə məsələ aydındır. Belə ki hər iki məcəllədə açıq-aşkar qeyd olunub ki hər hansı bir əməlin müvafiq olaraq inzibati xəta və ya cinayət hesab olunması üçün onların məcəllədə öz əksini tapmaları şərtidir. Məcəllələrdə öz əksini tapmamış hər hansı bir əmələ görə kimisə inzibati və ya cinayət məsuliyyətinə cəlb etmək olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, tibb işçisinin cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb olunması üçün müalicənin və ya tibbi müdaxilənin düzgün aparılmaması və bunda şəxsin təqsirli olmasıdır. Aydındır ki, müalicənin və ya tibbi müdaxilənin düzgün aparılmaması nəticəsində tibb işçisi cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb olunduğu halda zərər çəkmiş pasiyent dəymiş zərərin əvəzini tələb edə bilər.

Məlumdur ki, pasiyentin məlumatlı razılığının olmaması ilə bağlı İnzibati Xətalər və Cinayət Məcəlləmizdə hər hansı bir məsuliyyət və ya bunun özü məsuliyyətə səbəb olan əməl kimi qeyd olunmamışdır. Ona görə də, tibb işçisinin hərəkətlərində başqa pozuntu yox-

dursa, yalnız məlumatlandırılmış razılığın alınmaması səbəbindən yaranmış məsələlər mülki məhkəmə icraatının predmetini təşkil edəcəkdir. Bu zaman, məlumatlandırılmış razılığın olub-olmaması və ya ümumiyyətlə onun tələb olunub-olunmamasının sübuta yetirilməsi məsələsi aktuallaşır. Azərbaycan Respublikası Mülki-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə əsasən, hər bir tərəf öz tələblərinin və etirazlarının əsası kimi istinad etdiyi halları sübut etməlidir. Dövlət orqanlarının, icra və s. orqanların aktlarının etibarsız hesab edilməsi barədə mübahisələrə baxıldıqda, həmin aktların qəbul edilməsi üçün əsas olmuş halları sübut etmək vəzifəsi bu aktı qəbul etmiş orqanın üzərinə düşür.

Hesab edirik ki, məlumatlandırılmış razılığın olub-olmamasının və ya onun ümumiyyətlə tələb olunmamasının sübut edilməsi yükü tibb işçisinin üzərinə düşməlidir. Belə ki bunu sübut etmək tibb işçisini məsuliyyətdən azad edir. Bunun üçün məlumatlandırılmış razılığın yazılı formada həyata keçirilməsi və yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün məlumatların orada əks olunması zəruridir. Bu hal gələcəkdə irəli sürülə biləcək haqqsız iddia tələblərinin rədd olunmasına, həmçinin yazılı sübutun mövcudluğu əsassız iddiaların azalmasına səbəb olacaqdır.

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, heç də tələb olunduğu halda belə məlumatlandırılmış razılığın olmaması həmişə tibb işçisinin mülki məsuliyyət daşıması anlamına gəlməməlidir. Pasiyent tibbi müdaxilənin ona hər-hansı formada zərər yetirilməsini sübut etməyə borcludur. Əgər bu sübuta yetirilməsə onun idiasının təmin olunması üçün heç bir əsas mövcud olmayacaq. Hesab edirik ki, qanunvericiliyimizdə məlumatlandırılmış razılığın yazılı və nümunəvi formaya uyğun həyata keçirilməsi ilə yanaşı, həmçinin də, bunun tələb olunduğu halda alınmamasına görə tibb işçilərinin inzibati məsuliyyət daşımaları barədə İnzibati Xətalər Məcəlləsinə müvafiq maddə əlavə olunmalıdır.

4. Məlumatlandırılmış razılıq dedikdə nə başa düşülür ?

Tibbi müdaxilə pasiyentin həyatını, sağlamlığını və cismani tamlığını təhdid edən fiziki və ruhi anormallıqların, və ya xəstəliklərin müəyyən olunması, müalicə edilməsi və ya hələ neqativ göstərişləri olmayan ancaq gələcəkdə ola biləcək xəstəliklərin qarşısının alınması, müalicəsi mümkün olmayan xəstə-

liklərin şiddətlənməsinin dayandırılması, ağrıların qarşısının alınmasına yönəldiyi üçün bu zaman onun razılığının alınması tələb olunur. Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda qeyd olunur ki, tibbi müdaxiləyə şifahi və ya yazılı könüllü razılıq vermək həmçinin tibbi müdaxilədən imtina etmək pasiyentin hüquqlarıdır. Göründüyü kimi qanun yalnız razılığın verilməsini tələb edir. Lakin tibbi hüquq məsələlərinin tənzimləmə sahəsində vahid hüquqi akt kimi YUNESKO-nun Baş Konfransının 33-cü iclasında qəbul olunmuş Ümumdünya Bioetika və İnsan Hüquqları haqqında Bəyannamədə klassik prinsip kimi məlumatlandırılmış razılıq prinsipi də öz əksini tapmışdı.

Qeyd etmək istərdik ki, “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda” anlayış olaraq məlumatlandırılmış razılıq öz əksini tapmamışdır. Biz qanunvericiliyimizə nəzər salsaq “Psixiatriya yardımı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda” və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30.04.2010-cu il tarixli, 083 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Dərman vasitələrinin elmi tədqiqatlarının, klinikaya qədər tədqiqatlarının və klinik sınaqlarının aparılması Qaydalarında” məlumatlandırılmış razılıq anlayışının öz əksini tapdığını görə bilərik. “Psixiatriya yardımı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda” qeyd olunur ki, məlumatlandırılmış razılıq dedikdə pasiyentin və ya onun qanuni nümayəndəsinin müalicə haqqında könüllü qərar qəbul etdiyini, müalicənin məqsədləri və faydası, müalicə tədbirlərinin həcmi, müddəti və metodu, ehtimal olunan risklər, həmçinin müalicədən imtina və onun dayandırılması imkanı barədə ona təqdim edilmiş məlumatı başa düşdüyünü bildirməsi başa düşülür. “Dərman vasitələrinin elmi tədqiqatlarının, klinikaya qədər tədqiqatlarının və klinik sınaqlarının aparılması Qaydalarında” qeyd olunur ki, məlumatlandırılmış razılıqda sınağın xarakteri, əhəmiyyəti, təsiri və riski haqqında məlumat əks olunur, tarix qoyulur, sınıyan və ya onun qanuni nümayəndəsi tərəfindən imzalanır. Müstəsna hallarda, əgər şəxs yaza bilmirsə, minimum iki şahidin iştirakı ilə sınıyanın şifahi razılığı verilə bilər.

Türkiyə Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən qəbul olunmuş, “Pasiyentlərin Hüquqlarının Tənzimlənməsi Qaydalarının” məlumatlandırılmanın əhatə dairəsi adlı hissədə məlumatlandırılmış razılığın əhatəsi müəyyən olunmuşdur. Həmin maddəyə əsasən pasiyentdə məlumat-

landırılmış razılıq qaydasında aşağıda qeyd olunmuş məlumatlar verilməlidir:

- Xəstəliyin mümkün səbəbləri və onun necə nətilənə bilməsi;
- Tibbi müdaxilənin harada, necə və kim tərəfindən həyata keçirilməsi;
- Digər diaqnostik və müalicə variantları, bu variantların pasiyentin sağlamlığına ehtimal olunan təsirləri;
- Mümkün komplikasiyalar;
- Müalicənin rədd edilməsi halında yarana biləcək mümkün fayda və risklər;
- İstifadə olunacaq dərman preparatları və onların vacib xüsusiyyətləri;
- Sağlamlıq üçün vacib olan həyat tərzi ilə bağlı tövsiyələr;
- Lazım olduqda eyni mövzuda tibbi yardım almaq.

Bir daha təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, məlumatlı razılığın anlayışı bizim müvafiq qanunvericilikdə öz əksini tapmamış, həmçinin, onun ehtiva edəcəyi məsələlər heç bir hüquqi aktda qeyd olunmamışdır. Hesab edirik ki, bu sahə ilə bağlı olan, xüsusən də “Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda” məlumatlandırılmış razılıq anlayışının öz əksini tapması mütləqdir. Həmçinin Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən məlumatlandırılmış razılığın ehtiva etməli olduğu məsələlər və onun nümunəvi formasının yaradılması zəruridir.

FRANÇAYZINQ

Azad Talıbov

Bakı Dövlət Universitetinin Mülki hüququ kafedrasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

1. Françayzinq müqaviləsi nədir?

Verilən suala iki müxtəlif formada cavab vermək olar. İlk öncə bunun sırf qanunvericilikdən irəli gələn hüquqi əsaslandırılmasını vermək olar, hansı ki, milli qanunvericiliyimizdə-Mülki Məcəllənin 723-cü maddəsində aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir: “Françayzinq müqaviləsi elə bir uzunmüddətli öhdəlik münasibətidir ki, ona, əsasən, müstəqil müəssisələr zərurət olduqca spesifik öhdəliklərin icrası yolu ilə malın istehsalına, satışına və xidmətlərin göstərilməsinə kömək etməyi qarşılıqlı surətdə öhdələrinə götürürlər. Lakin bunu təcrübə baxımından daha sadə izah etmək olar. Yəni françayzinq müqaviləsi üzrə münasibətlərdə iki müxtəlif dövlətlərin rezidentləri olan müstəqil təsərrüfat subyektləri iştirak edir.

Tərəflərdən birincisi yəni bu müqaviləni bağlamaqda maraqlı olan oferent tərəf olan hər hansı şirkət və ya fərdi sahibkar olan fiziki şəxs öz ölkəsi ərazisində dünyada ad qazanmış digər şirkətin istehsal etdiyi malları, göstərdiyi xidmətləri və ya gördüyü işləri məlum və təcrübədən keçmiş olan texnologiyalar əsasında həyata keçirtmək məqsədi ilə digər tərəfin, yəni həmin təcrübəli şirkətin maraqlarını gözləməklə və onun köməyi ilə təşkil edir.

2. Françayzinq necə alınır və üstünlükləri nələrdən ibarətdir?

İlk mərhələdə françayzinqin alınması üçün françayz alan gələcəkdə françayz verəcək şəxsə müqavilə bağlamaq barədə müraciət etməlidir. Bundan başqa françayz verən mənsub olduğu ölkə ərazisində özünün qənaətbəxş biznes fəaliyyəti barədə zəmanət verməyə hazır olmalıdır (son bir neçə il ərzindəki maliyyə hesabatı, vergi ödənişlərinin həyata keçirilməsi barədə müvafiq sənədləri və s. təqdim etməlidir). Əks təqdirdə françayz verən müqavilə bağlamaqdan imtina edə bilər. Sonda isə françayzinq müqaviləsini bağlamalı və françayz verənin təklif etdiyi və ya özünün hazırladığı müqavilə

şərtlərini qarşılıqlı şəkildə françayz verənlə razılaşdırmalıdır.

Bu müqavilənin əhəmiyyəti barədə danışarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, bu müqavilədən hər iki tərəf üstünlük əldə edir. Belə ki, françayz verən onun üçün hələ açıq olmayan yeni coğrafi ərazilərdə daha yeni biznes şəxələrini yaratmaq imkanı əldə etmiş olur. Nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən bir ölkə ərazisində biznesinin təməlini qoymuş və keyfiyyətli mallar və xidmətlər təklif edən bir çox yeni şirkətlər digər ölkədə biznes qurmaq üçün başqa ölkələrin marketinq qaydalarını öyrənmək və öz əmtəələrini reklam etmək üçün külli miqdarda vəsait sərf etməli olurlar. Françayzinq müqaviləsi isə belə yeni şirkətləri bu kimi risklərdən azad edir. Digər tərəfdən françayz verən onun kommersiya sirləri və əmtəə nişanlarından istifadə etməyə görə, françayz alandan qonorar almış olur. Françayz alanın qazanacağı isə çoxdan ad və nüfuz qazanmış olan digər şirkətin məlum biznes planı və hazır texnologiya qaydaları əsasında özünün biznes fəaliyyətinin təməlini qurması olacaq.

3. Françayzinq və konsessiya müqaviləsi arasındakı oxşar və fərqli cəhətlər hansılardır?

Göstərilən müqavilələrin hər ikisi hüquqi xidmət göstərilməsi üzrə müqavilə növləridir. Lakin fərq ondadır ki, Françayzinq müqaviləsi üzrə hüquq verən tərəf (frañçayz verən) kommersiya sirləri, əmtəə nişanları, biznes planı, daxili marketinq qaydaları, o cümlədən kadrların hazırlanmasında françayz alana yardım göstərmək üzrə öhdəliklər daşıyır. Lakin bunlar müqavilənin məzmunundan asılı olaraq fərqli ola bilər. Konsessiya isə daha sadə xarakter daşıyan müqavilə olub, sadəcə məşhur olan əmtəə nişanlarından istifadə edən və bu hüququ alan tərəf (konsessioner) hər hansı tanınmış şirkətin istehsal etdiyi hazır olan mallarını müəyyən ərazidə yaymaq barədə hüquq verən tərəfdən (istehsalçıdan) bu hüquqları almış olur.

4. *Françayzinq almazdan əvvəl nələrə diqqət yetirilməlidir?*

- İlk öncə françayz verənin bazarda qazandığı nüfuzə diqqət yetirməli;

- françayz alan françayz verənin istehsal etdiyi malların, göstərdiyi xidmətlərin insan orqanizminə və ətraf mühitə nə dərəcədə təsir edə biləcəyi risklərini dəqiq öyrənməli;

- dərman istehsalı ilə məşğul olan şirkətlərin fəaliyyəti prosesində daha çox diqqətli olmalı və gələcək risklərin faizi müəyyənləşdirilməlidir.

5. *Françayzinqin hansı növləri mövcuddur?*

1) Əmtəə françayzinqi (bu konsessiyaya çox oxşardır. Çünki bu növdə françayzi françayzerin istehsal etdiyi malları yaymaqla məşğul olur) Azərbaycanda buna İsveç firması olan Oriflame firmasının mövcudluğunu misal göstərmək olar.

2) İstehsal françayzinqi (sənaye françayzinqi). Azərbaycanda bu françayzinq növünə Coca - Cola-nın istehsalını aid etmək olar.

3) Xidməti françayzinq. Azərbaycanda otel biznesi sahəsində geniş yayılmış françayzinq növüdür. Məsələn, Hilton, Hayat Regency və s. kimi otelləri xidməti françayzinqə aid etmək olar.

4) Biznes format françayzinqi. Bu müqavilə münasibətlərində biznesin təşkilini və kadraların toplanması işini françayz verən təşkil edir.

ƏQLİ MÜLKİYYƏT HÜQUQU

İlham Hüseynov

Paşa Bank Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin Baş hüquq məsləhətçisi

1) Onlayn platformalarda müəlliflik hüquqlarının təminatı və qorunması mexanizmi və onun problemləri nələdir?

Müasir dövrdə onlayn platformaların sürətli inkişafı, virtual məkanın həyatımızda rolunun daha da artması, burada mülki hüquq subyektlərinin əqli mülkiyyətlə əlaqəli hüquqlarının qorunmasını aktuallaşdırmış və bu sahədə hüquqi tənzimləmənin aparılmasını zəruri etmişdir. Belə ki, fiziki olaraq real məkanda dövlətlərin sərhədləri və onların hüquq sistemlərinin yurisdiksiyası əksər hallarda müəyyən edildiyi üçün hər hansı dövlət ərazisində əqli mülkiyyət hüquqlarının pozuntusu baş verdikdə bu və ya digər formada hüquqların qorunmasının inzibati və məhkəmə mexanizmləri həmin dövlətlərin qanunvericilik sistemlərində müəyyən edildiyi üçün əqli mülkiyyət hüquqlarının mühafizə edilməsi mümkün olur. Lakin, virtual məkanın çoxyurisdiksiyalı və sərhədsiz olması burada əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasını çətinləşdirir.

Hal-hazırda Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatına üzv olan və bu sahədə beynəlxalq konvensiyalara qoşulan dövlətlərdə əqli mülkiyyət hüquqlarının mühafizəsi və qorunması istiqamətində işlər görülməsinə və digər üzv dövlətlərlə qarşılıqlı tədbirlər görülməsinə baxmayaraq bu sahədə vahid beynəlxalq reyestrin olmaması tənzimləməni çətinləşdirir. Lakin, bütün bunlara baxmayaraq əlbəttə ki, Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatı tərəfindən onlayn platformalarda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması istiqamətində işlər aparılır. Buna misal olaraq 1886-cı il tarixli “Ədəbi və Bədii əsərlərin qorunması haqqında Bern konvensiyası” çərçivəsində qəbul edilmiş 1996-cı il tarixli Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının “Müəllif hüquqlarına dair müqavilə” adlı sənədini misal göstərmək olar. Bu sənəd özündə onlayn platformalarda yəni virtual (internet) məkanda əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması ilə bağlı müddəaları nəzərdə tutmuşdur. Sənədin qəbulunu bu istiqamətdə atılmış ilk ciddi addım hesab etmək olar.

Qeyd etdiyim kimi ayrı-ayrı dövlətlərdə onlayn platformalarda əqli mülkiyyət obyektlərinin istifadəsi və yayılması ilə bağlı qanunvericilik normaları olmasına baxmayaraq virtual məkanın çoxyurisdiksiyalı və sərhədsiz olması hüquq pozuntusunun qarşısının yalnız həmin dövlət ərazisində alınmasını mümkün edir, lakin, bildiyimiz kimi onlayn platformalar xüsusən də sosial şəbəkələrin bu gün dünya ərazisinin əksər hissəsini əhatə etməsi əlbəttə ki, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasının ümumdünya məsələsi olmasını deməyə əsas verir və bununla bağlı beynəlxalq reyestr və müdafiə mexanizminin yaradılmasını zəruri edir. Çünki onlayn platformada hüquq pozuntusunun hər hansı bir dövlətin ərazisində qarşısının alınması ümumən həmin hüquq pozuntusunun tam olaraq qarşısını almış olmur və bu pozuntu digər dövlətin ərazisində həmin onlayn platformada davam edir. Burada əlbəttə ki, artıq həmin onlayn platformaların məsuliyyəti məsələsi ortaya çıxsada, lakin, bildiyimiz kimi virtual aləmdə məlumat mübadiləsinin çox sürətli olması, həmçinin əqli mülkiyyət obyektinin çox sürətli forma dəyişməsi bu prosesin izlənməsini, tənzimlənməsini, hüquqların mühafizəsini və sübutetməni çətinləşdirir. Buna görə də bu məsələdə internet-provayder və onlayn platformaların idarə edilməsini həyata keçirən subyektlərin rolu böyükdür. Belə ki, qeyd edilən məkanın tənzimlənməsi həmin subyektlər tərəfindən həyata keçirildiyi üçün əqli mülkiyyət hüquqlarına hörmətlə yanaşılmasını və onların qorunmasını təmin edən siyasətlərin onlar tərəfindən müəyyən edilməsi və hüquqların pozulmasına səbəb ola biləcək hallara yol verilməməsi vacibdir.

Eyni zamanda qeyd etmək istərdim ki, bu məsələdə onlayn platforma istifadəçilərinin də yanaşması çox vacibdir belə ki, istifadəçilər tərəfindən pirat nüsxələrdən və əqli mülkiyyət hüquqları pozulmaqla əldə edilmiş nümunələrdən istifadə edilməməsi və yalnız hüquqları qorunan və orijinal nümunələrdən istifadə edilməsi vərdişlərinin olması əlbəttə ki, bu istiqamətdə irəliləyişə səbəb olmuş olacaqdır. Bunun üçün də

istifadəçilərdə əqli mülkiyyət obyektlərindən istifadə zamanı əqli mülkiyyət hüquqlarına hörmətlə yanaşılması və qanunsuz istifadə edilməməsi ilə bağlı davranış qaydalarının, dəyərlərin, vərdişlərin aşılması və bununla bağlı təbliğat işlərinin aparılması vacibdir.

2) Azərbaycanda dövlət qeydiyyatı ilə bağlı problemlər hansılardır? Bu sahənin aktuallığı və inkişafı haqqında nə deyə bilərsiniz?

Azərbaycan Respublikasında Neft-qaz sahəsinə bağlı elmin xüsusilə inkişafı hələ SSRİ dönməindən əqli mülkiyyət hüquqlarının aktual olmasına və bu sahəyə dövlətin xüsusi diqqətinə səbəb olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təsdiq etdiyi “Azərbaycan-2020: Gələcəyə baxış” konsepsiyasında əqli mülkiyyət prioritet sahələrdən biri kimi qeyd edilmişdir. Bu sənədin iqtisadi, informasiya texnologiyaları, təhsil, elm və qanunvericilik, habelə mədəni irs də daxil olmaqla 6 bölməsində müəllif hüquqları və əlaqəli hüquqlar sistemi qarşısında duran əsas məsələlər ifadə olunur. Bu isə dövlətin bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verdiyini deməyə əsas verir.

Qeyd etmək istərdim ki, son dövrlərə qədər Azərbaycanda əqli mülkiyyət sahəsində tənzimləmənin və qeydiyyatın bir neçə fərqli qurum tərəfindən həyata keçirilməsi və bu sahədə mərkəzləşmənin və vahid reyestrin olmaması və bu günə qədər bu sahədə bütün xidmətlərin və qeydiyyat prosesinin tam olaraq hələ də elektronlaşmaması problem olaraq qalmış və qeydiyyat prosesi ilə bağlı əqli mülkiyyət hüququnun sahibləri üçün çətinliklər yaratmışdır. Lakin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Fərmanı ilə agentliyin yeni nizamnaməsinin təsdiq edilməsi və strukturunun yenidən təşkil edilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət sahəsində vahid dövlət siyasətini həyata keçirən qurumun yaradılması əlbəttə ki, bu sahədə qeyd etdiyim problemin aradan qaldırılması üçün atılmış addımlardandır.

Eyni zamanda bu sahənin hüquqi tənzimlənməsi daima aktual olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə nəzər yetirdikdə bu sahəni tənzimləyən bir sıra normativ-hüquqi aktların olmasını və ölkəmizin Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının fəaliyyətində aktiv iştirak etdiyini görə bilərik. Belə ki,

bu sahəni tənzimləyən normativ-hüquqi aktlara misal olaraq “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “İnteqral sxem topologiyalarının hüquqi qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “Məlumat toplularının hüquqi qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu, “Əmtəə nişanları və coğrafi göstəricilər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu misal göstərə bilərik. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində və İnzibati Xətalər Məcəlləsində də əqli mülkiyyətlə bağlı ictimai münasibətlərin qorunması üçün cinayət və İnzibati məsuliyyət də müəyyən edilmişdir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası 1998-cı ildə Ədəbi və bədii əsərlərin qorunması haqqında 1886-cı il 9 sentyabr tarixli Bern Konvensiyasına (1979-cu ildə dəyişdirilmiş 1971-ci il 24 iyul tarixli Paris aktı) da qoşulmuşdur. Lakin, buna baxmayaraq hesab edirəm ki, bu sahənin daha sürətli inkişafını təmin etmək üçün yuxarıda qeyd etdiyim normativ-hüquqi aktların məcəllələşdirilməsinə ehtiyac vardır. Belə ki, sahənin geniş və əhəmiyyətli dərəcədə geniş ictimai münasibətləri əhatə etməsi məcəllələşdirilməni zəruri edir. Bu addım sahənin hüquqi tənzimlənməsini daha sistemli və çevik həyata keçirməyə imkan verəcəkdir.

Eyni zamanda hal-hazırda ölkəmizdə yeni biznes layihələrinin və ideyalarının, startapların yaradılması əqli mülkiyyət və onun mühafizəsinin rolunu aktuallaşdırır. Belə ki, yeni kəşf və ixtiralar olan hüquqların qorunması həmin əqli mülkiyyət obyektinin müəllifinə və ölkəyə gəlir gətirməsi baxımından çox vacib məqamdır. Həmçinin bunu nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında fərmanına 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanına əsasən təsdiq edilmiş yol xəritələrində qeyd edilir ki, “Sabit makroiqtisadi şərtlər, ciddi fiskal intizam və möhkəm hüquqi baza fiziki və əqli mülkiyyət hüquqlarının ciddi qorunduğu biznes mühiti yaradacaq və bunun nəticəsində özəl investisiya həcmi kifayət qədər artacaqdır. Bundan əlavə, müvafiq tənzimləmə siyasəti rəqabəti gücləndirərək istehsal edilən yerli mal

və xidmətlərin təminatı, keyfiyyəti və səmərəliliyində ciddi artıma yol açacaqdır. Bu zaman yerli kiçik və orta müəssisələrin inkişafının dəstəklənməsinə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Bu sahədə göstərilən təşəbbüslər kredit, ixracın artırılması, keyfiyyətli təlim proqramlarının təklif edilməsi və ya inzibati prosedurların sadələşdirilməsi imkanlarına çıxışı yaxşılaşdıracaqdır. Daha yaxşı dövlət planlaşdırması Azərbaycanın böyük logistika qovşağı, həmçinin region ölkələrinin daha üstün iqtisadi inteqrasiyası üçün tələb olunan zəruri infrastrukturun tikintisinə şərait yaradaraq, şəhər və kənd yerlərindəki gəlir fərqi aradan qaldırmağa kömək edəcəkdir.”

Yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, bütün göstərilənlərdən də görüldüyü kimi Azərbaycan dövləti hal-hazırda əqli mülkiyyət hüquqlarının ciddi qorunduğu biznes mühiti yaratmaq niyyətindədir və buna görə də qeyd edilən məqsədlərə çatmaq üçün əqli mülkiyyət hüquqlarının qeydiyyatı, qorunması və hüquqi tənzimlənməsi prosesi də buna uyğun olaraq paralel inkişaf etməli, elektronlaşmalı, daha çevik və tələblərə uyğun olmalıdır.

KİBERCİNAYƏTKARLIQ NƏDİR

R.K.Məmmədov

Bakı Dövlət Universiteti Beynəlxalq Ümumi Hüquq kafedrasının dosenti

- Kibercinayətkarlıq nədir?

Bu gün beynəlxalq cinayət hüququnda və dövlətdaxili cinayət hüququnda kibercinayətkarlığın ümumqəbul edilmiş anlayışı yoxdur. Yəni qloballaşan informasiya dövründə kibercinayət anlayışı o qədər geniş anlayışdır ki, onun cinayət tərkibi ilə bağlı müddəaları müasir informasiya texnologiyalarının inkişafına müvafiq olaraq və sürətli texnoloji tərəqqi nəzərə alınmaqla genişlənməsi ehtimalı böyükdür. Hətta 2001-ci il Budapeşt Konvensiyasının özündə belə ona anlayış verilməmişdir. Şərti olaraq belə deyə bilərik ki, kibercinayətlər dedikdə- kompüterlərdən, kompüter programlarından, kompüter şəbəkələrindən, o cümlədən İnternet və sosial şəbəkələrdən, informasiya resurslarından və informasiya daşıyıcılarının digər qurğularından qanunsuz istifadə nəticəsində kompüter və informasiya sistemlərinin dağıdılması ilə nəticələnən və əhəmiyyətli zərərlə xarakterizə olunan, virtual məkanda qəsdən törədilən, cəzalandırılmalı, hüquqazidd ictimai təhlükəli əməllər başa düşülür.

- Kibercinayətkarlığın inkişafı hansı dövrlərə təsadüf edir?

XX əsrin sonlarını və XXI əsrin ilk onilliklərini informasiya-kommunikasiya əsri adlandırsaq, təbii ki, yanılmarıq. Belə ki, keçən əsrin sonlarından başlayaraq sənaye əsrini informasiya əsri əvəz etməyə başlamış və onun tətbiq miqyası ictimai həyatın bütün sferalarına nüfuz etmişdir. Xüsusən, bu istiqamətdə virtual əlaqələrin asanlaşdırılmasında, məlumatlara çatımlılıqda böyük xidmətləri olan İnternet və digər sosial şəbəkələrin rolu danılmazdır. 1969-cu ildə ABŞ-da hərbi məqsədlərə xidmət edən dövlət lahiyəsi kimi meydana gələn İnternet çox keçmədən ilkin təyinatından uzaqlaşaraq ümumbəşəri sərvətə, əsrlərdən bəri yığılıb qalan problemlərin həlli vasitəsinə, qloballaşan və virtuallaşan dünyanın qurucusuna çevrildi. İnternet-in qısa müddət ərzində keçdiyi sürətli inkişaf yolu

bir çox təzadlarla, siyasi, hüquqi, ideoloji və mənəvi qarşıdurmalarla müşayiət olunsada, o, bu gün qlobal mahiyyətli baxımından ictimai həyatın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilməkdədir. İKT sürətli inkişafı və onun ictimai fəaliyyətin bütün sahələrinə nüfuz etməsi milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi, informasiya təhlükəsizliyi, informasiya azadlığı, virtual informasiya münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi, yurisdiksiya və məkan hədlərinin müəyyən edilməsi, şəxsi həyat hüququnun qorunması və s. bu kimi həyati əhəmiyyətli dəyərlərin hüquqazidd qəsdlərdən və müdaxilələrdən qorunması zərurətini də aktuallaşdırmışdır.

- Milli qanunvericilikdə kibercinayətkarlığın təsbiti ilə bağlı nə deyə bilərsiniz?

Təbii ki, Azərbaycan Respublikasında da informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılması və inkişafı dövlətin prioritetlərindən hesab olunur. Bu sahədə kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əsaslı hüquqi islahatlar və praktiki xarakterli tədbirlər həyata keçirilsə də, lakin görülən işləri tam və təkmil fəaliyyət kimi qiymətləndirmək olmaz. İlk növbədə ona görə ki, İKT dinamik inkişafı xarakterizə olunduğu üçün, dövlətin də həyata keçirdiyi və ya görməli olduğu hüquqi islahatlar və praktiki addımları ona mütənasib olaraq inkişaf etməlidir. Ölkəmiz bu problemə həsr olunmuş beynəlxalq standartlara sadıqlıq nümayiş etdirir. Təbii ki, Azərbaycan Respublikasında da informasiya cəmiyyətinin formalaşdırılması və inkişafı dövlətin prioritetlərindən hesab olunur. Bu sahədə kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün əsaslı hüquqi islahatlar və praktiki xarakterli tədbirlər həyata keçirilsə də, lakin görülən işləri tam və təkmil fəaliyyət kimi qiymətləndirmək olmaz. İlk növbədə ona görə ki, İKT dinamik inkişafı xarakterizə olunduğu üçün, dövlətin də həyata keçirdiyi və ya görməli olduğu hüquqi islahatlar və praktiki addımları ona mütənasib olaraq inkişaf etməlidir. Ölkəmiz bu problemə həsr olunmuş beynəlxalq standartlara sadıqlıq nümayiş etdirir. AR

2009-cu ildə Kibercinayətlərlə mübarizə haqqında AŞ–ın Konvensiyasını ratifikasiya etmiş və bu akta müvafiq olaraq özünün bir sıra sahəvi qanunvericilik aktlarına, xüsusən, CM və d. müvafiq əlavələr və dəyişikliklər etmişdir. Onu da qeyd edək ki, dövlətimiz sözügedən Konvensiyaya qoşulanədək informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin qanunvericilik bazasının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm konseptual sənədlər, normativ-hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Bunlara misal olaraq 1998-ci il İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında, 2004-cü il Dövlət sirri haqqında, 2004-cü il Milli təhlükəsizlik haqqında, 2004-cü il Elektron imza və elektron sənəd haqqında, 2005-ci il Elektron ticarət haqqında, 2005-ci il Telekommunikasiya haqqında, 2005-ci il İnformasiya əldə etmək hüququ haqqında qanunları, o cümlədən, 2007-ci il AR-ın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasını və s. aktları misal göstərmək olar.

- Kibercinayətkarlığa qarşı hazırda ölkəmizdə və beynəlxalq sferada hansı orqan və ya təşkilatlar fəaliyyət göstərir?

Hal-hazırda AR-da kibertəhlükəsizliyin təmin olunması və kibercinayətlərlə mübarizə aparmaq işində əsas səlahiyyətli orqanlar kimi: DTX, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Agentliyi, DİN, Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyi yanında Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzi çıxış edir.

- Kibercinayətlərlə əlaqədar qəbul olunmuş ən əhəmiyyətli beynəlxalq aktlar hansılardır?

O ki, qaldı universal səviyyədə kibercinayətkarlıqla mübarizə mexanizminə, əfsuslar olsun ki, bu sahədə mübarizənin universal beynəlxalq müqavilə əsası olmadığı kimi, universal mübarizə mexanizmi də yoxdur. Kibercinayətlərlə mübarizə funksional müstəvidə İnterpol və Avropol və Avropa Kibercinayətlər Mərkəzinin çərçivəsində həyata keçirilir.

Kibercinayətlərlə mübarizə sahəsində ilk beynəlxalq hüquqi akt məhz regional səviyyədə AŞ çərçivəsində qəbul edilən 2001-ci il tarixli Kibercinayətlərlə mübarizə haqqında Budapeşt Konvensiyasıdır. Ərazi-məkan sferasına görə bu Konvensiya Avropa regionunu əhatə etsə də, lakin o, öz əhəmiyyəti baxımından subregional

xarakter daşıyır. Səbəb isə ondan ibarətdir ki, indiyə kimi universal müstəvidə kibercinayətlərlə mübarizəyə həsr olunmuş konvensiyanın qəbuluna nail olunmadığı üçün, dünyanın İKT sahəsində aparıcı mövqeyə malik olan bir sıra dövlətləri (məs, ABŞ, Yaponiya, Cənubi Koreya, Kanada, CAR və d.) bu Konvensiyanın müəyyən etdiyi prinsip və normaları əldə rəhbər tutmaq məcburiyyətində qalmışlar.

Bundan başqa regional səviyyədə kibercinayətlərlə mübarizə üzrə konvensiyalar qəbul edilib və bunlara misal olaraq: 2012-ci ildə Afrikada Kibertəhlükəsizlik fəaliyyəti üzrə hüquqi çərçivənin müəyyən olunması haqqında Konvensiya layihəsini, Qərbi Afrika ölkələrinin İqtisadi Birliyi (ECOWAS) tərəfindən 2009-cu ildə Kibercinayətlərlə mübarizə haqqında Direktiv layihəsini, 2011-ci ildə Şərqi və Cənubi Afrika üçün Ümumi Bazar (COMESA) Təşkilatı çərçivəsində Kibertəhlükəsizlik haqqında Model Bill layihəsini, 2010-cu il tarixli İnformasiya texnologiyaları cinayətləri ilə mübarizə haqqında Ərəb Konvensiyasını qeyd etmək olar. Hesab edirik ki, kibercinayətlərlə ümumhətəli mübarizə üçün universal konvensiyanın qəbuluna ehtiyac vardır. Bu konvensiya İKT sürətli inkişaf tendensiyasını nəzərə almaqla qəbul edilməli və çevik maddi və prosessual xarakterli normaların milli qanunvericilikdə transformasiyasını şərtləndirməlidir.

- Sosial şəbəkələrdə təhqir cinayət hesab olunur mu? Əgər cinayətdirsə konkret hansı ünsürləri olmalıdır?

Təhqir KİV-də və ya kütləvi nümayiş etdirildiyi halda internet informasiya ehtiyatında şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini nalayiq formada qəsdən alçaldırsa, təbii ki, bu əməl cinayətdir. AR CM-in 148-ci maddəsi.

MÜNDƏRİCAT

MƏQALƏLƏR

ELSA Nədir?	3
What is ELSA?	4
ELSA Azərbaycan Hüquq Jurnalı / ELSA Azerbaijan Law Review	5
Marine pollution and states' protection measures - <i>Aqil Ashrafov</i>	6
The limitation of carrier's liability for delay in delivery under the contract of carriage of goods by sea - <i>Arzu Safarli</i>	10
Freight for the carriage of goods by sea - <i>Aygun Ganbarova</i>	14
Permissible limitations on human rights and derogations from legal obligations during martial law - <i>Ayisha Afandiyeva</i>	17
Analysis of patenting human genes: legal criteria and challenges - <i>Aynur Huseynova</i>	20
Implementation of X-road in the e-government system of the Republic of Azerbaijan - <i>Dilshad Salimova</i>	24
The Legal Framework of the European Union Common Tax Policy - <i>Elnura Bayramova</i>	28
Prohibition on the use of child soldiers - <i>Farida Hacıhasanlı</i>	31
Jurisdiction and applicable law on vacant property in European Union - <i>Gurban Bayramli</i>	34
Features of criminal liability for environmental offences in the European Union - <i>Rashida Karimli</i>	38
Legal understanding of the burden of proof and its application - <i>Shamsiyya Adilova</i>	41
Analysis of European Union and Azerbaijan relations - <i>Vusal Aghazada</i>	46
Ağırlaşdırıcı hallarda qəsdən adam öldürmə cinayətləri və onlarla cinayət-hüquqi mübarizə - <i>Aykhan Yaverli</i>	49
Mübahisələrin mediasiya üsulu ilə həlli - <i>Chinara Gasimova</i>	56
Hərəkət azadlığı haqqında Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası qanunvericiliklərində beynəlxalq-hüquqi standartların realizəsi - <i>Elnur Humbatov</i>	62
Hüquq normalarının təfsirində məhkəmə təcrübəsi və hüquqi təfsirin ümumqəbul edilmiş üsullarının problematikası - <i>Hicrat Huseynzadə & Vugar Sadıqlı</i>	69

İNŞALAR: EVTANAZİYA: “ÖLÜM HÜQUQU”, YOXSƏ CİNAYƏT?

Firavan Alizada	76
Samadagha Samadzadə	81
Vugar Rustamli	86

MÜSAHİBƏLƏR

Tibbi müdaxilə zamanı pasiyentin məlumatlandırılmış razılığı - <i>Anar Zəmir Mövsümoğlu</i>	91
Françayzinq - <i>Azad Talıbov</i>	94
Əqli mülkiyyət hüququ - <i>İlham Hüseynov</i>	96
Kibercinayətkarlıq nədir? - <i>R.K.Məmmədov</i>	99

Baş redaktor: Cəvahir Rzayeva

Redaktor: Nigar Axundova

**Redaksiya heyəti: Qəhrəman İsmayılov
Jalə Sultan
Səidə Abbaslı
Nəzrin Abbasova
Taleh Həsənov**

Telefon: +994(51)5105800

Email: lawreview@az.elsa.org

Sayt: www.elsa.az

Facebook: www.facebook.com/ELSAzerbaijan/

elsa

The European Law Students' Association

AZERBAIJAN